

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

магістра політології

на тему:

Особливості міграційної політики країн Західної Європи в ХХІ столітті (на прикладі Бельгії, Нідерландів, Німеччини та Франції)

Виконав: студент ІІ курсу, групи ФФІм-21с
спеціальності 052 Політологія

Парагайло П. Ю.

Керівник: к. філос. наук, доцент

Поліщук М. В.

Рецензент: к. політ. н., доцент кафедри
політології та міжнародних відносин
НУ "Львівська політехніка"

Цебенко О. О.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження міграційних процесів в сучасній Європі.....	7
1.1. Передумови, становлення та початок вивчення міграційних процесів в Європі.....	7
1. 2. Сучасні дослідження міграційних процесів в Європі.....	18
Розділ 2. Міграційна політика держав Західної Європи.....	42
2.1. Міграційна політика Бельгії : дуалістична система та унікальність Брюсселю.....	42
2.2. Французька міграційна політика : в постійних пошуках оптимальної моделі.....	50
2.3. Політика ФРН в міграційній сфері : оптимальний баланс між консерватизмом та відкритістю.....	59
2.4. Міграційна політика Нідерландів : від держави зразкового типу до держави без конкретної міграційної стратегії.....	70
Розділ 3. Міграційні процеси в контексті економічних, соціально-культурних та демографічних змін в сучасних державах.....	77
3.1. Приклад Бельгії.....	77
3.2. Приклад Франції.....	87
3.3. Приклад ФРН.....	103
3.4. Приклад Нідерландів.....	118
Висновки.....	129
Список використаних джерел та літератури.....	134

Вступ

Актуальність теми. Міграція і міграційні процеси притаманні людству з прадавніх часів, що пов'язано з такою істотною характеристикою людини як мобільність. Міграційні процеси як зміна місця проживання людьми є одним із чинників соціальної динаміки та фактором суттєвих суспільних змін, оскільки вони впливають на трудові відносини і соціальну сферу, демографічні показники, право, культуру, політику і релігійну картину світу. Міграційні процеси є фундаментальними, за своєю природою, підтвердженням чого є так звані міграційні хвилі, які мають місце в історії людства.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменувалися тим, що натеper усі країни світу втягнуті у міграційні процеси, хоча і в різних статусах: низка країн є імпортерами мігрантів, а інші – їх експортерами. Сучасні міграційні процеси обумовлені й політичними, і військовими конфліктами, і новими досягненнями в сфері науки і техніки (свобода пересування завдяки розвитку міжнародної транспортної системи), але домінують все ж таки соціально-економічні чинники, які свідчать про нерівномірність світового економічного розвитку, нерівність можливостей і доходів в різних країнах світу, а також брак робочої сили, особливо в країнах, де спостерігається демографічна криза і старіння населення. Очевидним є те, що міграційні процеси, як явище, не є однозначними за своєю природою, причинами і наслідками, а також представлені такими формами, які обумовлені різними критеріями (типом – зовнішня або внутрішня, причинами – вимушена або добровільна, видом – передбачає повернення або не передбачає повернення на батьківщину).

Особливо резонансними питання міграції стали в Європі кінця ХХ – початку ХХІ ст., що привело до актуалізації раніше неартикульованої проблеми акомодатії особи мігранта. Основними шляхами подолання «чужості» мігранта є сукупність виховних, просвітницьких заходів за підтримки громадськості, засобів масової інформації та зваженої державної міграційної політики. Також актуальними сьогодні залишаються питання нетолерантного ставлення до мігрантів у формах національно-культурної і релігійної нетерпимості, а відтак,

розуміння суспільством важливості проблем міграції, що передбачає доброзичливе ставлення до іммігрантів як умови їх адаптації та інтеграції в соціально-культурне середовище приймаючої країни. Зазначене лише підтверджує актуальність та своєчасність дослідження феномена міграції як правового феномена в контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) з політико-правових позицій.

Актуальність роботи зумовлена і тим, що неефективна міграційна політика у багатьох європейських державах призвела до загострення міжетнічних та соціальних проблем. Практика показує, що вже традиційними стали у країнах Європи закриті національні групи, представники яких здійснюють масові бунти, що мають етнічний чи релігійний характер, також помітно зростає організована етнічна злочинність. Через це серед корінного населення поширюються радикальнонаціоналістичні настрої, адже протягом минулого десятиріччя націоналістичні партії отримують все більшу підтримку у багатьох європейських державах, зокрема, у Франції, Німеччині, Бельгії та Нідерландах. Активізація таких політичних сил зумовлена проблемами міграції, через що часто актуалізується етноцентрична риторика європейських політиків, критика теорії мультикультуралізму.

Сьогодні помітні гострі політичні дебати як на національному, так і на міжнародному рівнях щодо вироблення дієвих механізмів управління міграційними процесами, які б дозволили державам ефективно використовувати міграційний обмін та уникати потенційних негативних наслідків. Саме тому існує необхідність та доцільність наукового осмислення закономірностей міграційних процесів, а також адекватних форм і методів керування ними.

Проблема міграції привертає увагу українських науковців, зокрема, це дослідження О. Власюк, В. Іващенко, В. Коваленка, О. Краєвської, В. Кривенка, О. Кузьменка, В. Куц, О. Малиновської, В. Новіка, Н. Пака, А. Черняка; російських дослідників, таких як Л. Бабиніна, С. Бишок, К. Власова, О. Потьомкіна, Н. Говорова, П. Осколков, Е. Романова, С. Рязанцев, Я. Стрельцова

Є. Тимошенкова, С. Федоров, М. Храмова, а також зарубіжних учених: І. ван дер Вета, М. Вейнера, Ф. Віллекенса, Р. Вольвенда, Х. де Хааса, Р. Епплярда, С. Колінсона, Р. Льюїса, Дж. Раймера, С. Спенсера, Ф. Тройнера, Дж. Хейсманса.

Водночас, необхідно зазначити, що у вітчизняній політичній науці відсутні комплексні, системні наукові дослідження феномена міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

Мета магістерської роботи - дослідити міграційні процеси в Європі на прикладі ФРН, Бельгії, Франції та Нідерландів.

Відповідно до визначеної мети поставлено наступні **завдання**:

- визначити, коли виникла проблема міграції;
- дослідити, коли міграційні процеси стали об'єктом дослідження;
- проаналізувати сучасні підходи до аналізу процесів міграції;
- визначити тенденції, що домінують в модерних міграційних дослідженнях;
- дослідити стан вивченості проблеми міграції у вітчизняній науці;
- визначити основні особливості міграційної політики держав Зх. Європи;
- простежити динаміку міграційних потоків в державах впродовж ХХІ ст.;
- встановити взаємозалежність економічних факторів та міграційного курсу в ФРН, Бельгії, Франції та Нідерландах;
- прослідити зв'язок між демографічними та міграційними процесами;
- вивчити як соціально-культурні процеси впливають на внутрішнє життя держав під час збільшення міграційних потоків та гострої необхідності інтеграції мігрантів.

Об'єкт дослідження - міграційна політика, як основний механізм управління міграційними процесами.

Предмет дослідження - особливості і закономірності міграційної політики країн Західної Європи (на прикладі Бельгії, Нідерландів, Німеччини та Франції).

Методи дослідження. Магістерська робота базується на використанні таких методів дослідження: *історичний метод*, що дозволив прослідкувати за

формуванням та реалізацією міграційної політики держав Західної Європи в історичному контексті; *системний метод*, що дозволив розглядати міграційну політику західноєвропейських країн як складну систему елементів; *структурно-функціональний метод*, що полягає у розгляді міграційної політики як структури з багатьма елементами та функціями цих елементів; *метод порівняння*, що допоміг порівняти особливості появи міграційних проблем в державах Західної Європи у зрізі простору і часу; *статистичний метод*, що знайшов своє застосування у врахуванні різноманітних статистичних даних у сфері міграції; *метод узагальнення*, що дав змогу, на прикладі аналізу менш загальних явищ, сформулювати узагальнений висновок щодо політики країн, що досліджуються, у сфері міграції; *метод дедукції*, що дозволив зробити висновок щодо окремих проявів західноєвропейської міграційної політики на базі загальних фактів; *метод аналізу*, що допоміг проаналізувати особливості предмету дослідження.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки дослідження дозволять комплексно підійти до аналізу міграційних процесів в країнах Західної Європи, дадуть змогу розширити уявлення про специфіку міграційних потоків на рівні національних держав. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого наукового аналізу міграційних процесів як в окремих державах Західної Європи, так і в Україні.

Аналітичний матеріал може бути використаний органами державної влади та місцевого самоврядування, політичними партіями для кращого розуміння впливу міграції на внутрішні процеси в державі.

Основні положення роботи можуть бути використані для підготовки матеріалів лекційних та семінарських занять окремих курсів.

Структура та обсяг курсової роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг курсової роботи становить 150 сторінок, з них 133 сторінки - це основний текст. Список використаних джерел налічує 108 найменувань.

Розділ 1

Теоретико-методологічні засади дослідження міграційних процесів в сучасній Європі

1.1. Передумови, становлення та початок вивчення міграційних процесів в Європі.

До 1945 року в історії міграції Європи переважала еміграція. В кінці колоніальної епохи і економічного буму після Другої світової війни ситуація в Західній Європі швидко змінилася. У 1950-х і 1960-х роках проводилася активна політика найму іноземних робітників.

Основною економічною стратегією держав Західної Європи була концентрація післявоєнних інвестицій і розширення виробництва. Частково завдяки американській програмі Маршалла, це призвело до високого економічного зростання і збільшення галузевої нестачі низькокваліфікованої робочої сили, в тому числі тому, що демографічні зміни і підвищення рівня освіти сприяли скороченню пропозиції внутрішньої робочої сили для таких робочих місць.

В результаті велику кількість робітників-мігрантів було найнято з менш розвинених країн Середземноморського регіону в промислове ядро Західної Європи. З 1960-х років, коли більшість цих країн вступили в свої власні міграційні переходи в результаті старіння і економічного зростання, роботодавці з Німеччини, Бельгії, Нідерландів, Франції почали все частіше наймати робітників з Туреччини, Марокко, Алжиру і Тунісу, а також з інших країн, особливо з колишніх колоній, таких як Сенегал і Малі (Франція) [98].

У період з 1954 по 1964 рік Франція прийняла 1,8 мільйона іммігрантів з колишніх колоній в Північній Африці і Індокитаї, з яких 1 мільйон прибули з Алжиру. Вони переселилися до Франції під час і після кровопролитної війни за незалежність (1954-1962) [79].

Починаючи з початку 1950-х років Нідерланди випробували значний імміграційний потік з Індонезії. У 1970-х мала місце імміграція з Суринаму і

Антильських островів. Ще однією категорією мігрантів - колишні голландські громадяни (приблизно 31 000 людей), що спочатку вибрали індонезійське громадянство, а потім зрозуміли, що прийняли неправильне рішення, і повернулися до Нідерландів, щоб відновити своє голландське громадянство [86].

У 1950 році приблизно 5,1 мільйона іноземців проживали в Західній Європі. В той час у Франції була найбільша кількість іноземців, набагато більше, ніж в Західній Німеччині (менше 600 000) Бельгії (менше 400 000).

Європейські уряди поступово розширювали свої зони прийому на роботу в країни за межами Європи. Однією з основних причин був поділ Європи часів холодної війни, яке серйозно обмежило мобільність робочої сили між Сходом і Заходом. У Західній Німеччині, наприклад, був значний приплив робітників з Греції, Італії та Іспанії, а також зі Східної Німеччини. Однак будівництво Берлінської стіни в 1961 році міграційна ситуація змінилась. Західна Німеччина підписала двосторонні угоди з Туреччиною (1961 р.), Марокко (1963 р.), Португалією (1964 р.), Тунісом (1965 р.) і Югославією (1968 р.). Прикладу Німеччини послідували й інші країни, такі як Бельгія, Нідерланди, Франція і Швейцарія, які також підписали з цими країнами угоди про трудову міграцію в 1960-х роках [98].

Місцеві робітники не могли заповнити вакансії, оскільки запаси робочої сили були обмежені. Більш того, корінне населення більше не бажало братися за нездорову і погано оплачувану роботу в сільському господарстві, клінінгу, будівництві і гірничодобувній промисловості. В результаті уряди Північно-Західної Європи почали наймати робочу силу з периферійних країн. Основними країнами призначення були Франція, Німеччина, Люксембург, Нідерланди. Передбачалося, що найняті люди з країн повернуться додому після завершення трудової діяльності. Тому їм зазвичай надавали мало прав або ж вони зовсім не отримували підтримки [86].

Окремо потрібно згадати про Бельгію. Тут міграція з країн Європи завжди перевищувала міграцію з периферійних країн. Відновлення

національної економіки, заснованої на важкій промисловості, залежало від видобутку вугілля, головного природного ресурсу Бельгії. Брак робочої сили в видобувних секторах була дуже серйозною проблемою. Вербування робочої сили в африканських колоніях в той час було неможливе через дві причини: величезна потреба в робочих в промисловості в бельгійських колоніях і бажання уникнути поселення чорношкірих в Бельгії. Це специфіка імміграційної політики Бельгії. Бельгія ніколи не наймала колоніальну робочу силу. Оскільки, на їхню думку, іншого рішення не було, уряд, профспілки і роботодавці неохоче погодилися зв'язатися з італійським урядом, щоб вивчити можливість найму італійських робітників для бельгійських вугільних шахт на тимчасовій основі [95].

Уряди Бельгії та Італії підписали двосторонню міграційне угоду в червні 1946 року. 8 серпня 1956 року - важлива дата в історії Бельгії. Масштабна аварія відбулась в кар'єрі «Буа-дю-Казье» в Марсінелле, в результаті вибуху газу загинули 262 гірники, з них 132 італійці. Після цього, Італія вирішила не посилати більше своїх громадян в Бельгію на подібні роботи, що змусило Бельгію підписати двосторонні договори з периферійними країнами [95].

В період з 1950 до 1975 року, за абсолютною чисельністю постійного іноземного населення лідирувала Франція. За нею слідували Зх. Німеччина, Бельгія і Нідерланди. (детальніше див. табл. 1)

Таблиця 1. Населення меншин у західноєвропейських країнах імміграції з 1950 по 1975 рр. (дані в тисячах; остання колонка у % від загального населення держави)

Країна	1950	1960	1970	1975	У % від населення у 1975 році
Бельгія	354	444	716	835	8.5
Франція	2128	2663	3339	4196	7.9
Західна Німеччина	548	686	2977	4090	6.6

Нідерланди	77	101	236	370	2.6
------------	----	-----	-----	-----	-----

У цей період міжнародна міграція в цілому сприймалася позитивно, тому що було багато економічних вигод з точки зору як відправляючих, так і приймаючих країн. Іноді імміграція також розглядалася як вирішення проблеми демографічного спаду, наприклад на півдні Бельгії, в Валлонії. Інший приклад, в Туреччині грошовий прибуток мігрантів став життєво важливим елементом економіки: країна навіть зазнала економічну дестабілізацію, коли трудова міграція до Німеччини закінчилася в 1974 році. Економічна інтеграція мігрантів в той період часу не представляла великої проблеми, оскільки вони прибули в післявоєнний час і були в тому числі задіяні в швидке зростання економіки країн Західної Європи [98].

Кінець "золотого міграційного періоду" ознаменувався нафтовою кризою 1973 року, що призвела до замороження найму мігрантів на роботу, але також стала початком серії економічних спадів, що тривали далеко в 1980-х роках.

Були помітні тенденції зі зростаючим переважанням неоліберальної економічної політики, в якій переважала економічна дерегуляція, «гнучкість» ринків праці, припинення державних субсидій для таких секторів, як гірничодобувна промисловість, верфі і важка промисловість, приватизація державних компаній, менш прогресивне оподаткування і зростаюча економічна нерівність, а також часткове розмивання механізмів соціального забезпечення, викликане жорсткою економією. Німеччина в 1973 році припинила міграцію з неєвропейських країн, країни Бенілюксу і Франція в 1974 році [98].

Ці політичні і економічні зміни сприяли масовому звільненню робітників, в тому числі багатьох колишніх «гастарбайтерів» та інших трудових мігрантів. У цей період промислове виробництво було частково перенесено в країни з низькою заробітною платою. Однак замороження прийому на роботу не привело до очікуваного великомасштабного повернення робочих, але, як це не парадоксально, швидше сприяло їх постійному поселенню, оскільки перспектива закриття кордону і загальна невизначеність спонукали багатьох робочих-мігрантів залишатися на безпечній стороні кордону і привезти свої

сім'ї. Возз'єднання сімей і нові шлюби між «другим поколінням» та корінними жителями є важливими факторами, що пояснюють, чому, наприклад міграція з Магрибу, Туреччини та інших країн в Німеччину, тривала на відносно високому рівні навіть в період рецесії. Однак масове безробіття і сегрегація сприяли довгостроковій маргіналізації значної частини цього іммігрантського населення, а також «другого покоління» [86].

У деяких випадках (Німеччина та Нідерланди) імміграція збільшилася в другій половині 1970-х, зменшилася на початку 1980-х, потім знову відродилася до початку 1990-х, а потім скоротилася у 2000-ті. У Бельгії і Франції імміграція зменшувалася до 1983 р, потім збільшилася в наступні роки і знову впала в 90-х, хоча і з зовсім іншою інтенсивністю [108].

З середини 1980-х років відновилося економічне зростання. Швидке зростання секторів послуг залучало все більше і більше низько- і висококваліфікованих робітників-мігрантів, в той час як попит на робочу силу в таких секторах, як сільське господарство і будівництво, зберігався на високому рівні. У той же час зростання числа робочих місць в спеціалізованих послугах призвело до збільшення попиту на висококваліфікованих робітників-мігрантів. Це дало додатковий імпульс подальшому полегшенню мобільності робочої сили всередині країн Західної Європи [98].

Всебічний розвиток європейських міграційних процесів почався набагато пізніше ніж в США, приблизно з 1970-х рр., що пов'язувалося, в першу чергу, з консолідацією і інтеграцією європейських держав, еміграцією з Європи в інші країни і міграцією на європейський континент через брак робочої сили [79].

Основу європейських теорій формували економічні теорії міграції: неокласичні теорії, концепція притягуючих і виштовхуючих факторів, теорія подвійного ринку, нова економічна теорія міграції. Вони стали основою теоретичних досліджень у європейському суспільстві з урахуванням специфіки їхніх зовнішніх і внутрішніх міграційних потоків як в цілому у європейських країнах, так і по окремих країнах. Ці теорії домінують у Великобританії,

Німеччині, Нідерландах, Скандинавських країнах і в загальноєвропейських структурах, що займаються дослідженням міграції в Євросоюзі [79].

У європейських країнах в основному існують переформатовані неокласичні концепції американських дослідників із не завжди концептуальним характером, європейські дослідники міграції визначають різні моделі міграції, асиміляції та інтеграції мігрантів в тій чи іншій країні європейського співтовариства. Довгий час ці дослідження носили порівняльний характер та торкалися політики і національної практики окремих європейських країн [79].

Особливістю європейської методології та концептуальних досліджень було вивчення впливу релігії на інтеграцію мігрантів, оскільки частка мігрантів мусульман в Європі значно вища, ніж в США чи інших країнах [79].

Першими ґрунтовними роботами, присвяченими міграційним процесам в Європі були праці С. Кастлеса та Г. Косака "Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe". Автори праці займались дослідженням ситуації іммігрантів у чотирьох західноєвропейських країнах - Західній Німеччині, Франції, Швейцарії та Великобританії. Вони аналізували різні аспекти життєдіяльності іммігрантів - їхню позицію на ринку праці, політику профспілок, освіту та професійне навчання дорослих іммігрантів, освіту дітей-іммігрантів, житлові питання та "проблеми адаптації" [74].

Популярною на той час була тема контрурбанізації. А. Філдінг, П. Планн, А. Фіндлей, М. Пасьйон описали найширші особливості змін в одному аспекті перерозподілу населення (відношення чистої міграції / розміру поселення) і показали, як перехід від однієї схеми розподілу до іншої вплинули на конкретну країну [81].

Одним з перших підходів у європейських дослідженнях стало вивчення зв'язків між економічною інтеграцією в країнах європейського співтовариства, ринком праці та мобільністю трудових ресурсів. Він ґрунтувався на неокласичній теорії міграції Харріса-Тодаро і був пов'язаний з процесом розширення Європейського Союзу за рахунок країн Центральної та Східної Європи [79].

Французький дослідник Фавелл А., розглядав «свободу пересування людей» як одну з основ європейського суспільства. Та зазначав, що вільний ринок європейського співтовариства відрізняється від ринків інших регіональних інтеграційних проєктів [42]. Незважаючи на недоліки європейської міграційної політики, він сприяє вільному ринку і намагається створити належні умови, при яких досягається оптимальний результат від міграції [79].

Також, варто відзначити працю Б. Кайзера. Вчений досліджував наслідки міграції в Європі та аналізував статистику потоків мігрантської робочої сили. Науковець доходить висновку, що економічний спад призводить до різкого зниження зайнятості іноземців та відповідного збільшення кількості мігрантів, що повертаються додому [89].

Окремо варто згадати і про 2 провідні німецькі журнали *Osteuropa* та *Der Spiegel*. Якщо в випусках *Osteuropa* піднімалися питання мобільності населення та історичні мотиви міграції різних народів, то у статтях *Der Spiegel* завжди показували міграцію в негативному світлі. Яскравим прикладом цього є стаття 1973-ого року "Турки прийдуть - рятуйтеся хто може" [75].

Важливим напрямком стало вивчення моделей і механізмів асиміляції та інтеграції мігрантів у приймаючому суспільстві, а також стадій міграційних процесів в європейському суспільстві, припускалось створення єдиної нації з нівелюванням соціально-культурного різноманіття. Перша класична модель асиміляції розглядала мігрантів, як групу, яка пристосовується до норм і традицій інших груп. Друга модель расової або етнічної неповноцінності стверджувала неможливість мігрантів асимілюватися, що веде до утворення етнічних анклавів. Третя модель (сегментована асиміляція) стверджує, що в силу різних причин можливе як зростання, так і спад мобільності [79].

Варто згадати і термін "інтеграція", що з'явився в наукових і політичних дискусіях країн Європейського Союзу у 1980-і рр. До цього вважалося, що приїзд мігрантів пов'язаний з трудовою міграцією та що це тимчасове явище,

потім в деяких європейських країнах з'явилися мігранти з колишніх колоній, але і в цей період проблема інтеграції практично не обговорювалася [79].

У Франції політичні сили виходили з того, що для мігрантів можлива або повна асиміляція, або депортація, інші вважали інтеграцію нав'язуванням єдиного зразка поведінки. У Великобританії окремі політичні сили зводили цю проблему до расизму і антирасизму. Низка дослідників вважали, що мігранти і так інтегровані і включені, але не в суспільство, а в економічний або політичний, або культурний простір [79].

У 1970-ті рр. окремі автори піддали критиці цю концепцію і виділили значення етнічних відмінностей. І концепція асиміляції змінилася іншими теоріями, зокрема мультикультуризмом і транснаціоналізмом. І тільки в кінці 1990-х рр. з'явилися нові дослідження – теорія сегментарної асиміляції А. Портеса і М. Чжоу, де інтеграційні процеси розглядаються дещо інакше [79].

Перші міграційні проблеми почали проявлятися в 70-х роках. Хоча європейські мігранти, які поверталися з колоній, часто могли швидко влитися в соціальну тканину метрополії, в меншій мірі це відносилось до осіб неєвропейського походження, які були економічно і соціально знедоленими і також часто піддавалися дискримінації [104].

Політика, спрямована на контроль і скорочення міграції, однак, змінила, а не зупинила міграцію. Число іноземних резидентів продовжувало зростати через зміни в європейських міграційних системах з циркулярної міграції на ланцюгову і пов'язаного з цим природного зростання мігрантів. Мігранти з неєвропейських країн, що підпадають під схеми найму робочої сили, все частіше осідають на постійне проживання, оскільки повернення в свою рідну країну на тривалий період тепер тягне за собою значний ризик втрати дозволу на проживання. Багато мігрантів стали привозити свої сім'ї в Європу.

У Нідерландах була проблема з суринамцями і антільцями, яких було приблизно 5000 в 1950-х роках. З них від 10 до 20 відсотків мали вищу освіту. Аналогічним чином, 15% перших хвиль голландців, які повернулися з Індонезії в період з 1945 по 1949 рік, мали академічну освіту. Рівень освіти іммігрантів

знизився, оскільки приплив відповідних груп мігрантів став набагато більшим. Це викликало стурбованість голландської влади. У 1950-х роках голландський уряд неохоче брав індонезійців, особливо якщо вони ніколи не жили в Нідерландах. Точно так само на початку 1970-х голландський уряд намагався запобігти цьому зростанню числа суринамських іммігрантів, прискоривши набуття Суринамом незалежності. В обох випадках спроби зупинити приплив мігрантів були малоефективними [78].

Крім того, тих мігрантів, що прибули з колишніх колоній, також не могли змусити повернутися на батьківщину не тільки через їх голландське громадянство, а й через почуття провини, яке поділяли багато голландців за колоніальне минуле. В цей же період спостерігалось зростання кількості іммігрантів, насамперед в результаті возз'єднання сімей. Приблизно одночасно їх положення на ринку праці погіршилося. В результаті економічної реструктуризації та вибіркових звільнень безробіття серед іммігрантів росло набагато швидше, ніж серед корінного населення.

У Франції та Німеччині імміграція стала політизованою лише в 70-х, коли обом країнам, і особливо Німеччині, стало зрозуміло, що мігранти збираються залишитися. З 1973 року Німеччина зробила деякі спроби стимулювати зворотню міграцію. У Франції проблеми спочатку носили локальний характер - жакливі житлові умови для північноафриканців, опір місцевих мерів імміграції, надумані аргументи про «пороги терпимості», - але пізніше вони стали загальнонаціональними. У 1974 році імміграція була зупинена, а в 1977 році були введені заходи щодо стимулювання зворотної міграції, коли сімейна міграція була обмежена і було вжито заходів щодо захисту національного ринку праці. У 1980-х роках були зроблені спеціальні спроби (наприклад, посилення прикордонного контролю), щоб зупинити нелегальну імміграцію і роботу в тіньовій економіці [79].

Період 1974-81 рр. став поворотним для імміграції у Франції. Населення, яке вважалося робочою силою, в основному соціально і політично маргіналізованих робочих (переважно чоловіків), поступово ставало частиною

французького суспільства. Через заборону на міграцію, приплив іноземної робочої сили був замінений сімейними возз'єднання. Нові питання виникли через несподівані побічні ефекти цього заходу. Конфлікти виникли через політику ув'язки місця проживання і зайнятості. Популярність міграції і перехід до возз'єднання сімей привели до нового соціального феномену: іммігранти "другого покоління" все більше і більше вимагали легалізації свого статусу у Франції [79].

З 1973 року Німеччина зробила деякі спроби стимулювати зворотний міграцію. Протягом декількох років найгарячіші громадські дебати в Німеччині з приводу міграції були зосереджені на обличчях, які шукають притулку. Число прохачів притулку значно збільшилася в кінці 1980-х років: з 103 000 в 1988 році до 438 000 в 1992 році.

З 1970-х років, почалося зростання заяв про надання притулку в Європі. Між початком 1970-х і кінцем двадцятого століття кількість заяв про надання притулку в державах Зх. Європи, збільшувалася щороку. Німеччина була найбільшим одержувачем клопотань про надання притулку в Європі за всі періоди (детальніше див. табл. 2). З 1980-х років значне зростання спостерігалось також в Бельгії та Нідерландах [80].

Таблиця 2. Кількість прохачів притулку до країн Західної Європи в період з 1970 по 1999 роки (кількість вказана у тисячах)

	1970-74	1975-79	1980-84	1985-89	1990-1994	1995-1999
Загальна кількість прохачів притулку (в межах ЄС)	64.5	213	540.2	1012.3	2419.8	1613.5
Бельгія	1.7	6.6	14.5	32.1	87.0	93.4
Франція	5.1	40.5	106.3	178.7	184.5	112.2

Німеччина	34.3	121.8	249.6	455.3	1374.7	749.6
Нідерланди	–	5.3	8.8	46.4	151.1	170.4

Крім того, більшість масових міграцій було ускладнено через недостатню підготовку в приймаючій країні. Це особливо помітно в Нідерландах, де інфраструктура, а також велика кількість будинків були зруйновані або серйозно пошкоджені під час німецької окупації. У Франції було більше ресурсів, щоб розмістити і прогодувати іммігрантів зі своїх колишніх колоній, але через їх значну кількість було складно забезпечити всіх роботою [78].

Окремою проблемою була проблема зайнятості мігрантів. В середині 70-х років, безробіття серед мігрантів з Пд. Африки у Франції була близько 30%, а показники безробіття серед суринамців, антільців і молукканців, які проживали в Нідерландах в кінці 70-х років, становили близько 40 відсотків [78].

У кількох європейських країнах відбулися інциденти із застосуванням насильства проти іноземців. У Франції погіршення економічного становища іммігрантських меншин і корінних нижчих класів привело до перших расових конфліктів і популістських рухів проти іноземців. Наприклад, Національний фронт Ле Пена отримав значну політичну підтримку свого простого повідомлення про те, що «2 мільйони безробітних = 2 мільйони іммігрантів».

Падіння Берлінської стіни в 1989 році ознаменувало розпад Радянського Союзу і решти комуністичного Варшавського договору, мирне встановлення демократичних урядів в Центральній і Східній Європі, Балканські війни а також возз'єднання Німеччини на початку 1990-х років. Безпосереднім наслідком падіння Берлінської стіни стало прискорення тимчасової міграції осіб, які шукають притулку в Західній Європі. Це ознаменувало початок нової фази післявоєнної еволюції європейських міграційних систем [104].

Починаючи з 1990 року, в Німеччині та Франції піднялася хвиля агресивних актів расизму. Це було пов'язано з неймовірно масштабними притоками мігрантів. До прикладу, в 1992 році Німеччина прийняла 1,5 мільйона нових іммігрантів; чиста імміграція склала 800 000 чоловік, а кількість нових прохачів притулку та біженців перевищила 400 000.

Відродження етноцентризму і зростання ксенофобії в Європі є відображенням неадекватного вирішення цих та пов'язаних з ними проблем. Таким чином, проблема інтеграції в 1990-і роки стала ще більш гострою, ніж це було раніше. Припинення прийому на роботу в середині 1970-х років і широкий спектр антиміграційних заходів, введених після цього, не привели до скорочення числа іноземців в основних приймаючих країнах Західної Європи.

Проблема досягла піку в 2015 году. Міграційний потік, який хлинув до Європи навесні 2015 року, відрізнявся від попередніх як масштабами, так причинами - в основному прибували люди, що рятувалися від громадянської війни на Близькому Сході і в Афганістані. Ні з чим подібним Європа ще не стикалася; сирійці і іракці бігли від безперервних в їх рідних країнах збройних конфліктів - до кінця 2015 року, менше ніж за вісім місяців, в Європу прибуло більше 800 000 чоловік, тобто кордон ЄС перетинали в середньому 6000 осіб в день.

1.2. Сучасні дослідження міграційних процесів в Європі

Вкінці 20-го - на початку 21-ого століття, міграційні процеси в Європі не досліджувались ґрунтовно. В 2000 році існувало понад 150 публікацій, присвячених темі міграції в Європі.

А. Портес відзначає, що існувало п'ять ключових тем досліджень міграції:

- транснаціональні спільноти;
- нове друге покоління;
- домогосподарства та стать;
- держави і державні системи;
- міждержавні порівняння. [94]

Оскільки динаміка міграції в Європі постійно змінюється, різноманітні емпіричні, теоретичні та методологічні проблеми визначили ландшафт досліджень міграції. Тому велике значення має відображення поточного стану і розвитку якісних досліджень міграції в Європі. З цією метою варто провести поетапний аналіз оригінальних статей, опублікованих в період з 2000 по 2020

рік в Journal of Ethnic and Migration Studies (JEMS) і Ethnic and Racial Studies (ERS), двох провідних рецензованих журналах в області міграційних досліджень.

Методологія дослідження

Щоб проаналізувати закономірності змін в літературі про якісні дослідження міграційних процесів в Європі (надалі - **ЯДМПЄ**), було досліджено всі статті, опубліковані в JEMS і ERS в період з 2000 по 2020 рік, і визначено статті, що відповідають загальним критеріям якісного дослідження міграційних процесів в Європі. Дослідження включало 4 основні критерії відбору: 1) якісні дослідження, що виключає дослідження, в яких використовувалися тільки кількісні методи, але включалися змішані методи; 2) емпіричні дослідження, що виключають польові огляди, концептуальні та теоретичні статті; 3) такі дослідження міграції, які строго зосереджені на розмаїтті, пов'язаному з міграцією, і пов'язаних з ним проблемами, і виключаючи дослідження груп місцевих меншин, етнічні, расові, релігійні та культурні дослідження без урахування міграції; 4) дослідження Європи, яке включало випадки з Центральної та Східної Європи і Туреччини, багатосторонні дослідження з європейськими та неєвропейськими випадками, але виключало статті тільки з неєвропейськими дослідними сайтами.

У той час як в 90-х роках минулого століття дослідження міграції займали незначне місце в соціальних дослідженнях, сьогодні помітно зростаючий науковий інтерес до міграції і тем, що пов'язані з міграцією. І JEMS, і ERS продемонстрували безпрецедентне зростання кількості випусків і оригінальних статей, які вони публікують в рік. JEMS раніше випускав чотири випуски і близько 35 оригінальних статей в рік аж до 2003 року. Він збільшив кількість щорічних випусків з шести до восьми в 2004 році, з восьми до десяти в 2009 році і з десяти до дванадцяти в 2014 році. У 2016 році вийшло 15 номерів і більше 130 оригінальних статей. У 2020 році вийшло 20 номерів і 160 оригінальних статей. За словами редакторів журналу, таке розширення було необхідним кроком, щоб відреагувати на збільшення кількості заявок при

збереженні тієї ж швидкості прийняття. ERS також пішла по аналогічній траєкторії. Якщо на початку 2000-х років щорічно публікувалося шість випусків і близько 40 оригінальних статей, то сьогодні ERS випускає понад 110 статей і 16 випусків щорічно. Таке розширення є явним сигналом сильного наукового інтересу до питань міграції, мобільності, етнічного, расового і культурного розмаїття [107].

Чи позначилося таке різке збільшення статей про міграційні процеси на кількості ЯДМПЄ? Таблиця 3 показує, що частка ЯДМПЄ збільшилася на початку 2000-х років. У той час як в 2000 р. тільки 11% статей, опублікованих в JEMS і ERS, відповідали критеріям ЯДМПЄ, ця частка швидко збільшувалася в наступні роки і досягла піку в 2005-2006 рр. Цей період цікаво збігається з часом швидких змін в Європі з розширенням Європейського Союзу на схід і розширенням громадських і політичних дебатів з питань міграції та мобільності. З тих пір, хоча кількість статей ЯДМПЄ постійно збільшується, їх частка залишається стабільною (приблизно чверть від загального числа публікацій) [107].

Таблиця 3. Кількість статей, опублікованих JEMS та ERS в період з 2000 по 2020 рік

	Кількість номерів журналів	Загальна кількість статей	Якісні дослідження міграційних процесів в Європі	% якісних досліджень міграційних процесів в Європі
2000	10	70	8	11.4
2001-2002	20	150	37	24.7
2003-2004	24	186	54	29
2005-2006	28	207	75	36.2
2007-2008	32	227	57	25.1
2009-2010	39	311	80	25.7

2011-2012	44	379	97	25.6
2013-2014	48	413	108	26.2
2015-2016	59	480	111	23.1
2017-2018	62	517	125	24.2
2019-2020	67	546	138	25.3
Загальна кількість	433	3486	890	25.1

Методи дослідження

Інтерв'ю - важливий інструмент якісного дослідження. Аналіз показує, що в 3 з 4 статей ЯДМПЄ використовувалися якісні інтерв'ю. Деякі приклади включають напівструктуровані глибинні інтерв'ю з мігрантами (С. Солот і Б. Ліннебакке; М. ван Міттерен), з активістами-мігрантами (Т. Каппіалі), експертні інтерв'ю (Г. Менз; М. Хелблінг), біографічні / розповідні інтерв'ю (Д. Ліверсаж; К. Квереші) і проблемно-орієнтовані інтерв'ю (С. Конзет-Смолінер).

На відміну від інтерв'ю в цілому, фокус-групи використовуються набагато рідше. Всього в збірнику 71 статей використовувалися фокус-групи. Варто також відзначити зростаючу тенденцію до використання фокус-груп.

Спостереження учасників були ще одним важливим інструментом ЯДМПЄ. Дослідження в 34% статей, проводилися в тому чи іншому вигляді на місцях і використовували інструменти включеного спостереження. Слід зазначити, що в переважній більшості досліджень з включеним наглядом (210 з 228 статей з включеним наглядом) також проводилися якісні інтерв'ю. Це підтверджує популярну думку про те, що включене спостереження та інтерв'ю доповнюють один одного [107].

Хоча було відносно простіше виявити статті ЯДМПЄ за допомогою інтерв'ю, фокус-груп та спостереження із залученням учасників дослідження в якості методів збору даних, цього не можна було сказати про пошук статей, в яких документи були в якості основних джерел. Одна з очевидних причин

цього полягає в тому, що майже у всіх дослідженнях використовуються якісь документи - це можуть бути офіційні документи, звіти неурядових організацій, документи політичних дискусій чи письмові джерела в ЗМІ. Відповідно до аналізу, 41% статей ЯДМПЄ прямо вказали на використання документів в своєму аналізі [107].

Незважаючи на те, що кількість ЯДМПЄ останнім часом збільшувалася, лише 64 статті (7%) провели історичний аналіз, а саме вивчили динаміку міграції в минулому і / або відстежували безперервність і зміни в часі. Автори цих статей займались аналізом, щоб пояснити поточну ситуацію по темі, що вивчається, наприклад аналіз розвитку офіційних поглядів на транснаціоналізм мігрантів з 1960-х років для пояснення нинішнього політичного дискурсу. Лише деякі з цих історичних аналізів були присвячені тільки вивченню архівів минулого (роботи М. Дедью і К. Мбодж-Пуе; В. Раяна; Ж. Валардта). Хоча історичні дослідження все ще знаходяться в стороні від досліджень міграції, видається, що інтерес вчених до цієї області зростає. Яскравим свідченням цього є заснування «Журналу історії міграції» (з 2015 р) [107].

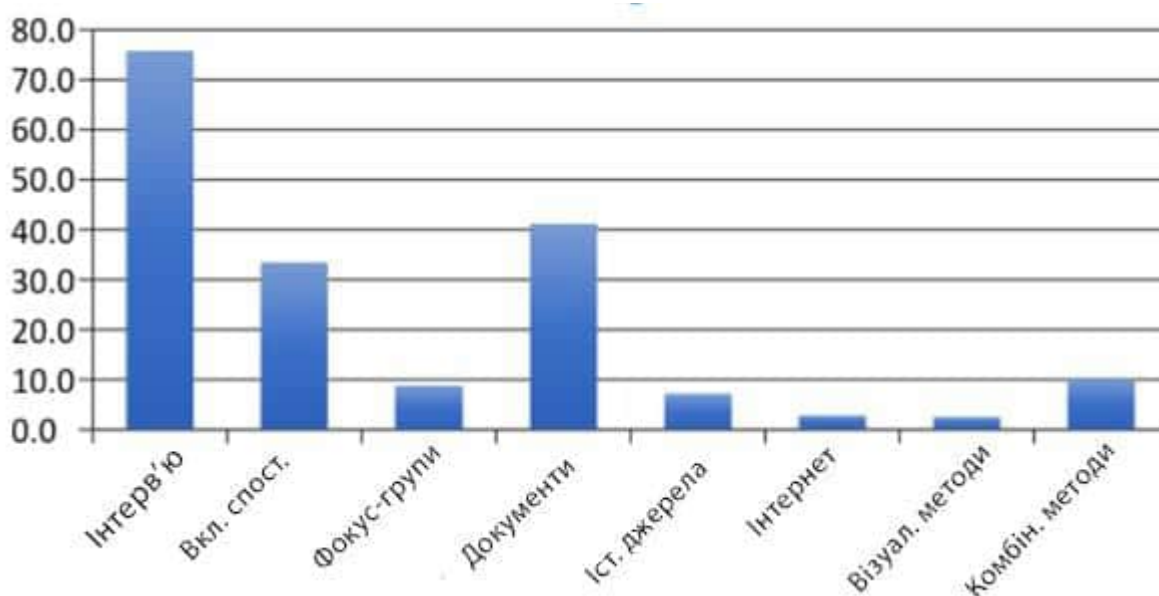
Нові інструменти дослідження зустрічаються рідко. Тільки в 27 статтях проводилося інтернет-дослідження для збору якісних даних. Хоча до 2005 року інтернет-досліджень практично не існувало, з тих пір спостерігається швидке зростання. Майже третина статей, що використовують Інтернет в якості основного сайту для збору даних, була опублікована в період з 2017 по 2020 роки. Недавні приклади включають проведення онлайн-етнографічних досліджень на сайтах соціальних мереж для вивчення мобільності мігрантів і транснаціоналізму (М. Шроотен) з використанням Google Street View для вивчення соціальних змін під час міграційної кризи (І. Малі), а також аналіз веб-сторінок і онлайн-учасників для вивчення онлайн-ісламофобії (М. Екман).

Менше статей було присвячено якісному аналізу з використанням візуальних матеріалів. Хоча перші приклади візуальних досліджень можна зустріти в 2006 році, останнім часом все більше вчених стали займатися такого роду якісними дослідженнями. Наприклад, О. Федюк досліджує роль

фотографій в транснаціональних батьківських відносинах; Дж. Лонг використовує ментальні карти і фотоелікацію (метод інтерв'ю в візуальній соціології та маркетингових дослідженнях, який використовує візуальні образи для отримання коментарів) для вивчення ролі місць відпочинку і занять спортом в соціальній інтеграції нових мігрантів; і А. Гавлевіц поєднує візуальні методи з якісними інтерв'ю і додатковим опитуванням для вивчення соціальних грошових переказів і передачі відносини між польськими мігрантами в Великобританії і їх близькими людьми в Польщі [107].

Тільки 10% статей ЯДМПЄ поєднують якісні і кількісні інструменти дослідження. Це співвідношення було в цілому стабільним з плином часу. Серед досліджень з використанням змішаних методів звичайною практикою було об'єднання якісних інтерв'ю з кількісних методів (С. Парелла; Л. Вісбюк), а також об'єднання джерел якісних даних і даних перепису (М. Хікман; Дж. МакГаррігл) [107].

Рисунок 1. Розподіл основних методів у QMR-E (цифри вказані у%)

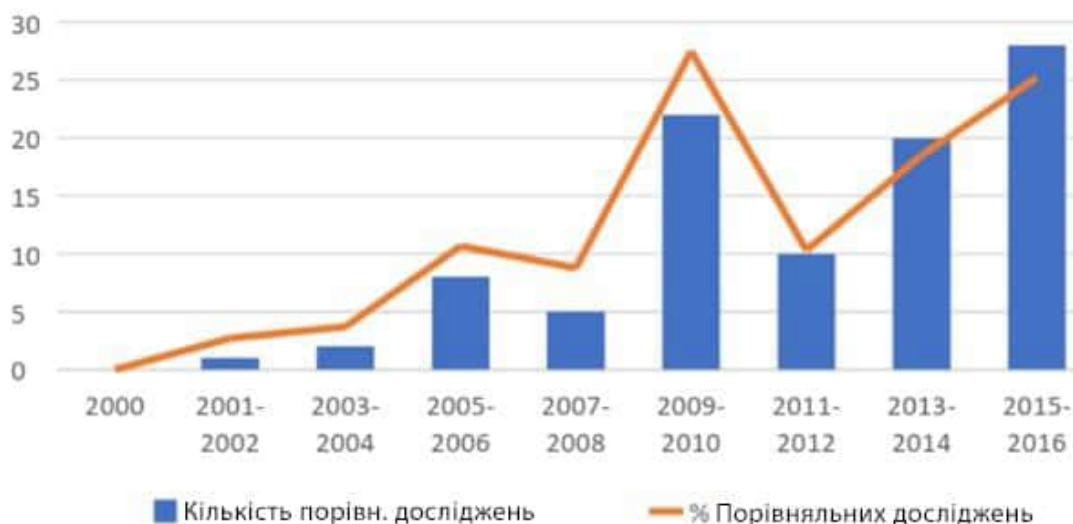
Статус порівняльних досліджень

Порівняльні дослідження мають велике значення для вивчення міграції. В 15% статей ЯДМПЄ використовувалися порівняльні дослідження різних типів. Незважаючи на його середню невисоку частку, як показано на рис. 2, кількість порівняльних досліджень в ЯДМПЄ останнім часом збільшується.

У ЯДМПЄ спостерігається велика різноманітність порівняльних дизайнів. У більшості порівняльних досліджень використовувалося перехресне порівняння, тобто порівняння за країнами, регіонами, містами та районами. Хоча порівняння між країнами були найбільш поширеною схемою (33 з 96 порівняльних статей ЯДМПЄ), останнім часом збільшилася кількість статей з міжміських порівняннями. Цей висновок підтверджує недавні твердження про те, що стипендії з міграції враховують місцеві особливості (Запата-Барреро). Згідно з цим твердженням, переважна більшість порівнянь між містами було опубліковано після 2015 року (наприклад, праці Дж. Пльогера і А. Беккера; Д. Гебхардта; Е. Граув і Ф. Вермеулен). З іншого боку, третина порівняльних статей ЯДМПЄ проводила крос-мігрантський аналіз [107].

В 1/5 порівняльних статей використовувалися конструкції або крос-мезорівневого, або крос-часового дизайну. Деякі приклади порівнянь на мезорівні включали порівняння політичних партій (А. Батнізкі і Л. МакДаувелл, С. Сімпсон) і організацій мігрантів (К. Де Тона і Р. Лентін). У той час як одні з перехресних аналізів порівнювали політику за певний період часу (М. Ховард), інші проводили порівняння типу «до і після», такі як порівняння міграційних політик стосовно висококваліфікованих фахівців (Л. Серна) або перехресні дослідження Схід-Захід - гранична мобільність робочої сили (Л. Весбук) до і після економічної кризи.

Рисунок 2. Порівняльні дослідження в QMR-E між 2000-2016 рр. (в числах та у % від загальної кількості QMR-E)

Таблиця 4. Типи порівняльних досліджень (у % від загальної порівняльної QMR-E)

Тип досліджень	%
В межах певної локації	58.3
- На рівні держави	34.3
- На рівні міста	7.3
Міжгруповий	32.3
На мезо рівні	11.5
Міжчасовий	11.5
Загальна кількість порівняльних статей	110

Категоризація мігрантів

Сьогодні загальновизнаним фактом є те, що мігрантів не можна об'єднати в одну категорію. Ймовірно, це один з перших наслідків аналітичних структур, пов'язаних з міграцією, таких як транснаціоналізм (П. Левіт і Б. Яворські) і мультикультуралізм (С. Вертовец). Мігранти відрізняються багатьма характеристиками, включаючи їх національне походження, етнічну приналежність, расу, клас, релігію, мову, підлогу і покоління (С. Вертовец). Дослідження показує, що в переважній більшості статей ЯДМПЄ мігранти класифікуються залежно від їх національного походження, наприклад, турки в Німеччині, поляки в Великобританії і марокканці у Франції. Іншими словами, майже кожна друга стаття ЯДМПЄ (47%) вказує на мігрантів з їхнім етнічним / національним походженням, що мігрували з країни їх походження. З середини 2000-х років зростає число вчених, що критично ставляться до використання етнічних і національних груп в якості одиниць аналізу в дослідженнях міграції (Г. Шиллер). Стверджується, що вивчення міграції через етнічну призму призводить до недооцінки неетнічних форм розселення, важливості місцевості / міста для включення мігрантів і транснаціональних зв'язків (Г. Шиллер). Рисунок 3 показує, що цей заклик був частково ефективним в ЯДМПЄ. Хоча

кількість статей, що розглядають мігрантів як національні / етнічні групи, досягло піку в 2007-2008 роках, останнім часом спостерігається помітний спад. Незважаючи на твердження про пострасову і пост-мультикультурну епоху, коли національність і етнічне походження, як очікується, втратять свою вагу в якості категорії аналізу (С. Вертовец; Т. Матейскова і М. Антонсіч), національні / етнічні форми категоризації мігрантів зустрічаються набагато частіше, ніж інші категорії в ЯДМПЄ [107].

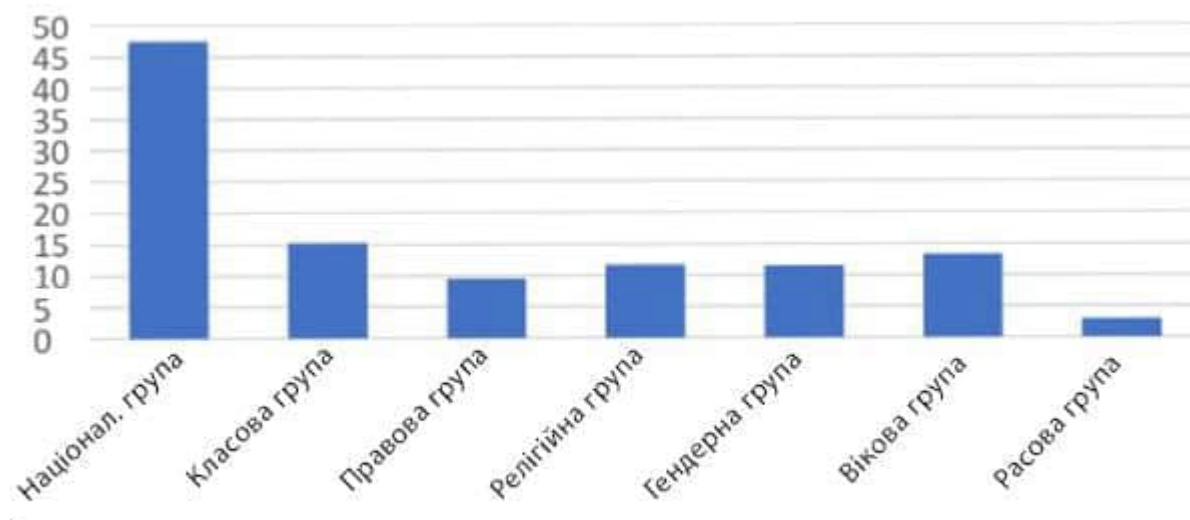
У той час як європейські дослідження міграції беруть свій початок у вивченні гастарбайтерів в 1950-х і 60-х роках (робота С. Кастлеса і Г. Косака), сьогодні класова категоризація в значній мірі знаходиться в тіні. Тільки в одному з п'яти досліджень ЯДМПЄ (97 статей) мігранти класифікуються за класом / професійному статусу. Більш того, в одній третині цих статей, що класифікують мігрантів з урахуванням їх класового статусу, країною призначення була Великобританія.

Оскільки так звана «криза біженців» вразила Європу після початку сирійської громадянської війни, ми очікували побачити зростання числа дослідження, в яких мігранти класифікуються за їх правовим статусом, наприклад, біженці, прохачі притулку, зареєстровані або недокументовані мігранти. Однак рисунок 4 показує, що дослідження ЯДМПЄ, в яких розглядалися мігранти з точки зору їх юридичних категорій, були більш-менш стабільними з плином часу [107].

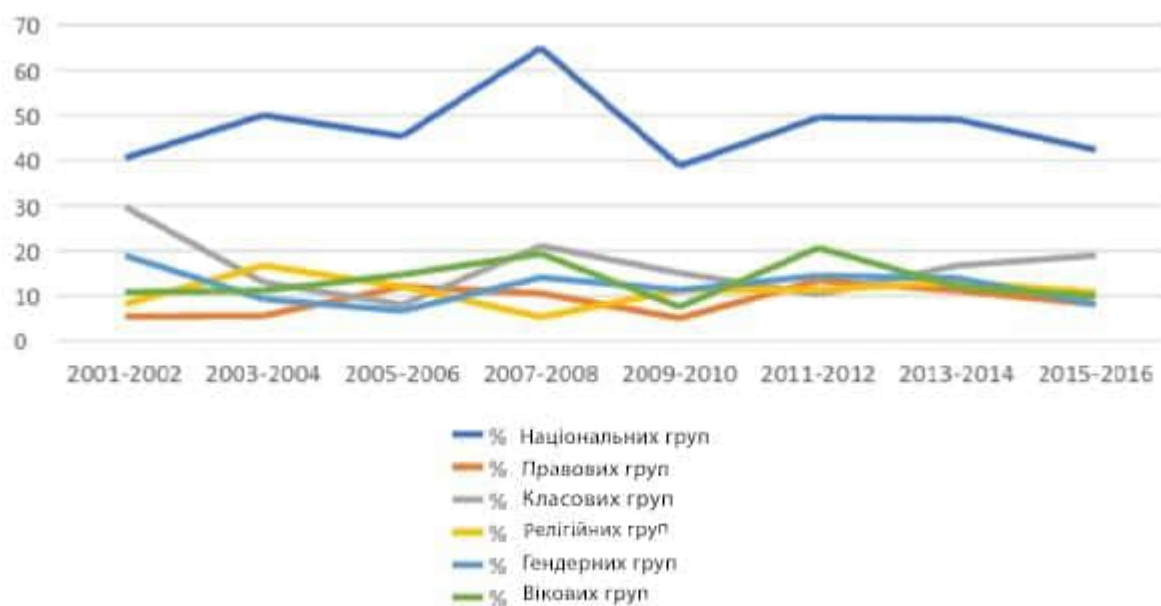
Фемінізація міграції задокументована давно. Першими її описували С. Кастлес і М. Міллер. У міру збільшення частки жінок серед міжнародних мігрантів вчені очікували, що гендерна проблематика стане важливою категорією в майбутніх дослідженнях міграції. Незважаючи на ці очікування, не спостерігається збільшення кількості статей, в яких мігранти класифікувалися з гендерних категорій. Згідно з дослідженням, 72 статті ЯДМПЄ (11%) були присвячені гендерної категорії при вивченні мігрантів. Таке недостатня увага до гендерної категорії в дослідженнях міграції робить особливі умови і досвід

жінок-мігрантів невидимими і приховує гендерні асиметрії, які (повторно) виникають на різних етапах міграції і розселення.

Рисунок 3. Розподіл категоризації груп мігрантів (у% від загальної QMR-E)

Рисунок 4. Категоризація груп мігрантів в період з 2000 по 2016 роки (у % від загальної кількості QMR-E).

Географічний критерій

Відповідно до результатів аналізу, Великобританія є найбільш досліджуваною країною. Разом з Ірландією на Великобританію припадав 41% усіх досліджень ЯДМПЄ. З одного боку, це не дивно, оскільки обидва журнали

знаходяться в Великобританії і видаються англійською мовою. З іншого боку, вибір журналів і мовні упередження - не єдині фактори, які можуть пояснити високу частку Великобританії як предмета дослідження. Інші фактори включають: довгу історію міграційних переміщень, офіційне визнання демографічної різноманітності, давні академічні інститути по міграції і їх сильну здатність залучати фінансування для досліджень. Після Великобританії, Німеччина та Нідерланди є найбільш вивченими державами. Франція, незважаючи на довгу історію міграції, відстає від інших західноєвропейських держав.

Як видно з таблиці 5, географічний розподіл став дуже різноманітним. У той час як в першій половині 2000-х років Великобританія і Західна Європа в значній мірі домінували у виборі країн в рамках ЯДМПЄ, останнім часом дослідники якісної міграції вивчають різні європейські регіони. Ймовірно, це пов'язано з консолідацією країн недавньої міграції, наприклад Іспанія, Італія і Греція, розширенням Європейського Союзу і включенням країн Східної і Центральної Європи. Кількість досліджень неухильно зростає. Одним з дивних результатів спостереження стало положення Північної Європи. Як видно з таблиць 3 та 4, після 2011 р. Північна Європа перетворилася в одну з основних майданчиків ЯДМПЄ. Три з чотирьох статей QMR, які стосуються Північної Європи, були опубліковані за останні шість років.

Таблиця 5. Географічний розподіл досліджень ЯДМПЄ в період з 2000 по 2020 роки

	Великобританія, Ірландія	Західна Європа	Північна Європа	Південна Європа	Центрально- Східна Європа
2000	5	0	2	1	0
2001-2002	16	13	1	5	1

2003-2004	14	17	6	13	6
2005-2006	38	20	2	12	1
2007-2008	21	21	4	12	6
2009-2010	37	24	3	12	3
2011-2012	37	22	23	13	6
2013-2014	44	20	17	24	6
2015-2016	43	40	13	22	8
2017-2018	40	24	12	21	7
2019-2020	46	31	18	23	7
Загальна кількість (у % від загальної кількості QMR-E	342 (41%)	232 (28%)	101 (11%)	158 (18%)	51 (6%)

Таблиця 6. Розподіл досліджень у європейських країнах у період з 2000 по 2020 роки (цифри вказані в кількості статей)

Західна Європа	232	Південна Європа	158	Північна Європа	101
ФРН	76	Італія	65	Данія	33
Нідерланди	63	Іспанія	48	Швеція	27
Франція	55	Греція	23	Норвегія	27
Бельгія	22	Португалія	22	Фінляндія	14

Багаторівневий аналіз

Можна виділили чотири різні рівня: національний (рівень національної держави), місцевий (рівень субнаціональних регіонів, міст, селищ, муніципалітетів і мікрорайонів), європейський і транснаціональний. Ці рівні означають рівень узагальнення, на який націлене кожне дослідження. В цьому

відношенні він відрізняється від місця проведення дослідження або одиниці аналізу [107].

Згідно з дослідженням, аналіз на національному рівні переважає в ЯДМПЄ. Більше половини дослідників розглядають свої дослідження в рамках національних держав. Однак, кількість досліджень на місцевому рівні збільшилася. Це слідує за новою тенденцією до переходу від аналізу, орієнтованого на державу, до аналізу, орієнтованого на місцеві умови, коли міста стають одиницями аналізу політики різноманітності.

Аналіз також показує, що заклики до транснаціоналізму як відмінної дослідницької структури аналізу міграційних досліджень на початку 1990-х років (Н. Шиллер, Л. Баш) демонструють сильну присутність в епоху після 2000 року. Четверта частина статей ЯДМПЄ в своєму аналізі відноситься до транснаціонального рівня.

Теми досліджень

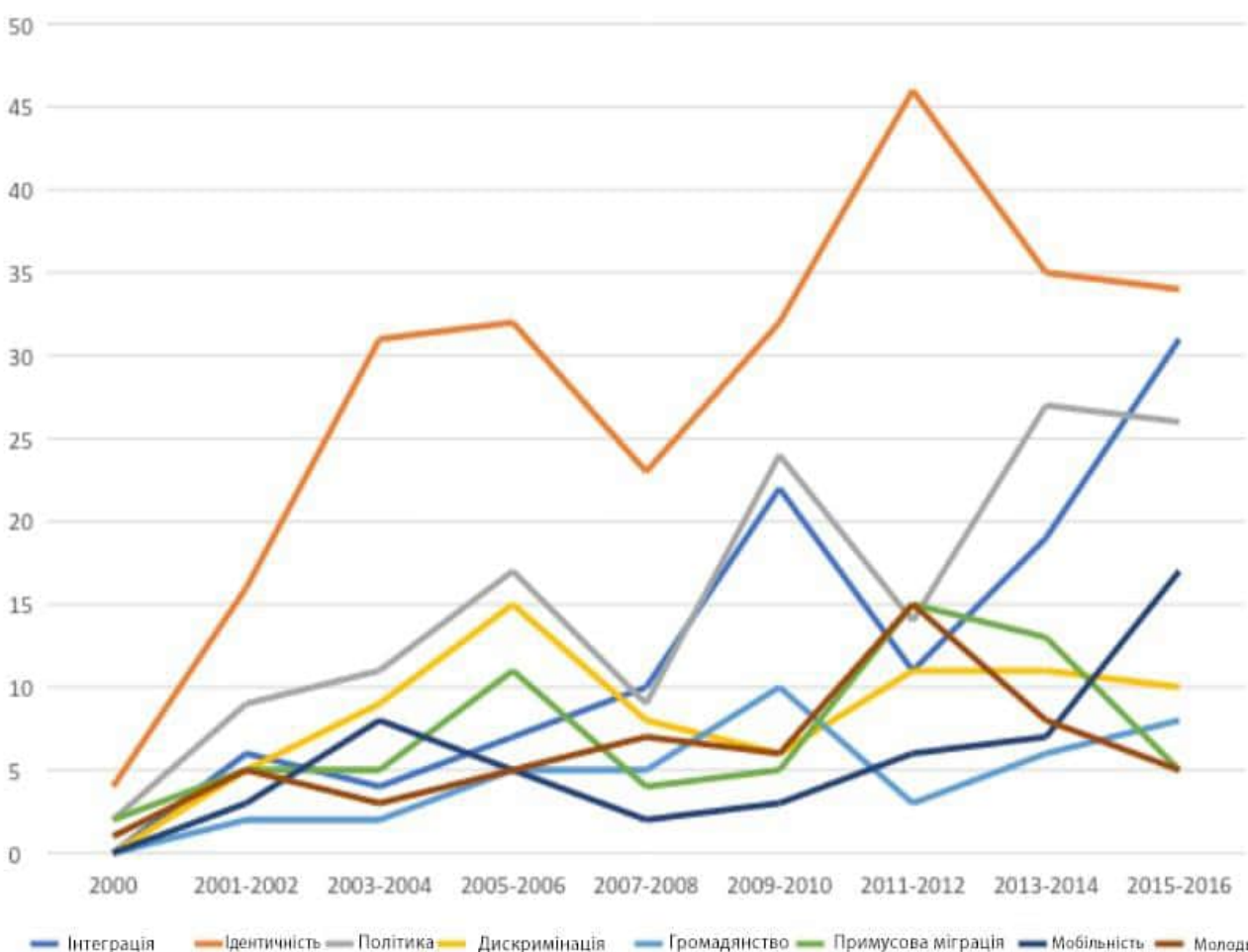
У цій частині аналізу було розглянуто ключові теми, на яких фокусувалися статті ЯДМПЄ. Перше вражаюче відкриття - це домінування теми ідентичності в ЯДМПЄ в останні роки. Ця тема включала дослідження, присвячені етнічній приналежності, культурі, расі, релігії і мові. 40% статей ЯДМПЄ зосереджені на одному або декількох аспектах теми ідентичності. Після теми ідентичності, теми політики та інтеграції були високо вивченими темами якісних дослідників міграції в Європі. Як показано на рис. 7, спостерігається зростаючий науковий інтерес до тем політики, інтеграції та мобільності.

Ще однією тенденцією є скорочення числа статей QMR-E про молодь і вимушеної міграції. У той час як тема молодих мігрантів швидко розвивалася в період з 2009 по 2011 рік, сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до її зниження. З огляду на нагальні проблеми молоді з міграційним походженням, ця тема потребує термінового перегляду з боку дослідників міграції. Іншою темою, яка демонструє тенденцію до зниження, була примусова міграція. З огляду на недавні потоки біженців в Європу, це був несподіваний результат. Тим не

менш, варто відзначити, що існує безліч спеціалізованих наукових журналів про вимушену міграцію. Таким чином, замість зниження академічного інтересу до цієї теми, як було зазначено раніше, вчені, що працюють над проблемою примусової міграції, можуть віддати перевагу таким журналам, як *The Forced Migration Review*, *Journal of Refugee Studies* і т.д. в якості основного джерела публікацій [107].

У той час як тема дискримінації посіла третє місце в списку найбільш вивчених проблем в період з 2003 по 2007 рік, в останні роки вона поступилася місцем дослідженням інтеграції та мобільності. Дослідження по громадянству в цей період були більш-менш стабільним.

Рисунок 7. Кількість тем, що вивчалися в статтях QMR-E між 2000 по 2016 рік

Таблиця 7. Види та кількість тем, що досліджувалися в статтях QMR-E в період з 2000 по 2020 роки

Тема дослідження	Кількість досліджень	% до загальної кількості QMR-E
Інтеграція	121	17.5
Ідентичність	278	40.4
Політика	153	22.2
Дискримінація	83	12
Громадянство	45	6.5
Примусова міграція	71	10.4
Мобільність	56	8.1
Молодь	62	8.8

Окрім того значне місце в дослідженні міграційних процесів в Європі займають журнали Migration Studies, Comparative Migration Studies, European Educational Research Journal: Forced Migration Review, International Journal of Migration and Border Studies, International Migration Review. Вони зосереджуються на порівняльних дослідженнях у галузі міграції, інтеграції та расових та етнічних відносин. Він представляє читачам широку колекцію порівняльного аналізу, включаючи дослідження між країнами, групами, рівнями та історичними періодами. Однак журнали - не єдине де можна знайти роботи, присвячені міграційній тематиці.

Протягом останніх десятиліть польові експериментальні дослідження, зосереджені на дискримінаційній поведінці щодо мусульман (наприклад, турків у Німеччині) на ринку праці та нерухомості стали більш популярними. Тут можна відзначити праці Л. Кааса і С. Мангера [88], а також роботу К. Ауспурга, Т. Хінца і Л. Шміда [65]. Результати цих досліджень показують, що мусульмани повинні стикатися з дискримінаційною поведінкою щодо них. М. Карлсон [72] досліджує інтеграцію мусульман на ринку праці; праці А. Ахмеда та М. Хаммерштеда [62], а також М. Бош, А. Карнеро та Л. Фарре [71] і М. Бальдіні та М. Федерічі [67] спрямовані на дослідження дискримінації на ринку нерухомості, робота М. Спрієцма [102] - в галузі освіти.

У нещодавно опублікованому мета-дослідженні про етнічну дискримінацію на ринку оренди житла, К. Ауспург, А. Шнек та Т. Хінц [66] аналізують результати 71 польового експерименту, проведеного за останні чотири десятиліття (1971–2014). Вони роблять висновок, що етнічна дискримінація є широко розповсюдженою, причому саме на мусульман, однак помітна тенденція до зменшення дискримінації протягом досліджуваного періоду.

Оскільки турецькі іммігранти є одними з найпоширеніших в Європі, багато вчених приділяють свою увагу дослідженню їх історії міграції. А. Акгундуз [63], Ф. Фляйшман та Дж. Хьоне [83], Р. Лутра [93] дослідили положення турків на ринках праці. Окрім того, існує багато досліджень, присвячених відмінностям у відношенні населення до турецьких меншин у Німеччині та Нідерландах, етнічним розривам, польових експериментів, що знаходять докази дискримінації людей з турецьким походженням у Німеччині та Нідерландах. Яскравим прикладом є спільна робота Л. Тїйджсена, Б. Лансі, С. Вейта, Р. Ямане [77].

В останні роки вчені все більше приділяють уваги взаємозв'язку між індивідуальною злочинністю та релігійністю. Перші дослідники зосередили увагу на ролі сукупної релігійності в школах, а також на тому, як однокласники впливають на індивідуальну схильність до вчинення насильницьких дій. Д. Баєр і Б. Райт виявили, що вплив релігійності на злочинність є значно сильнішим, коли це пов'язано з ненасильницькими злочинами, що відповідає гіпотезі про антиаскетизм. С. Кемме і Я. Кольберг досліджували як релігійність була пов'язана з насильницькою поведінкою серед студентів у Туреччині та турецьких студентів у ФРН. Д. Баєр та М. Вїндзіо визначали джерело вищого рівня правопорушень, пов'язаних з жертвами, серед меншин. Р. Вайт показує, що особи, які демонструють абстинентний спосіб життя відповідно до певних релігійних доктрин, утримуються від вживання алкоголю, що може спричинити агресивну поведінку [73].

Значна кількість досліджень, як правило, зосереджувались на окремих або декількох вибраних результатах інтеграції, наприклад, егалітарна гендерна ідеологія (наприклад, статті Дж. Шейбл і Ф. Флейшман), рівень освіти та статус зайнятості (праці Ф. Флейшман і К. Фалет), політична участь (роботи Ф. Флейшман, Б. Мартіновича та М. Бона) або соціальна інтеграція (праці М. Маліпард та К. Фалет) [84].

Окрім того, все актуальнішими стають питання натуралізацію мігрантів. Ефект від реформ натуралізації ніколи не досліджувався. Загалом, громадянству дітей не приділяється особливої уваги, що ускладнює оцінку того, хто набуває громадянство країни перебування серед дітей другого покоління, не кажучи вже про те, коли і за яких умов. Т. Соель, П. Валдінгер і П. Лутра [101] досліджують внутрішньосімейну динаміку в процесі натуралізації дітей іммігрантів. Ф. Маццоларі [96]; С. Грін [85]; М. Вінк, Т. Прокіц-Броєр та Я. Дронкерс [105] аналізують вплив реформ громадянства на схильність іммігрантів до натуралізації.

Дослідження родинної солідарності між поколіннями неодноразово підтверджувало вирішальну роль передач сімейних ліній вгору і вниз для життя мігрантів у багатьох європейських країнах. У контексті сучасних міграційних потоків питання про те, як підтримуються відносини між поколіннями, коли члени сім'ї відокремлені національними кордонами, стає надзвичайно актуальним і поки що не до кінця дослідженим. Хоча транснаціональним сімейним відносинам приділяється все більша наукова увага в Європі та за її межами, більшість робіт зосереджується на транснаціональному вихованні дітей, наприклад робота Р. Паренаса [99], а не на зв'язках між поколіннями у зрілому віці. Були проведені кількісні дослідження транснаціональних сімей, де дослідники окремо досліджували розміри підтримки, нехтуючи нюансами солідарності між поколіннями як багатогранною конструкцією (Б. Бенгстон and Р. Робертс [32]. Помітними винятками є спільне дослідження І. Роякерса, Х. де Валка та Е. Мерца [100], які одночасно вивчали різні аспекти підтримки поколінь та виділяли типи дитячо-матеріальних відносин турецьких,

марокканських, антильських та суринамських мігрантів у досліджуваних країнах та їхніх матерів, що проживають у країнах походження - і робота Байкара-Крумме та Фоккема [68], які порівняли моделі солідарності між поколіннями дитячо-батьківських відносин між турецькими сім'ями, що перебувають в європейських державах та на батьківщині.

Протягом останніх років в ряді досліджень досліджувалося ставлення до гендерної ролі місцевого населення та мігрантів (наприклад роботи К. Діла, К. Кеніг, К. Рукдешель, А. Рьодера, П. Мухлау, Н. Спінгса, Д. Су, Ч. Річардсона [91], дослідження детермінант відмінностей у ставленні корінних жителів до мігрантів досі обмежені. Дослідження Х. Ідеми та К. Фалета досить ґрунтовними є сильними в контексті аналізу рушійних сил гендерних упереджень серед турецьких мігрантів та їх нащадків. Вони показують, що ставлення формується через процеси передачі відносин між поколіннями, релігійністю та інтеграцією мігрантів у приймаючі суспільства. Дослідження С. Діль, М. Кьоніг та К. Рукдешель [76], чітко звертає увагу на прогалини корінних мігрантів у ставленні до гендерних ролей, але приділяють сильну увагу одному конкретному детермінанту гендерної ідеології: релігії мігрантів. Хоча С. Діль, М. Кьоніг, К. Рукдешель чітко демонструють внесок релігії у розриви у ставленні до гендерних ролей, вони не зосереджені конкретно на більш широкому спектрі пояснювальних факторів, таких як процеси передачі або інтеграція мігрантів їх приймаючі товариства.

А. Адсера, Б. Чісвік, А. Алесіна, П. Гіуляно досліджують моделі інтеграції на ринку праці мігрантів в залежності від їх статі. Я. Фороутан доводить, що успішна інтеграція на ринок праці підсилює інтеграцію і в інших областях [64].

Неможливо не відзначити і доробок російських вчених в контексті дослідження європейських міграційних процесів. Головна тема, яку досліджують російські дослідники - тема міграційної кризи в Європі. Тут варто відзначити колективну монографію присвячену міграційним проблемам в Європі. Автори (О. Потьомкіна, Н. Говорова, Е. Романова, Є. Тимошенкова, С.

Федоров, Л. Бабиніна, К. Власова, А. Тевдой- Бурмулі, В. Войников і інші) аналізують вплив міграційних проблем на соціально-політичну ситуацію в Європейському союзі, труднощі держав-членів в інтеграції мігрантів, оцінюють нормативну базу імміграційної політики ЄС і нові пропозиції щодо протидії нелегальній імміграції. Увага наукового колективу звернуто також на можливості і межі застосування досвіду ЄС та перспективи співпраці Росії і ЄС в питаннях міграції [33].

Крім того, потрібно відзначити монографію О. Трофімової, А. Гутника, В. Четверикова, Е. Хесин, Ю. Квашніна, Г. Понеделко. У монографії вчені досліджують міграційні потоки в Європейському союзі, їх кількісний та якісний склад, а також вплив на окремі структурні компоненти європейської інтеграції. Монографія показує національні особливості регулювання міграції в європейських країнах, включаючи Німеччину, Францію, країни Північної і Південної Європи, Вишеградської групи. В роботі розглядаються соціальні, економічні та політичні виклики, пов'язані зі зростанням міграції з мусульманських країн [34].

Крім цього, питання кризи біженців досліджували Т. Зверєва, В. Белов, Е. Нарочницька, С. Погорельська, А. Надеждин, В. Аватков, Л. Біссон, І. Бурганова, Н. Болипова. Найбільшу увагу вчені приділили аналізу проблемних процесів в Німеччині, розглядаючи міграційну політику ФРН і її наслідки для зовнішньої, внутрішньої політики, взаємовідносин з іншими країнами.

Частина дослідників (М. Бурда, С. Рязанцев і М. Храмова, Я. Стрельцова, С. Бишок, П. Осколков, А. Литвинова) аналізує міграційну кризу як причину збільшення ролі правих партій в національних парламентах, розповсюдження в Європі ідеології націоналізму і етнонаціонального самозбереження [7].

М. Родіонова аналізує ставлення до міграції та основні положення програм і позиції провідних партій Європи на прикладі Австрії, Німеччини, Франції, розглядає питання вжиття заходів щодо стабілізації ситуації в країнах з біженцями та введення єдиного міграційного режиму [47].

Г. Гаджимурадова, С. Рязанцев і М. Храмова аналізують особливості міграційної кризи в Європі і показують, що «криза біженців» привела до ряду політичних і соціальних наслідків для приймаючих держав. Так, міграційна криза стала «каталізатором» при голосуванні населення Великобританії за вихід з Євросоюзу (Brexit) і справжнім випробуванням ЄС на міцність як цілісного інтеграційного об'єднання [11].

О. Потьомкіна аналізує позицію країн Вишеградської групи з питань міграційної кризи і, зокрема, по обов'язковим квотами на розселення біженців по всім державам-членам. Дослідниця аналізує взаємодію рівнів міграційної політики ЄС: наднаціонального, національного і субнаціонального. За допомогою концепцій багаторівневого управління та європеїзації дослідниця аналізує взаємозв'язки, а також протиріччя, що виникають між зазлученими в цей процес учасниками [44, 45].

О. Громцев аналізував розвиток законодавства в Західній Європі про міграцію в сфері трудових ресурсів. Він проводив історико-еволюційний аналіз у взаємозв'язку з історичними процесами загальної міграції і з сучасними соціально-економічними умовами. Він застосував багатфакторний аналіз і зробив прогноз подальшої динаміки трудових міграційних процесів [13].

О. Муштуков зробив порівняльний аналіз першопричин масової міжнародної міграції, центром тяжіння якої є західні країни, тоді як джерелом - слаборозвинені країни Азії, Африки та Латинської Америки. В якості ключової тези виділяється позамежна соціально-економічна поляризація між цими двома світами [37].

Г. Гаджимурадова аналізує характер і основні тенденції формування мусульманських громад в Європі в період міграційної кризи. Вона проводить аналіз тенденцій і наслідків самосегрегації мусульманських спільнот, розглядає причини і наслідки появи радикальних ісламістських течій в сучасній Європі. Крім того, вона детально розглядає зв'язок між інтеграцією мігрантів-мусульман в Європі і прийняттям ними європейських неоліберальних цінностей. Автор показує, з чим пов'язана низька інтегрованість мусульман в

Європі сьогодні, розглядає ставлення до релігії в країнах Європи і в мусульманських громадах [10].

А. Калягіна аналізує вплив міграційного чинника на стабільність і безпеку в сучасній Європі. Особлива увага приділяється встановленню причин зростання загрози внаслідок міграції, а також основних сфер життя європейського суспільства, для яких міграція становить небезпеку. Також, для підтвердження теоретичного огляду впливу міграційного чинника на сфери життя європейського суспільства автором було проведено соціологічне опитування населення іспанських регіонів, які безпосередньо залучені в проблему впливу міграційної кризи на внутрішню ситуацію в країнах Європи [20].

П. Касаткін, І. Хрустальов, В. Аватков розглядають комплекс проблем, пов'язаних з євробезпекою в контексті збільшення міграційних потоків і розвитку інтеграційних процесів в Європі. Вчені досліджують розширення форм взаємодії влади з різними організаціями мігрантів, дається історична ретроспектива їх контактів. Особливий акцент автори роблять на міграційних наслідках в області безпеки і політики країн Європи [21].

Г. Монусова, базуючись на даних опитувань, проведених в рамках Європейського соціального дослідження за 2014 р. дає розгорнутий, багатовимірний аналіз позицій європейців по відношенню до іммігрантів, а також визначає фактори відносин жителів європейських країн до іммігрантів [35].

Ю. Квашнін і досліджує міський вимір транскордонної міграції в країни Євросоюзу і роль міст в політичній, економічній і соціокультурній інтеграції трудових мігрантів і біженців. Автори доводять, що в умовах зростаючої міграційної навантаженні муніципальні адміністрації змушені розробляти власні шляхи реагування, які в ряді випадків йдуть врозрід з політикою на національному рівні [22].

В. Войников досліджував проблему імплементації принципу солідарності в рамках політики ЄС в області імміграції та притулку, а також досліджував

реформу законодавства Європейського союзу про притулок як відповідь на міграційну кризу в Європі [9].

Головною темою робіт українських дослідників міграційних процесів в Європі є дослідження проблеми сучасної міграційної кризи у країнах ЄС, розгляд основних причин її виникнення та загроз, які сьогодні та у близькій перспективі постануть перед Європейським Союзом, а також пошук можливих способів їх попередження та мінімізації. Ці питання досліджували А. Піттель, В. Алгаш, О. Власюк, Е. Лібанов, І. Гнибіденко, О. Маліновська, О. Кислицина, О. Пархомчук, С. Пирожков, М. Романюк, Р. Солодько, т. Клінченко, О. Грішнова, А. Майданик, В. Бондарчук, В. Кривенко, О. Краєвська, О. Чернега та інші.

Н. Пак в своїх статтях аналізує причини неконтрольованих міграційних потоків, які спостерігались в Європі в 2015 році. Дослідник звертає увагу на діяльність європейських інституцій у вирішенні проблеми нелегальної міграції. Окрім, цього він визначив основні групи факторів, що впливають на міграційну політику ЄС, проаналізував проблеми, які наразі існують у сфері міграційної політики ЄС [42].

Безушко М. спрямував свої зусилля на висвітлення процесу зародження спільного міграційного права держав Європи, починаючи з оформлення адміністративно-територіального поділу між державами до прийняття спільного законодавства з питань міграції, та дослідження проблем сучасності, з якими стикнувся в останні роки Європейський союз [4].

Надзвичайно варта уваги наукова робота Маліновської О., науковець подала у монографії огляд міграційної ситуації у світі на сучасному етапі у Європейських країнах. У монографії автором акцентована увага на: розгляді теоретичних 56 підходів аналізу міграційної політики як Європейського Союзу, так і України, визначення міжнародно-правових стандартів у сфері міграції, пропозиції формування єдиної системи притулку, процесі активізації міжнародного діалогу та глобальної співпраці, необхідності впровадження

загальноєвропейських підходів до інтеграції мігрантів та питання протидії незаконній міграції [79].

Дослідження міграції у полі науково-методичних аспектів впливу міжнародної міграції робочої сили на економічний розвиток країн Європейського Союзу і України здійснює Курунова Ю. Науковець, досліджуючи «причини виникнення та проаналізувавши етапи розвитку міжнародної трудової міграції, розширюючи класифікацію теорій міжнародної міграції, подає класифікацію теорій міжнародної міграції шляхом уточнення існуючих систематизацій, що пояснюють причини виникнення явища міграції та транзитивних теорій, а також доповнення її такими, що пояснюють міграцію з точки зору ринкових процесів, соціальних причин міграції та узагальнюючими теоріями [79].

Градовська М.О присвятила увагу проблемним питанням міграційних процесів ЄС, зокрема пов'язаним із діяльністю транснаціональної організованої злочинності, що потенційно можуть вплинути на безпекову ситуацію в Україні [12].

Кримова М.О значну увагу в своїх роботах присвятив оцінці кількісно-якісних характеристик міграційних потоків та наявної інтеграційної політики в межах ринку міграційних послуг країн Європейського Союзу. Дослідниця погрупувала країни Європейського Союзу за рівнем інтенсивності міграційних процесів, що дало змогу охарактеризувати якісні особливості мігрантів. Також, вчена проаналізувала результати мовної, освітньої та трудової адаптації мігрантів за даними Євростату, а також дослідила відносну різницю у ризиках зuboжіння родин-мігрантів та корінного населення [25].

Юськів Б. досліджував закономірності розвитку сфери міжнародної трудової міграції у європейських країнах з концептуалізацією політичного управління процесами міграції на двох рівнях (державному і наддержавному) у період розвитку глобалізаційних процесів. У своїх наукових дослідженнях закономірностей розвитку міжнародних трудових міграцій у європейських країнах, науковець констатує, що «основним інструментом механізму реалізації

спільної європейської міграційної політики є наднаціональне законодавство Європейського Союзу [79].

Швець С.Л аналізує трансформаційні процеси в європейських країнах, що відбуваються під тиском міграційних процесів. Окрім того, він розглядає парламентські вибори в окремих країнах із метою дослідження причин приходу до влади правих політичних партій. Також дослідник аналізує програми європейських праворадикальних політичних партій, які виступають з ідеями трансформації міграційної політики, що дало їм змогу отримати місця в урядах [61].

Цевух Ю.О. досліджує процеси міжнародної трудової міграції в Європі, починаючи з ХІХ ст. Значну увагу дослідниця звертає на міграційні потоки між країнами до і після розширення ЄС у 2004 і 2007 роках. Також, вона висвітлює соціально-економічні аспекти нових реалій міграції, аналізує наслідки міграції і її вплив на європейські ринки праці [58].

В. Демчишина займався питаннями дослідження основних принципів міграційної політики Європейського Союзу. Вчений здійснив класифікацію принципів міграційної політики Євросоюзу, а також розкрив систему правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів європейських держав стосовно регулювання міграційних процесів з урахуванням міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури [15].

Г. Демір аналізуючи міграційні процеси та соціокультурні зміни, що відбуваються під впливом у європейських країнах, найбільшу увагу приділяє розгляду питань взаємовідносин мігрантів із корінним населенням, досліджує проблему визнання "Іншого" як необхідної умови існування мігрантів та емігрантських спільнот у мультикультурному суспільстві, осмислює особливості адаптації й ідентичності мігрантів, вплив глобальних міграційних процесів на толерантність автохтонного населення щодо мігрантів та мусульманських емігрантських спільнот [14].

Розділ 2

Міграційна політика країн Західної Європи

2.1. Політика ФРН в міграційній сфері : оптимальний баланс між консерватизмом та відкритістю

Фактична діяльність з інтеграції у ФРН розпочалася у 1978 році, коли було вирішено створити Управління уповноважених для сприяння інтеграції іммігрантів та їхніх сімей. Однак до 1988 року уряд заперечував існування проблеми інтеграції іммігрантів як такої [43].

Основним способом інтеграції в німецьку державу є робота та блага, які отримуються на підставі постійного проживання, а не громадянства. У 1993 р. внесені зміни до законодавства суттєво скоротили дотаційну допомогу допомоги, передбачалися і «натуральні» виплати, соціальна допомога передбачалася також особам, які подали прохання щодо надання політичного притулку. Система передбачала умови, коли кількість вкладників не тільки повинна залишатися стабільною, а й мати тенденції до постійного зростання, кількість пасивних отримувачів соціальної допомоги має залишатися обмеженою.

Основною відмінністю сучасної німецької інтеграційної моделі є відкритість для іммігрантів основних соціальних інститутів (ринок праці, освітні системи, розміщення), їх включення у державний захист та соціально-політичну систему з одночасним символічним винятком у політичному сенсі. Ефект включення до державної соціальної системи нівелювався недостатністю правового поля для правової інтеграції - до 1999 року законодавство про натуралізацію було дуже жорстким. Включення до державної системи соціального захисту без отримання громадянства вплинуло те що, що з німецької моделі іммігранти майже не мали ідентифікації особистості. У 2000 році було прийнято новий закон про громадянство, який був застосований до дітей іноземців, які народилися в Німеччині, відповідно до принципу «права

грунту». Ця реформа щодо німецького громадянства показала важливість натуралізації як кроку на шляху успішної інтеграції [43].

Оселившись у Німеччині, іноземці, природно, прагнуть влаштуватися якнайкраще. Вони шукають привабливішу для себе роботу. Певні групи іммігрантів (турки, євреї, в'єтнамці) починають активно займатися приватним бізнесом, насамперед роздрібним та ресторанним бізнесом. Природні можливості цих категорій іноземців до цих видів діяльності дозволили їм швидко завоювати широкий сектор ринку. Зростання конкуренції, особливо успішне, суперечить інтересам німців, які займаються дрібною торгівлею [43].

У той же час політика інтеграції колишніх німецьких іммігрантів та іммігрантів з інших країн дуже відрізняється. Перші завжди сприймалися як німці, які повернулися додому після тривалої відсутності. Для інших категорій іноземців інтеграційну політику почали розробляти надто пізно. В результаті офіційна німецька інтеграційна концепція призводить до асиміляції. З іншого боку, ФРН визнає релігійну приналежність своїх підданих та іноземних громадян, що знаходяться на території Німеччини та, незважаючи на світський характер держави, підтримує збереження та реалізацію релігійної самобутності. Щоб повною мірою уявити динаміку міграційної політики Німеччини ми розглянемо її поетапно [43].

Аж до 2004 року в Німеччині не було повноцінних систематизованих законодавчих актів, що стосуються в'їзду в країну висококваліфікованих фахівців та інтеграції іммігрантів, які вже проживають у ній. Проте їхнє прийняття не виправило ситуації [43].

Ситуація в країні починає змінюватися з ухваленням закону про міграцію у 2005 році. Закон, який набув чинності 1 січня 2005 року, передбачає врегулювання міграційних процесів на ринку праці, інтеграцію іноземців та надання права на притулок. З введенням нового закону в Німеччині система надання посвідки на проживання змінилася, до цього часу на території Німеччини було встановлено п'ять форм посвідки на проживання, але тепер їх кількість скоротилася до двох: дозвіл на тимчасове перебування (befristete

Aufenthaltserlaubnis) та дозвіл на постійне поселення (unbefristete Niederlassungserlaubnis). Контроль за наданням посвідки на проживання здійснює Федеральне відомство у справах міграції (Bundesamt für Migration). Новий закон зобов'язує всіх іммігрантів, які мають право на постійне проживання проходити обов'язкові інтеграційні курси. Міграційна політика Німеччини характеризується делегуванням суспільної відповідальності за соціальне забезпечення іммігрантів недержавним соціальним агентствам [43].

Також у 2005 році було ухвалено поправки до закону про іноземців. Особам, у яких один із батьків – єврей надано можливість в'їхати до країни разом зі своєю сім'єю. Із цього моменту інтеграція іммігрантів стає ключовим моментом міграційної політики Німеччини. Починаючи з 2006 року, з ініціативи канцлера Ангели Меркель проводяться щорічні «інтеграційні саміти», метою яких є встановлення діалогу з іммігрантами та залучення громадянського суспільства до участі у процесі їхньої інтеграції [43].

Примітною особливістю державного регулювання переміщень до ФРН стає формула: «дистанційна політика та політизована адміністрація» [36].

Дебати у Бундестазі під час обговорення пропозицій федеральних земель з проблем міграційної політики Німеччини в рамках політики розвитку чітко продемонстрували, що поняття міграція та співпраця на благо країни все більше переходять у політичну площину та тісно пов'язані один з одним.

28 березня 2007 року було ухвалено список поправок до Закону про іноземців, які набули чинності з 15 липня 2007 року. Поправки до закону здебільшого стосувалися тих людей, хто подав прохання про надання політичного притулку, але не набув статусу біженця.

Відповідно до поправок до Закону, посвідку на проживання отримують ті особи, які зможуть знайти роботу протягом двох років, тобто. до 2009 року. Однак цей статус має обмежену тривалість і його власники не зможуть користуватись соціальними пільгами нарівні з громадянами ФРН. Отримавши посвідку на проживання іноземець має можливість перевезти до Німеччини свою сім'ю, за умови, що чоловік або дружина досягли 18-річного віку, таким

чином німецький уряд бореться з насильницькими шлюбами, які заборонені в Німеччині. Поправки в Законі зазнали серйозної критики з боку більшості організацій, що працюють з іноземцями, аргументуючи тим, що більшість невизнаних іноземців не зможуть знайти роботу у встановлений термін, оскільки, по-перше, свідоцтва про утворення більшості прибули з інших країн не визнаються на території Німеччини, а по-друге, в останні 20 років невизнаним іноземцям заборонено було працювати, що спричинило втрату кваліфікації [43].

Також у липні 2007 року відбувся другий інтеграційний саміт за участю 86 представників емігрантських та інших громадських об'єднань країни. На саміті канцлер Ангела Меркель надала новий план інтеграції.

Далі з 1 вересня 2008 року було запроваджено тест на отримання громадянства. Тест розрахований на людей, які довго проживають на території Німеччини, бажають отримати німецький паспорт, при цьому не маючи німецького свідоцтва про закінчення школи. Починаючи з 2008 року держава зобов'язується надавати можливість іммігрантам відвідувати інтеграційні курси, а дітям іммігрантів надається можливість вивчення німецької мови, починаючи з дитячого садка [43].

Регулярно порушувалося питання якості освіти мігрантів, що є базовим елементом інтеграції. У другій доповіді Федерального уряду про показники успішності інтеграції 2011 р. вказується на позитивний тренд скорочення кількості вихідців із сімей з міграційним тлом без середньої освіти¹⁷⁹. Експерти виходять із розуміння, що ця ситуація не пов'язана з походженням підлітка, а залежить від соціального статусу сім'ї. У питанні здобуття вищої освіти підтверджено рівний доступ усіх громадян ФРН та іноземців, які мають необхідні знання. Як полегшуючий захід для тих, хто закінчив вузи за межами ФРН та прибулих з метою здійснення трудової діяльності фахівців у 2011 р. у Бундестазі представлено ініційований ХДС/ХСС та ВДП Закон щодо удосконалення системи перевірки та визнання отриманої за кордоном професійної кваліфікації [38].

У 2010 р. запущено опрацювання рамкових умов регулювання трудової діяльності вихідцями з сімей з міграційним фоном у державних установах (включаючи сферу забезпечення безпеки – поліція, служба порятунку) та органах місцевого самоврядування для зміцнення довіри та підвищення престижу професій [38].

На тлі переважаючих позитивних тенденцій у сфері регулювання міграційних потоків на другий план йде дуже показова статистика звернень іноземних громадян за набуттям статусу біженців. У період із 2009 по 2013 роки. фіксується серйозне збільшення кількості клопотань, насамперед за рахунок вихідців з Балкан та з Північної Африки [38].

У 2010 р., виступаючи в Потсдамі, А. Меркель заявила, що спроба Німеччини створити мультикультурне суспільство «знала повного провалу». Розпочався пошук нових підходів до проблеми інтеграції, проміжні підсумки якого знайшли відображення у Національному плані дій з інтеграції, розробленому у 2010–2012 роках. Згідно з цим документом інтеграція мігрантів стає обов'язковим і довгостроковим завданням усіх без винятку інститутів, результатом мережевої взаємодії різних акторів — від федерального уряду та уповноваженого з міграції у відомстві канцлера до муніципалітетів, об'єднань мігрантів та некомерційних організацій. У парадигмальному відношенні документ демонструє відмову від термінології мультикультуралізму та акцент на максимальному розкритті та вдосконаленні потенціалу та компетенцій самих мігрантів для сприяння їх інтеграції у всіх сферах життя суспільства, а також на розвитку консультаційних міжінституційних механізмів. Подібний підхід можна назвати прагматичним.

Якщо говорити про мультикультуралізм у Німеччині, то треба зауважити, що затребуваність такої політики була обумовлена специфічною функціональністю. У голландському випадку мультикультуралізм - хоч би що під ним розумілося - мав служити інтеграції мігрантів та їхніх нащадків, тоді як у Німеччині він служив прямо протилежної мети, а саме: не дати мігрантам із Туреччини стати частиною німецького суспільства. Зрозуміло, що окремі

школи для турецьких дітей створювалися не через занепокоєння німецької влади долею турецької ідентичності. Вони мали забезпечити повернення турецьких дітей на батьківщину їхніх батьків. "Мультикультурні" заходи, таким чином, були націлені в ФРН швидше на сегрегацію, ніж на інтеграцію [43].

В умовах тривалої економічної кризи в ЄС, нестачі власних висококваліфікованих фахівців, а також «відпливу мізків» в інші країни, що значно гальмує економічний розвиток Німеччини, набирає чинності нова Федеральна програма із залучення кваліфікованих кадрів [Черевичко Т., 2014, с. 16]. У період з 2011 по 2012 рік було розроблено та вжито в обіг комплекс заходів щодо залучення висококваліфікованої робочої сили:

- 1) у червні 2011 року розроблено концепцію зі збереження кваліфікованих кадрів у Німеччині;
- 2) у квітні 2012 року набрав чинності Закон про покращення оцінки та визнання професійної кваліфікації, отриманої за кордоном;
- 3) ведення «Блакитної карти ЄС» у серпні 2012 року [43].

Концепція збереження кваліфікованих кадрів прийнята Федеральним урядом у червні 2011 р. та спрямована на підтримку пропозиції кваліфікованої робочої сили на ринку праці Німеччини у середньостроковій та довгостроковій перспективі у світлі зниження чисельності населення працездатного віку. Водночас завдання залучення висококваліфікованих спеціалістів з-за кордону безпосередньо пов'язане із питанням визнання їх професійних кваліфікацій. Близько 300 тис. іноземців не можуть працювати за фахом: їхня освіта, здобута на батьківщині, формально не визнається. Для вирішення цієї проблеми було ухвалено Закон «Про поліпшення оцінки та визнання професійної кваліфікації, отриманої за кордоном». Цей закон покликаний полегшити процес визнання дипломів іноземних фахівців за рахунок запровадження універсального підходу, єдиних критеріїв оцінки кваліфікації та створення інформаційної та консультативної інфраструктури для іноземців.

З 1 серпня 2012 р. у Німеччині набув чинності новий параграф Закону про іноземців, а саме §19а. Він визначає порядок видачі візи «Блакитна карта ЄС»,

мета якої полягає в тому, щоб полегшити в'їзд до країни кваліфікованих спеціалістів із країн, які не входять до ЄС. Здобути нову візу можуть іноземці з вищою освітою, здобутою в Німеччині, або володарі диплома про вищу освіту іншої країни, який визнається в Німеччині. Більше того, якщо вищої освіти немає, але є досвід роботи не менше 5 років за спеціальністю, яка потребує вищої освіти, то в цьому випадку також можна отримати «Блакитну карту»

Істотною зміною в міграційній політиці Німеччини стало скасування вимоги від роботодавця, який бере іноземця на роботу по «Блакитній карті» підтвердження від біржі праці про те, що він не зміг знайти відповідного працівника, який уже проживає в регіоні. Крім того, значно знижено планку зарплати для іноземних висококваліфікованих фахівців. Якщо раніше одержувачу робочої візи за програмою міграції висококваліфікованих фахівців потрібно було мати зарплату не менше 60 000 євро на рік, то тепер він може отримати «Блакитну картку» вже за зарплати 44 800 євро на рік. Спеціально для всіх вчених, лікарів, математиків, інженерів і, зрозуміло, ІТ фахівців усіх мастей нова віза гарантована вже при контракті на 34 944 євро на рік. У рамках оголошеної державою програми залучення кваліфікованих фахівців на допомогу потенційним іноземним фахівцям було запущено інтернет-портал “Make-it-in Germany” («Добись успіху в Німеччині!»). На сайті систематизовано всю інформацію про можливості працевлаштування в Німеччині: список вакансій, що є на німецьких підприємствах, а також перелік організацій, які сприяють бажаним приїхати до Німеччини на роботу [43].

Мета нової програми Федерального уряду із залучення висококваліфікованих кадрів (2011 – 2012 рр.) полягає в тому, щоб зробити Німеччину максимально відкритою та привабливою для всіх, хто хоче приїхати сюди або залишитись тут працювати після здобуття вищої освіти. Німеччина фактично відчиняє двері перед іноземцями – володарями вищої освіти та висококваліфікованими фахівцями. Тепер, щоб отримати дозвіл на перебування в Німеччині, достатньо мати диплом про вищу освіту або підписати контракт із зарплатою не меншою від зазначених вище сум. Категорія

висококваліфікованих фахівців стає привілейованою групою іммігрантів. Держава полегшує в'їзд членам їхніх сімей, скасовуючи вимогу підтвердження знання німецької мови та надаючи подружжю дозвіл на роботу в Німеччині у будь-якій галузі [43].

У Німеччині існує безліч державних та недержавних пропозицій та програм, покликаних сприяти інтеграції 15 млн. іммігрантів у німецьке суспільство. Метою Федеральної інтеграційної програми є координація та оптимізація цих пропозицій. Інтеграційна програма не є завершеним одиночним проектом, а є тривалим процесом, що постійно реагує на зміни в питанні актуальності проблем інтеграції. У центрі уваги при цьому знаходяться такі питання, як вивчення мови, професійна інтеграція, освіта, соціальна інтеграція.

Крім державних установ, які надають мігрантам консультаційні послуги та соціальну підтримку, це міські Ради у справах іноземців (Ausländerbeirat) та Ради з інтеграції (Integrationsrat) – представницькі організації мігрантів. Поради, які обираються самими мігрантами, беруть участь в обговоренні всіх ключових аспектів місцевої інтеграційної політики, однак якщо рішення першого типу органів мають суто рекомендаційний характер для місцевих органів влади, то пропозиції Рад з інтеграції є для них визначальними. Вироблення Радами рішень здійснюється через консультації з місцевими організаціями мігрантів.

У багатьох містах і районах ФРН діють мережі зі сприяння співпраці в галузі інтеграції, що об'єднують усіх (або більшу частину) акторів, включених до інтеграційної політики, у тому числі й самі Ради. Крім того, що дані мережі виступають комплексним майданчиком для профільних дискусій, вони виконують функції координації позицій акторів, що входять до них, аналізу проведених на рівні міста інтеграційних програм і доступних для їх реалізації ресурсів. Залежно від міста такі мережеві інститути мають різний формат і створюються різними акторами; йде постійний процес пошуку нових форм взаємодії та спільної проектною роботи міської влади, земельних органів влади

та приватних акторів. Так, у Касселі в рамках програми «Регіональні моделі інтеграції» 2008 р. розширено функціонал «Бюро майбутнього» — організації, яка спочатку створена для координації міських програм та проектів з тематики демографічних змін, що згодом поширила свій порядок денний на тематику громадянського суспільства та проблеми інтеграції.

У найбільших містах Німеччини в останні роки на перше місце виходять інтеграційні проекти, пов'язані з нарощуванням участі мігрантів у політичному житті міста та забезпеченням рівноправної їхньої участі у громадському житті, з одного боку, та зі зміцненням організацій та об'єднань мігрантів та їхніх мереж — з іншого. Так, у Берліні на 2016–2017 роки, на ці цілі було виділено 1,5 млн. євро (докладніше див: Übersicht der Förderprogramme im Themenbereich Integration und Partizipation, 2015). Це також пов'язано з тим, що в чинному коаліційному договорі особливо наголошено на меті зміцнення «культури гостинності та визнання», залучення мігрантів у простір публічної політики та адміністративної діяльності. Фінансування даних проектів здійснюється з різних джерел - від бюджету ЄС до окремих фондів, при цьому одержувачем коштів має бути організація мігрантів або її партнер. Ці пріоритети, втім, не виключають усі інші виміри інтеграції — освіта, соціальна сфера, ринок праці, культура, охорона здоров'я, в яких кожне з міст розставляє свої акценти і розробляє власні програми [6].

2.2. Міграційна політика Бельгії : дуалістична система та унікальність Брюсселю

Проведення певної політики щодо іммігрантів у Королівстві Бельгія обумовлюється безліччю чинників, серед яких найважливішу роль відіграє фактично конфедеративний устрій країни. Брюссель традиційно репрезентує велику автономію регіонам, і зокрема в міграційній політиці. Також великий вплив на політику Бельгії надавав і продовжує Європейський Союз. Будучи неформальною столицею об'єднання, Брюссель намагається подавати решті європейських держав яскравий приклад ліберальних підходів у міграційній

політиці та толерантного ставлення до інокультурних осіб. Так, ослаблена центральна влада, непослідовна міграційна політика та спроби побудови мультикультурного суспільства призвели до глибокої кризи у Бельгії [59].

Бельгійська політика щодо іммігрантів серйозно ускладнюється особливостями адміністративного поділу. Насамперед велику роль відіграють мовні та територіальні чинники: традиційно у Валлонському (франкомовному) регіоні переважають лівіші та лівоцентристські настрої, у Фламандському ж (голландськомовному), навпаки, скоріше праві та правоцентристські. У цих регіонах відрізняються і системи управління, і організація діяльності органів внутрішніх справ, що значно ускладнює проведення єдиної політики щодо іммігрантів у бельгійському королівстві [59].

У Бельгії великий вплив на політику регіонів мають сусідні Нідерланди та Франція: фламандська модель інтеграційної політики більше схожа на мультикультуралізм у Нідерландах, а валлонська – на французький «вибірковий» мультикультуралізм і іноді навіть асиміляційність. Брюссель проводить політику «прагматичного мультикультуралізму», використовуючи різні заходи відповідно до поточної ситуації. Питаннями інтеграції іммігрантів у Брюсселі займаються органи, які представляють дві бельгійські спільноти: Фламандська комісія та Комісія франкофонів. Також варто зазначити, що до початку 2000-х років. Валлонія була регіоном з найвищим відсотком іммігрантів країною – 9,6% від населення проти 6,7% у Фландрії. У столиці водночас співвідношення громадян іноземного походження з корінними бельгійцями становило 31,4% із більшою їх концентрацією у бідних районах міста.

У фламандських муніципалітетах більший акцент робиться на культурні аспекти (освіта, мовна політика), а в валлонських - на соціально-економічні.

Фламандська комісія переважно займається наданням фінансової допомоги некомерційним організаціям мігрантів. Духу політики мультикультуралізму відповідає діяльність Комісії у сфері освіти: вона займається розробкою багатомовних шкільних програм, що застосовуються у

фламандській частині країни. У той час як Валлонська комісія наголошує на допомозі мігрантам у освоєнні державних мов Бельгії і не схильна надавати підтримку етнічним НКО: вона підкреслює бажаність неетнічного підходу до питання і наголошує на реалізацію загальногромадянських ініціатив (підвищення правової грамотності, залучення до місцевого самоврядування). Домінуюча в політичному житті міста валлонська частина перешкоджає офіційному прийняттю принципу квотування при прийнятті на роботу до міської адміністрації та афілійованих з містом підприємств [6].

Сьогодні представники обох комісій прагнуть надавати більший вплив на іммігрантські асоціації за рахунок надання їм додаткових фінансових ресурсів та включення до наявної інституційної системи. Досвід Брюсселя дає швидше позитивну відповідь на питання про сумісність асиміляції та мультикультуралізму в одній країні і навіть в одному місті, проте ефективність заходів, які вживаються на міському рівні, могла бути вищою, якби система орієнтирів була ціліснішою і несуперечливішою [6].

Крім іншого, між громадами були розділені ресурси спеціального фонду, що діяв раніше на федеральному рівні, що субсидував проекти з інтеграції мігрантів. Бельгія прагне посилити взаємодію між різними рівнями влади у питаннях інтеграції мігрантів. Так, для обміну інформацією та координації дій у 2014 р. було створено міжвідомчу комісію, що складається з представників федеральних, регіональних та обцинних державних структур. Бельгійська влада також підтримує існуючі неофіційні координаційні механізми, які дозволяють зацікавленим сторонам зустрічатися та ділитися думками з питань міграції [6].

Влада Валлонського регіону для інтеграції мігрантів у 2001 р. прийняла деякі доповнення до “Закону про іноземців”, а саме увела можливість депортації за умови невиконання умов перебування на території держави (без дозволу на життя та роботу) іммігранти підлягали депортації. Ці доповнення були переглянуті і вдосконалені у 2003, 2004 та 2005 роках і вже більш чітко визначали процедури розгляду справ про нелегальних мігрантів та одержання

статусу біженця (справу вже стали передавати на розгляд у судові інстанції). Також у лютому 2004 р. було прийнято законопроект, за яким іноземці мають право голосувати на місцевих виборах (заборона для громадян країн членів ЄС), але за умови, що проживають на території держави протягом п'яти років, проте вони не мають права висуватися як кандидати до виборних органів місцевого самоврядування) [24].

Для оцінки бельгійського досвіду побудови мультикультурного суспільства розглянемо, які заходи вживала влада Бельгії на сучасному етапі та те, як різні фактори впливали на їхню політику щодо іммігрантів.

Перегляд міграційного законодавства Бельгії розпочався із 1974 р., коли уряд ухвалив рішення про закриття держави для іноземців-вихідців із країн Європейської співдружності: у 1980-х рр. уряд Бельгії змушений був прийняти деякі закони щодо інтеграції іммігрантів, це було пов'язано зі зростанням безробіття, а місцеві жителі в цьому звинувачували саме іноземців (громадян Італії, Нідерландів та Франції). Процес інтеграції іммігрантів продовжився вже у 2000-х рр [24].

Початок 2000-х років. для бельгійської міграційної політики ознаменувалося ухваленням так званого «закону про прискорену натуралізацію» або «*snel-Belg-wet*». Відповідно до цього закону будь-яка людина, яка проживає на території Бельгії 3 роки (для біженців цей термін міг бути скорочений до двох років), мала право на натуралізацію. Цей закон викликав безліч дискусій, оскільки законодавство у сфері натуралізації у Бельгії стало найгнучкішим у Європі [59].

У 2002 році громадськість була вражена нападом на синагогу в місті Шарлеруа. Бельгієць марокканського походження відкрив стрілянину з вікна машини і мав намір привести в дію бомбу. Затримати терориста вдалося лише за рік. Цей теракт був засуджений владою, але не став приводом для реформ імміграційного та інтеграційного законодавства [59].

Так, 2003 р. у Фламандській комуні був прийнятий декрет про інтеграцію мігрантів, а саме надання їм безкоштовного навчання на мовних курсах, права

на працевлаштування. У 2004 р. були прийняті деякі поправки, спрямовані на відстеження виконання чинних законодавчих актів (порушників штрафували) [24].

У 2006 р. франкофонне співтовариство провело масштабну реформу освіти, яка відстрочила початок здобуття середньої освіти (і відповідного відбору) у віці від 14 років замість 12 років, тим самим розширивши загальну базову освіту для всіх. Фламандське співтовариство обговорювало подібну реформу і намагалося проводити подібні заходи з 2009 р., проте це було зустрінуте з великим опором, особливо правоцентристських і правих сил у регіоні [59].

15 вересня 2006 р. був прийнятий закон, що ґрунтовно змінює законодавчий акт від 15 грудня 1980 р. Він пришвидшує процедуру надання притулку біженцям, більш чітко регулює процес возз'єднання сімей та передбачає створення Ради судових процесів щодо іноземних громадян. Тобто бачимо пом'якшення законодавства щодо мігрантів [24].

Реальні ідеї щодо внесення змін до законодавства з натуралізації іноземних громадян з'явилися лише у 2007 р. Тоді противники закону «*snel-Belg-wet*» зійшлися на думці про те, що необхідно перевіряти ступінь інтеграції іммігранта в бельгійське суспільство для його натуралізації замість надання йому громадянства. Проте у 2007 р. продовжилася лінія лояльної політики щодо іммігрантів та біженців. Було випущено Акт про прийом, що стосувався умов соціальної підтримки біженців. Акт ухвалював надати додаткові людські та фінансові ресурси для структурного розширення місць прийому та процесу вдосконалення інших процедур надання притулку. Така дія відповідала духу загальноєвропейської інтеграційної політики [59].

Як вважає бельгійський соціолог Дерк Якобс, у 2007 р. протиріччя між фламандцями, франкофонами та федеральною владою досягли свого піку. Фламандці вимагали посилення вимог для натуралізації та обмеження імміграції з права возз'єднання сімей, а франкофони – контролю за нелегальною

імміграцією. Такий стан справ загальмував розробку реформ у політиці щодо іммігрантів та позначив застій у цій сфері на кілька років [59].

До початку 2010-х років зросла кількість нелегальних іммігрантів, які прибувають до Бельгії. Процедури отримання дозволу на роботу для нерезидентів країн-членів ЄС були ускладнені ще наприкінці минулого століття. Тим, хто приїжджає до Бельгії, було вигідніше працювати нелегально, або набувати статусу біженця і проживати на допомогу, ніж намагатися влаштуватися на офіційну посаду. Однак єдиних заходів щодо боротьби з нелегальною імміграцією на той час так і не було вжито, бельгійська влада вибрала ситуативний підхід. У кожному окремому випадку приймалися різні рішення. Звичайно, це не могло не викликати суперечок у бельгійському суспільстві. Лише до 2011 р. законодавство щодо воз'єднання сімей було посилено. Згідно з новим законом про воз'єднання сімей, бажачий отримати громадянство Бельгії має бути віком від 21 року, мати дохід понад 120% від мінімальних соціальних виплат та власне місце проживання [59].

У 2013 р. у зв'язку із збільшенням припливу іммігрантів законодавство щодо натуралізації було змінено. Тепер для отримання громадянства необхідно було надати свідоцтва про легальну роботу та іншу діяльність, пов'язану з економікою Бельгії, а також довести знання однієї з трьох офіційних мов (французька, нідерландська чи німецька). Також необхідний термін проживання на території Бельгії було збільшено до 5 років, а перелік ситуацій, які передбачають втрату громадянства, було розширено [59].

Водночас бельгійська влада запускала й протилежні процеси. З 1 січня 2015 р. почала діяти Шоста державна реформа Бельгії, яка передавала місцевій владі більше повноважень у сфері імміграційної та інтеграційної політики. Це ще більше заважало веденню єдиної федеральної політики щодо іммігрантів. Для проведення заходів щодо підтримки безпеки в державі з такими ризиками радикалізації набагато сприятливіше стала б централізація повноважень щодо міграційної політики в руках федеральної влади [59].

Потрапити до Бельгії можна декількома легальними шляхами, а саме: переселення для одержання роботи (укладання трудового контракту із висококваліфікованими робітниками), возз'єднання сім'ї із неповнолітніми дітьми (шлюб із бельгійцем); бізнес-імміграція – заявник повинен вкласти 20 тис. євро (хоча в Бельгії не існує спеціальних бізнес-програм для мігрантів), навчання із подальшим працевлаштуванням, біженство [24].

Згідно бельгійського міграційного законодавства, кожен прибулий на територію держави протягом 8 днів обов'язково повинен звернутися до органів місцевого самоврядування (комун) в тій провінції, де він планує перебувати, щоб отримати дозвіл на перебування. Тривалість перебування на території держави визначається згідно візи (запит на одержання візи може розглядатися Посольством Бельгії 3–4 місяці) і не може перевищувати три місяці. Після реєстрації іммігрант одержує дозвіл на проживання та посвідчення особи-іноземця, котре щороку потрібно поновлювати. Інші вимоги існують до громадян ЄС, котрі автоматично отримують дозвіл на проживання від трьох до п'яти місяців. Цей дозвіл може бути продовжено на три місяці, якщо особа офіційно влаштувалася на роботу та зареєструвалася в службі Бельгійського соціального страхування. Що характерно – громадяни країн ЄС в Бельгії можуть одержати ідентифікаційний код [24].

При подорожуванні до Бельгії, навіть при наявності візи, можна до країни не потрапити, бо на кордоні потрібно крім документів довести свою фінансову незалежність (одержану законним шляхом): представити готівку, дорожні чеки, кредитні картки, оригінал офіційного запрошення, робочий контракт, банківські виписки та докази про професійну діяльність [24].

Зауважимо, що право на возз'єднання сімей мають чоловік або дружина (якщо обом більше 18 років), утриманець (молодше 18 років), діти (до 21 року або ті що знаходять під опікою). Якщо ваш родич не зареєстрований на території Бельгії, то повинен надати трудовий договір (запит визначеного навчального закладу і довідку про отримання стипендії) або відомості про запис в реєстраційні книзі підприємств. Цей процес триває згідно законодавства

6–8 місяців. Також отримання дозволу на возз'єднання сім'ї передбачає наявність ряду документів, а саме: доказ того, що батьки (один із батьків) у Бельгії має медичне страхування, яке поширюється на всіх членів сім'ї, і що медичні витрати заявника покриваються цим полісом із моменту прибуття, доказ наявності житла (наприклад, акт права власності, зареєстрований договір оренди і т. д.), доказ із оплати спеціального адміністративного внеску (сума 200 євро має бути переведена на рахунок Міністерства внутрішніх справ ум. Брюссель до подачі на візу) [24].

. Статус біженця (а також пільги, передбачені цим статусом) в Бельгійському королівстві одержують громадяни, котрих переслідують у своїй країні за релігійну приналежність, політичні переконання (проте ці переконання не повинні суперечити загальним правам людини та законодавству країни). Процедура одержання статусу біженця у Бельгії має два етапи: перший – органи влади розглядають заявку, подану прохачем у Бюро в справах іноземців, і претендентів запрошують на співбесіду; другий (після перевірки достовірності фактів переслідування) – ще одна співбесіда, за результатами якої іноземці одержують статус і право на проживання (через п'ять років можуть подавати документи на громадянство) [24].

Процедура отримання іммігрантом бельгійського громадянства прописана в Законі про громадянство (від 06. 1984 р. із змінами від 2000 р., 2011 р., 2013 р.). У цьому нормативному документі (п'ятий розділ) ключовим є принцип натуралізації (милість Короля та Палати народних представників) для іммігрантів, котрі певний період проживають на території Бельгії. Щодо вимог: вік 18 р. або 21 р. (з 2013 р.) і умова – не менше трьох років проживати на території держави; біженці або люди без громадянства можуть одержати громадянство за два роки: необхідне знання мови (диплом), законопослушність (зв'язків із терористичними організаціями або політичними рухами). Анкету про надання громадянства (за принципом натуралізації) іноземець спочатку подає в мерію за місцем проживання, згодом це прохання відправляють в Палату народних представників, а звідси – в комісію з Натуралізації (котра

перевіряє відомості про претендента). Якщо заявник пройшов перевірку, то комісія відправляє документи в Палату представників, котра дає підтвердження про бельгійське громадянство. Інші категорії іммігрантів для одержання громадянства повинні прожити на території королівства протягом восьми років [24].

У Бельгії функціонує Консультативна Рада у справах іноземних громадян, яка розглядає та вносить поправки до всіх проектів, декретів, постанов, що стосуються в'їзду на територію перебування, розміщення та виселення іноземних мігрантів. При цьому проекти, декрети та постанови розробляються та надаються Президентом, Законодавчими Палатами, Радою спільнот, об'єднаною Асамблеєю та Комісією у справах співтовариств [69].

Консультативна Рада складається з представників Міністерства внутрішніх справ, Міністерства праці та зайнятості, Міністерства закордонних справ, Міністерства культури, освіти та інших органів, які займаються захистом інтересів різних категорій іммігрантів. Діяльність Консультативної Ради регламентується Королем.

Крім того, до органів, що займаються проблемами мігрантів, належать:

- Постійна комісія у справах іноземних громадян
- Бюро у справах іноземних громадян
- Генеральний Комісаріат у справах біженців та апатридів

Різні служби при Міністерстві внутрішніх справ та Міністерстві Юстиції, які займаються проблемами нелегальних мігрантів у Бельгії та ін.

Необхідно зауважити, що при аналізі міграційного законодавства Бельгії науковці дійшли висновку, що воно сприятливе для іммігрантів. Це зумовили такі чинники: високий рівень економічного розвитку цієї країни, низькі податки, можливість працевлаштуватися, високі показники оплачуваності праці, можливість отримати освіту. Тому бельгійський уряд розпочав політику регулювання міграції за трьома напрямками: управління міграційними потоками, боротьба проти нелегальної міграції, інтеграція іммігрантів. Питаннями міграції в країні опікуються такі інстанції: Міністерство внутрішніх

справ, Федеральна державна служба з соціальної інтеграції, Служба у справах іноземців, Верховний комісаріат у справах біженців та Постійна Апеляційна комісія у справах біженців. Основними функціями цих інституцій є: посилення боротьби із порушниками законодавства при незаконному перетині кордону, при укладанні фіктивних шлюбів або під час працевлаштування без дозволу; скорочення соціальних виплат мігрантам, підвищення вимог до кваліфікації, перевірка рівня знання мови та історії країни; надання статусу біженця; розселення, працевлаштування та надання індивідуальної інтеграційної програми для біженців, надання допомоги при отриманні громадянства мігрантам, видача віз [6, с. 97]. Однією з особливостей міграційного устрою Бельгії є те, що питаннями міграції займаються органи місцевого самоврядування: Регіональні центри інтеграції (у Брюсселі та Валлонії), Центр загального соціального забезпечення (у Фландрії), Центр добровільного повернення і розвитку, Координаційна рада по справах біженців та іноземців, Фламандський центр меншин [24].

2.3. Французька міграційна політика : в постійних пошуках оптимальної моделі

Французька республіка має розгалужену мережу урядових органів, які знають питаннями прийому, інтеграції та загалом становища мігрантів біля країни. Говорячи про систему органів прокуратури та організацій, до ведення яких ставляться питання міграції, можна назвати таку схему їх взаємодії [23].

Основний напрямок імміграційної політики задає глава держави – президент. Його програму дій покликані проводити кілька міністерств [23].

Головна роль у здійсненні міграційної політики відводиться міністерству внутрішніх справ: «У рамках своїх обов'язків, пов'язаних з імміграцією, питаннями надання притулку та прийому іноземців, міністр внутрішніх справ готує та реалізує політику Уряду щодо: в'їзду, перебування та здійснення своєї професійної діяльності іммігрантами у Франції ; боротьби з нелегальною імміграцією та фальсифікацією документів, що стосуються іноземних

громадян» 22. Налагоджено активну роботу силового відомства з міністерством праці (з питань зайнятості іммігрантів та боротьби з безробіттям), міністерством юстиції (з питань отримання громадянства) та міністерством закордонних справ (з віз) [23].

Міністерство закордонних справ також відіграє важливу роль у здійсненні міграційної політики. Маючи широку мережу дипломатичних та консульських представництв у всьому світі, міністерство закордонних справ, крім іншого, здійснює первинний контроль притоку іноземців до країни за допомогою видачі віз та ведення постійного обліку тих, хто в'їжджає. Міністр закордонних справ обов'язково присутній на засіданнях відповідного комітету із закордонних справ у рамках Ради ЄС під головуванням Верховного Представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки, відіграючи важливу роль у формуванні загальноєвропейської міграційної політики.

На сучасному етапі французька держава була змушена вжити низку заходів щодо обмеження імміграційних потоків. Так, у 2003 р. було прийнято Закон «Про регулювання імміграції, перебування іноземців у Франції та натуралізації», який посилив умови в'їзду та перебування на території Франції іноземців. Він також передбачив заходи щодо боротьби з фіктивними шлюбами та фіктивним визнанням батьківства (за ці правопорушення вводилася кримінальна відповідальність) та збільшив термін перебування у шлюбі для отримання посвідки на проживання до 2 років. У той же час закон запровадив чотири категорії іноземців, які мають абсолютний захист від виселення: особи, які народилися у Франції або приїхали до 13 років; особи, які протягом 20 років постійно законно проживають на території Франції; особи, які протягом 10 років законно проживають у Франції та протягом 3 років одружені з громадянином Франції; особи, які протягом 10 років законно проживають у Франції і є батьками дітей, які мають французьке громадянство.

Загалом імміграційну політику французької влади на сучасному етапі не можна назвати абсолютно успішною, оскільки вжиті заходи (як законодавчі, так і адміністративні) не вирішили проблеми нелегальної імміграції та

соціальної інтеграції іммігрантів, і, хоча Франція менше від своїх європейських партнерів страждає від імміграційних трендів, система очевидна потребує реформ. Аналіз статистичних і фактичних даних дозволяє зробити висновок про те, що основні напрями імміграційної політики не цілком відповідають завданням, які ставлять перед собою сучасні французькі законодавці та правоохоронці, оскільки ні законодавча база, ні архітектура соціальних відносин, що склалася, не дозволяють достатньо обмежити потоки мігрантів і усунути негативні ефекти міграційної кризи. Найбільш яскраво низька ефективність міграційної політики П'ятої республіки проявляється у питаннях бюджетного планування: незважаючи на старання уряду, навантаження на державні фінанси, створюване співтовариствами іммігрантів та пов'язаними з ними кримінальними структурами, сприяє деградації дефіциту державного бюджету.

Зупинимося на розгляді основ міграційної політики Франції. Принципи, на яких базується міграційна політика Франції, зумовлені економічною та соціальною необхідністю, специфікою історичного розвитку, особливостями французької демократії.

Були спроби реалізувати міграційну політику, засновану на засадах політкоректності. Так, 1990 року прийнято «закон Гейссо», який забороняв будь-яку дискримінацію: етнічну, расову, релігійну, національну. На основі викладених у ньому принципів у країні вводиться заборона на критику іммігрантів з африканських та арабських країн. Запроваджуються штрафи за будь-які негативні висловлювання. З продажу вилучаються некоректні книжки. Захід, що реалізується з політкоректності, торкнувся і навчальних посібників. Були переписані підручники історії: були додані розділи та розділи, в яких йдеться про злочини проти мусульман, наголошується на значущості ісламу у розвитку людства [52].

З метою подолання зазначених розбіжностей між урядом та мусульманською спільнотою у 2003 році було створено «Французьку раду мусульманської віри», а у 2008 році Міністерство у справах імміграції,

інтеграції та національної ідентичності та Національна служба із взаємин з ісламом [52].

Загалом, на початку 90-х років ХХ століття Французька Республіка належала до європейських країн, які мали найм'якше міграційне законодавство. Франція була однією з європейських країн, що прийняли найбільшу кількість офіційно визнаних біженців. Через те, що після здобуття незалежності, жителі колишніх колоній практично вільно потрапляли на територію Франції та залишалися там, за Францією навіть закріпилася назва «імігрантська Мекка». Але коли кількість мігрантів у Франції склала 6,3 % від загального населення Франції, м'яке міграційне законодавство починає реформуватися у бік протекціонізму та ускладнення процесу отримання французького громадянства, а також суворіших правил в'їзду в країну [52].

В цілому, можна виділити 3 основні моменти, що визначили посилення заходів. По-перше, через наплив нелегальних імігрантів підвищився рівень злочинності, а саме поняття «імігрант» у французьких громадян стало синонімом слова «злочинець». По-друге, відбулося різке зростання показників безробіття, а отже, посилилася конкуренція корінних громадян з імігрантами. Третя проблема, з якою зіштовхнулося французьке суспільство, - «криза національної ідентичності» (раніше такої проблеми був, оскільки більшість імігрантів таки становили європейці, яким було легше асимілюватися у нове суспільство) [52].

Проблеми, з якими зіткнулася держава у 90-ті роки. ХХ ст. змусило переглянути принципи міграційної політики та ухвалити низку жорстких нормативно-правових документів, що регламентують ставлення до імігрантів з урахуванням нових реалій. Істотний виток у розвитку законодавчої бази Французької Республіки – 1993 рік. Міністр внутрішніх справ Ш. Паскуа заявляв: "Франція була країною іміграційною, але тепер такою вона бути не бажає", що "головною метою Франції, беручи до уваги погіршення економіки, має стати зведення присутності імігрантів до нуля"⁸⁷. В одній зі своїх заяв він зазначив, що в умовах погіршення ситуації на світовій арені Франція не може

бути для величезної кількості людей, які хочуть залишитися в ній, якоюсь оазою серед пустелі. Його думку поділяв колишній прем'єр-міністр Франції Мішель Рокар, який говорив про те, що Франція не здатна приймати всю бідність світу. Варто згадати, що Шарль Паскуа запровадив новий термін «нульова міграція», під яким почали розуміти обмеження та скорочення потоку мігрантів [52].

Така позиція уряду призвела до реформи Цивільного Кодексу в 1993 р., яка базувалася на тезах доповіді М. Лонга, про необхідність самовизначення: виникла потреба доводити свою «приналежність» Франції шляхом «волевиліву», тобто усвідомлювати свої обов'язки щодо Французької Республіки, а не лише отримання прав як її громадянина. І якщо раніше в основі міграційної політики Французької Республіки лежав принцип «права ґрунту» (народження на території держави автоматично забезпечувало визнання людини громадянином Франції), то тепер необхідний усвідомлений, раціональний вибір, визнання та поділ цінностей цієї держави, асиміляція її культури. Згідно з нововведенням, тепер діти мігрантів при досягненні 16 років для отримання громадянства мають подавати клопотання⁹⁰. З'явилися додаткові підстави відмовити у наданні громадянства: якщо індивідом у минулому було скоєно злочин чи він недостатньо знає французьку мову [52].

Наслідували також нові реформи закону про імміграцію та посилення контролю документів іноземців, які живуть у Франції. Також було вжито низку заходів, що дозволяють посилити режим в'їзду в країну для «економічних» емігрантів, обмежити права іммігрантів, виробити заходи їхнього покарання за порушення громадського порядку. Запровадження зазначених правил було спрямовано обмеження умов забезпечення постійного імміграційного припливу. Відповідно до цих законів, стало набагато важче іммігрувати до Франції, використовуючи такі причини, як возз'єднання з сім'єю, укладення шлюбу або прохання на надання притулку. Слід зазначити, що ця низка законів також була націлена на те, щоб полегшити процедуру висилки іммігранта з Франції [52].

Нові зміни політики щодо іммігрантів було реалізовано у зміні Конституції – конституційний закон від 25 листопада 1995 року. Шенгенська угода та Дублінська конвенція дозволили Франції внести такі поправки, які переглядали ставлення до питання біженців, переселенців: наприклад, якщо переселення мігранта відбувалося через іншу державу, то спочатку його заява про надання притулку має бути розглянута іншою країною [52].

Потім, у 1997 р., через великий масштаб нелегальної міграції, було прийнято нові законодавчі акти, які торкаються питання депортації нелегальних мігрантів, і навіть перебування іноземних громадян біля Франції [52].

11 травня 1998 року було прийнято з так званий «закон Ж.-П. Шевенмана», що дозволяє надавати спеціальні візи для студентів та висококваліфікованих фахівців, а також був націлений на боротьбу з нелегальною міграцією. Таким чином, заходи, реалізовані у 1997-1998 роках, дозволяють говорити про лібералізацію міграційної політики цього періоду [52].

Новий етап посилення контролю над імміграцією, зумовлений новим напливом іммігрантів у країну, розпочався з приходом у 2002 р. на посаду міністра внутрішніх справ М. Саркозі та його команди. Перші закони, які офіційно закріплюють важливість інтеграції іммігрантів у життя французького соціуму та обмеження припливу небажаної імміграції, були прийняті в 2003–2006 роках [52].

Посилення умов в'їзду та прийому іноземців на території Республіки пов'язане з прийняттям 26 листопада 2003 року закону № 2003-1119 «Про регулювання імміграції, перебування іноземців у Франції та натуралізації». Текст документу, заходи та нововведення, що містяться в ньому, акцентують увагу на посиленні боротьби з нелегальною імміграцією та зміні статусу іноземців, зачіпають умови та права на проживання іноземців з метою їх інтеграції до місцевого суспільства. Закон передбачав створення бази даних з відбитками пальців та фотографіями, які отримують за допомогою контролю на кордоні та з віз. Порушувалися проблеми фіктивних шлюбів та фіктивного

визнання батьківства: вводився захід кримінальної відповідальності. Також збільшився мінімальний термін проживання у Франції із 5 до 10 років. При цьому було введено захисний захід від виселення: введено 4 категорії іноземців, які мають абсолютний захист від виселення - іноземці, які народилися у Франції або приїхали до 13 років; іноземці, які протягом 20 років постійно проживають на території Франції на законних підставах; іноземці, протягом 10 років постійно які проживають на території Франції на законних підставах і одружені з громадянином Франції протягом 3 років; іноземці, які протягом 10 років постійно проживають на території Франції на законних підставах і є батьками дітей, які мають французьке громадянство [52].

10 грудня 2003 року було внесено поправки до Закону № 52-893 від 25 липня 1952 року в частині надання права на притулок: було встановлено міру щодо передачі до Бюро із захисту біженців та апатридів усіх заявок на надання притулку. Цей закон дозволяв Раді Бюро із захисту біженців та апатридів створювати список «безпечних» країн [52].

Законом від 26 липня 2004 року було внесено зміни щодо умов депортації осіб, зазначених у ст. 26 Указу № 45-2658 від 2 листопада 1945 року. Запроваджено три нові умови: терористична діяльність; посягання на фундаментальні засади країни; провокації на дискримінацію за статевими, релігійними та національними ознаками [52].

Ще одним важливим Законом для розуміння специфіки міграційної політики Французької Республіки стало ухвалення закону № 2004-228 від 15 березня 2004 року. Його ініціатором став тодішній міністр освіти Л. Феррі, який висловив ідею про заборону у державних школах усіх рівнів носіння релігійного одягу. Підтримку цієї ідеї надав і президент Ж. Ширак, який наголошує, що Франція є світською республікою, де церква відокремлена від держави з 1905 року, а сам принцип світськості записаний у першій статті конституції країни, яка одночасно гарантує всім і свободу віросповідання. Як показали тодішні опитування громадської думки, понад 70% французів висловилися на його підтримку 100 Цей закон від 2004 року отримав свій

розвиток через шість років, коли з подачі наступника Ж. Ширака Н. Саркозі був прийнятий новий - про так звану «повну вуаль» [52].

Зазначимо також, що у 2004 р. розпочався процес фактичної реалізації та імплементації загальноєвропейських норм та принципів з питань контролю за міграцією до французького законодавства. Комісія Європейського Союзу надала такі пропозиції країнам-учасникам, як запровадження загальних стандартів щодо залучення до роботи іноземних громадян, з питань «возз'єднання сімей» та отримання притулку, а також норми та заходи щодо в'їзду та проживання іноземних громадян та депортації нелегальних іммігрантів. В основу запропонованих заходів було покладено принцип «вибірчої» імміграції, що передбачає право держави, яка приймає, самостійно визначати умови імміграції в країну, обґрунтовуючи своє вирішення власними економічними та політичними інтересами. У Франції було ухвалено рішення про формування Кодексу про право в'їзду та перебування іноземців у Республіці та право на притулок, що враховує основні пропозиції Комісії ЄС [52].

Вже 2005 року міграційна політика починає зосереджувати увагу на проблемах інтеграції іноземців, які вже живуть на території Франції, щоб скоригувати невдоволення, спробувати зменшити вибухонебезпечність цього вогнища соціальної нестабільності в країні, а також зменшити ізоляційні настрої іммігрантів [52].

Загалом, у період 2005-2007 років. генеральною лінією міграційної політики є так звана «вибіркова імміграція»: в основу якої покладено усвідомлення того, що Франції потрібні тільки такі іммігранти, які здатні продуктивно брати участь у розвитку економічного, інтелектуального, наукового, гуманітарного чи спортивного життя країни [52].

Незважаючи на те, що політична діяльність Н. Саркозі тісно була пов'язана з проблемами міграційної політики з 2002 р., події 2005 та 2007 рр. (молодіжні бунти в передмістях Парижа та інших французьких міст) показали неефективність колишніх заходів політики «інтеграції-асиміляції» і призвели до

певної міри до перегляду реалізованої політики цього напрямку в період його Президентства в 2007-2012 рр [52].

У ці роки явно стали виявлятися проблеми іммігрантів другого-третього покоління. Так, проведені соціологічні дослідження показують, що більшість «бунтарів» з іммігрантського арабо-африканського середовища вирости і народилися у Франції, але вони не змогли вписатися в культурне та соціальне середовище соціуму. Відзначається зростаюча популярність ідей радикального ісламу [52].

Зі зростанням кількості мігрантів, насамперед із мусульманських країн, у Франції загострилося безліч внутрішніх проблем: зросло безробіття, злочинність, держава витрачає суттєві суми на підтримку мігрантів та їхніх сімей. Такий стан справ згубно впливає на економіку. Перегляд напрямів інтеграції та міграційної політики загалом був зумовлений суттєвим зростанням мусульманського населення: перші покоління іммігрантів також мали культурно-ментальні відмінності від французьких громадян, але вони не висловлювали невдоволення через прагнення «закріпитися» в країні з вищим рівнем соціального захисту, Проте друге-третє покоління стали висловлювати невдоволення дискримінацією [52].

Загалом, міграційна політика Французької Республіки в період його президентства характеризується введенням чергових заходів щодо встановлення більш жорстокого контролю над міграційними потоками, і продовжувала політику представників правих сил. Держава почала реалізовувати політику «селективної міграції», спрямовану на залучення професійних кадрів. У період президентства Н. Саркозі запроваджено систему квот, що визначає чисельність мігрантів необхідних для вирішення соціально-демократичних проблем країни [52].

Посилення міграційної політики продовжилося і в 2010 році. У вересні-жовтні почали депортувати румунських ромів: вислано близько тисячі ромів, 128 незаконних поселень було демонтовано. Президент М. Саркозі демонстрував рішучість, висловлював ідею ухвалити нове законодавство, яке

посилює відповідальність за «агресивне жебрацтво» та інші порушення громадського порядку. Вжиті заходи викликали нову хвилю невдоволення проти етнічної дискримінації [52].

Цього ж року, після подій у м. Гренобль (хулігани стріляли в поліцейських з вогнепальної зброї, було вбито поліцейського), за ініціативою Н. Саркозі Національними зборами Франції були внесені зміни до нормативно-правової бази, що дозволяють позбавляти громадянства та депортувати людей з числа натуралізованих емігрантів, якщо вони скоїли серйозні тяжкі кримінальні злочини (у тому числі за вбивство або замах на жандармів, пожежників, поліцейських та прокурорів, за тероризм, шпигунство) і при цьому мають інше громадянство [52].

Зазначимо, що в період правління Н. Саркозі збільшилася також нетерпимість до мігрантів африканського походження. 11 квітня 2011 року у Франції було ухвалено закон, який забороняв «приховування особи у громадських місцях», тобто. вводилася заборона носити жінкам «хіджаб» у всіх громадських місцях: на вулиці, у транспорті, магазинах, адміністративних установах, не кажучи вже про школи та інші навчальні заклади [52].

Ще одним напрямом, міграційної політики М. Саркозі, стала реалізація схвалюваних ним принципів щодо мігрантів та біженців на рівні Європейського Союзу. Так, у 2008 році лідери країн ЄС схвалили «Пакт про імміграцію та надання притулку». В основу Пакту лягла ідея Н. Саркозі про так звану «виборчу імміграцію». Вона полягає в наступному: хоча цей пакт і не є документом, який юридично зобов'язує, він закликає лідерів країн-учасниць Європейського Союзу посилити прикордонний контроль, проводити спільну європейську політику в галузі надання притулку, відмовитися від масової легалізації всіх бажаючих іноземних громадян при видачі документів на отримання громадянства або посвідки на проживання, віддавати перевагу висококваліфікованим фахівцям [52].

У період з 2007 – 2012 року на офіційному сайті Міністерства з питань міграції, інтеграції, національної ідентичності та спільного розвитку

опубліковано документи щодо спільного управління міграційними потоками, культурної взаємодії, а також розвитку солідарності Франції з низкою держав – Кабо-Верде, Габон, Сенегал, Туніс, Конго, Катар, Бенін, Казахстан, Буркіна-Фасо, Маврикій. Ніколя Саркозі шляхом таких угод намагався контролювати приплив мігрантів до країни, а також спробувати подолати культурне нерозуміння та неприйняття у суспільстві обох сторін. А в 2011 році було запроваджено рівень оцінки знань історії, культури, законів французького суспільства, а також знака якості французької мови, спільно з контролем за асиміляцією та отриманням французького громадянства.⁸⁴ Але практика показує, що жодні угоди, взаємні програми не здатні реалізувати успішну політику інтеграції. Мультикультуралізм у Франції приймає вкрай негативну форму культурно-політичного суспільного устрою, якщо раніше ця політика була спрямована на мирне співіснування різних культур в одних територіальних межах, то сьогоднішній французький мультикультуралізм виступає в ролі абсорбенту культури держави, що приймає, приїжджими, просто не зважає на неї і утискає її [17].

У 2012 році проблему інтеграції іммігрантів у французьке суспільство пов'язали з територіальною сегрегацією: недостатність заходів, що реалізуються у сфері житлової політики щодо іммігрантів, сприяло консолідації іммігрантів в окремих районах країни. На зміну категоричній позиції до мігрантів Н. Саркозі у березні 2012 року прийшла найбільш лояльна міграційна політика Ф. Олланда. Останній не був готовий контролювати всі категорії мігрантів, хоч і закликав до обмеження міграції з економічних причин [52].

Для найбільшого розуміння специфіки ставлення самого Ф. Олланда до проведеної ним міграційної політики, зазначимо, що лише в середині свого президентського терміну він спробував офіційно сформулювати свою думку. Причиною стало зростання антиіммігранських настроїв, зростаюча популярність Народного Фронту, а також заяви М. Саркозі про «повернення» у політику [52].

Соціаліст Ф. Олланд знову наголосив на «республіканських» цінностях і прагненні «підкорити» іслам цим цінностям. Громадські події показали, що створення «штучних» бар'єрів за допомогою підтримки мусульманських організацій, які не принесли очікуваних результатів. Про це свідчать події 2012 р. (терористичні акти в Тулузі та Монтобані), 2015 р. (напад на редакцію журналу «Шарлі Ебдо»; терористичний акт у Парижі), причому більшість терористів народилися та вирости у Франції [52].

Ці події змусили владу Франції посилити політику щодо мігрантів і перейти до конкретних дій. Ф. Олланд змушений був зробити ставку на «силовий» варіант вирішення проблем: запровадження надзвичайного стану, розширення повноважень правоохоронних органів (прослуховування, стеження, обшуки), відновлення прикордонного контролю [52].

2.4. Міграційна політика Нідерландів : від держави зразкового типу до держави без конкретної міграційної стратегії

Протягом багатьох століть Нідерланди охоче приймали біженців з інших країн, вмівло використовувати їхній досвід та капітали у своїх інтересах. Відома голландська толерантність вироблялася протягом тривалого періоду взаємодії з іншими конфесіями та вихідцями з інших регіонів та культур.

Структурні особливості міжнародної імміграції до Нідерландів у другій половині ХХ століття визначалися історичними зв'язками королівства з державами, що входили до його зарубіжних колоній. З Індонезії, Суринаму і Антильських островів, які отримали незалежність, в колишню метрополію ринув значний імміграційний потік [2].

Щоб отримати право постійного проживання та влаштуватись на роботу, формально іммігрантам були потрібні відповідні документи, але насправді в Нідерландах широко практикувалася система врегулювання статусу іммігранта на індивідуальній основі. Тільки Закон про іноземців від 1965 року посилив умови в'їзду та перебування іммігрантів і поклав край лібералізму щодо прийому іноземців [2].

Зазначимо, що тоді «імміграційна особа» Нідерландів характеризувалась все більшими потоками переселенців, які прямують до країни з гуманітарних причин. Кордони голландської гостинності виявилися не безмежними, багатьом «прохачам» було відмовлено. Проте багато «відмовників» зуміли залишитися в країні, користуючись недосконалістю системи імміграційного контролю, відсутністю практики «видворення» з країни та занадто гнучким обліком особистих обставин. Кількість переселенців неухильно зростала, паралельно зростав обсяг відрахувань із бюджету королівства на соціальну допомогу для іммігрантів, що закономірно викликало роздратування у корінного населення. До того ж біженці, зокрема офіційно визнані, не надто охоче інтегрувалися в голландське суспільство, більшою мірою сприяючи його криміналізації, ніж економічному розвитку [2].

Тому з 2001 року нагляд над іноземцями було розширено. Владні структури отримали право обмежувати або повністю позбавляти іноземних громадян свободи пересування за умови, що існує висока ймовірність переходу останніх на нелегальне становище. Також поліцейським службовцям було надано право на здійснення вуличного контролю, вилучення дорожніх документів, що засвідчують особу, у підозрілих осіб. Підозрюваних осіб було дозволено затримувати для допиту. Крім того, поліцейські могли проводити обшук житла без згоди господарів за підозри, що там знаходяться іноземці, які нелегально перебувають у країні [2].

В основі політики Нідерландів щодо трудової імміграції лежить положення Закону про зайнятість іноземців 1995 року та обмеження доступу іноземних громадян на внутрішній ринок праці. Залучати «заробітчани» із країн «третього світу» голландський роботодавець може лише за умови, що на ринку праці відсутні працівники необхідної кваліфікації – громадяни Нідерландів чи країн Європейського Союзу. Інструментом, який регулює в'їзд у країну з метою працевлаштування, є дозвіл на роботу [2].

Офіційно закон не передбачає жодних преференцій під час видачі дозволів на роботу для кваліфікованого персоналу. Але на практиці основна

частина дозволів видається для найму працівників високої кваліфікації, оскільки саме в таких фахівцях бракує голландський ринок праці. Таким чином, при загальному прагненні до обмеження імміграції останніми роками в Нідерландах простежується тенденція до лібералізації міграційного законодавства в частині найму висококваліфікованих фахівців за кордоном. Керівництво та координацію заходів імміграційної політики в Нідерландах здійснює Міністерство юстиції, у підпорядкуванні якого знаходиться служба імміграції та натуралізації (Immigratie-en Naturalisatiedienst – IND). Ця служба відповідає за підтримку функціонування системи надання дозволів іноземним громадянам на перебування в Нідерландах; вирішення питань надання притулку, натуралізації, репатріації; здійснення нагляду за іноземцями та забезпечення безпеки кордонів. Функції IND узгоджені із завданнями інших відомств, залучених у реалізацію заходів імміграційної політики країни [2].

Протягом багатьох десятиліть у Європі саме Нідерланди розглядалися як держава зразкового типу з точки зору ефективності застосування мультикультурних практик щодо численних іммігрантів. У 1983 році нідерландський уряд прийняв програму з іноетнічних меншин, яка спиралася на звіт Наукової ради 1979 року та затверджувала необхідність створення мультикультурного суспільства. Важливими політичними принципами було названо визнання культурного плюралізму та підтримка етнічних меншин. У 1994 році у відповідному офіційному документі уряд країни визнав свою мультикультурну інтеграційну політику «очевидно успішною», наголосивши, що в цій частині «Нідерланди в кількох областях» випереджають решту європейських країн. Бургомістр Амстердама 1997 року навіть назвав «толерантність, відсутність дискримінації та повагу до відмінностей культур» «найціннішим культурним скарбом» держави. Однак, незважаючи на окремі критичні висловлювання, наприкінці 1990-х років влада все ще пишалася неофіційним титулом Нідерландів «країни-гіда» по лабіринтах мультикультуралізму, і пропагувала вигоди обраної ними «польдерної» моделі вибудовування соціально-економічної політики [2].

Однак на початку ХХІ століття ліберальні, толерантні та надзвичайно доброзичливі жителі Нідерландів почали відчувати певну психологічну втому від власного лібералізму. Старі робочі райони голландських міст стали втрачати своє «біле» населення, перетворюючись на «квартали тарілок», пов'язані з Марокко, Туреччиною та Близьким Сходом супутниковим телебаченням та Інтернетом.

Пріоритетним напрямом державної політики у сфері інтеграції стало формування умов встановлення конструктивного діалогу представників різних культур та конфесій. Однак останніми роками голландці все більше почали вважати, що мультикультуралізм зазнав краху. На хвилі цих настроїв у велику політику увійшов новий, радикальний рух – «Нідерланди, в яких можна жити», який спочатку отримав на виборах депутатів міської ради в Роттердамі в березні 2002 року близько 34% голосів виборців. Після такого успіху, тим більше значущого, що досягнуто його було в зразково-показовому «мультикультурному» Роттердамі, керівник руху П. Фортейн помітно посилив свою ксенофобську риторіку. Він наполягав, що у Голландії не залишилося вільного місця і подальшу імміграцію, особливо імміграцію мусульман, необхідно зупинити. Згодом через свої радикальні погляди його виключили з руху «Нідерланди, в яких можна жити» і заснував свою власну партію «Список Піма Фортейна», яка на парламентських виборах 2002 року завоювала сенсаційні 17% голосів виборців. Незадовго до початку виборів сам П. Фортейн був убитий якимсь лівим екстремістом, що вразило нідерландське суспільство і забезпечило його «Списку» додаткові голоси виборців [2].

«Список Піма Фортейна», безумовно, пробив пролом: мультикультурний дискурс у Нідерландах набув відверто реалістичного характеру. Зі зміною суспільного настрою щодо іммігрантів змінилася і термінологія, інакшість та відсталість «незахідних» груп стала постійно наголошуватися: в офіційну та газетну лексику повернулися такі словосполучення, як «чорні вулиці», «чорні школи», «чорні квартали» та ін.

У 2002 р. питання міграції та інтеграції іноземців були передані до відання Міністерства юстиції. В рамках цього Міністерства було засновано спеціальну посаду міністра у справах іноземців та інтеграції. У тому ж році департамент з координації дій у сфері інтеграції меншин був переведений зі складу Міністерства внутрішніх справ до Міністерства юстиції. Це Міністерство займалося також діяльністю Служби імміграції та натуралізації та Центральної агенції з прийому осіб, які шукають притулок [18].

За останнє десятиліття відбулося певне зрушення у розстановці пріоритетів інтеграційної політики. Зусилля уряду сфокусувалися не так на захисті прав, як на визначенні індивідуальної відповідальності та обов'язків кожного з членів суспільства. Зокрема, вважається, що інтеграція успішно проходить, коли іммігранти говорять голландською, а також мають уявлення про культуру, цінності, норми поведінки в країні. Інтеграція у Нідерландах – загальне визначення злиття різних соціальних груп у межах єдиного суспільства. Інтеграційна політика орієнтована включення до соціум іммігрантів і етнічних меншин, щоб повноцінним і активним учасником суспільства відчував себе кожен житель країни [2].

З 2006 року іммігранти з «незахідних» країн, які в'їжджають до Нідерландів на тривалий час або планують створення сім'ї на території країни, повинні складати іспит на інтегрованість, що включає перевірку знання голландської мови та основних норм приймаючого суспільства. Вимога обов'язкового складання іспиту поширюється на іноземців віком від 16 до 65 років, яким для в'їзду до Нідерландів потрібна віза на тимчасове проживання [2].

У 2007 році описана вище ініціатива отримала свій розвиток у законодавчому рішенні про запровадження аналогічного інтеграційного іспиту для представників іммігрантських спільнот «незахідних» країн, які вже проживають у Нідерландах. Ряд послаблень було зроблено для власників певних сертифікатів та дипломів, а також для тих, хто не спроможний пройти тестування за станом здоров'я. Тим, що не зуміли пройти тестування загрожує

штраф до 1000 євро та позбавлення можливості отримання дозволу на постійне перебування [2].

Уряд Нідерландів, який розпочав виконання своїх обов'язків у лютому 2007 р., дещо змінив акценти у своїй програмі, визнавши боротьбу з бідністю та соціальним відчуженням важливим аспектом політики щодо інтеграції іноземців. У листопаді 2007 р. було опубліковано черговий урядовий меморандум про інтеграцію, в якому містився план дій у сфері інтеграції на 2007 – 2011 рр., у якому значно більшу увагу приділяли боротьбі з расизмом, дискримінацією, поляризацією та радикалізацією суспільства. Крім того, питання інтеграції були передані з ведення Міністерства юстиції до ведення Міністерства територіального планування та довкілля [18].

З 2010 року уряд Нідерландів вирішив не проводити конкретну політику інтеграції. Це означає, що немає конкретної політики, спрямованої виключно на інтеграцію мігрантів. Натомість підхід, що використовується, не націлений на конкретні групи або країни походження, а швидше використовує більш стратегічний загальний акцент на участі та соціальній різноманітності з основною метою посилення місцевої та федеральної політики інтеграції за допомогою обміну інформацією та координації між заінтересованими сторонами.

Програма інтеграції включає низку напрямків з наголосом на мовну та громадянську інтеграцію нових мігрантів, боротьбу з безробіттям, злочинністю та антигромадською поведінкою серед молодих мігрантів, поліпшення залучення батьків, покращення соціальних навичок, боротьба з дискримінацією та примусовими шлюбами. Крім того, Нідерланди впроваджують процес громадянської інтеграції для мігрантів, який здійснюється на місцевому рівні. Муніципалітети раніше несли відповідальність за реалізацію політики «громадянської інтеграції» у своїх населених пунктах [82].

З 2013 року всі іммігранти в Нідерландах – навіть ті, хто приїхав з країн ЄС та колишніх колоній, – підписують із державою так званий «Договір участі для новоприбулих» законодавчо запропонований в «агенді з інтеграції». Ця

агенда добре відображає амбівалентність між відповідальністю самих іммігрантів за свою інтеграцію та відповідальністю держави щодо створення таких суспільних умов та структур, які б допомагали іммігрантам краще інтегруватися в голландське суспільство, а також щодо контролю над процесами інтеграції в країні [2].

Починаючи з 1 січня 2013 року, система інтеграції в Нідерландах була посилена, і мігранти мали оплачувати свої власні курси з цивільної інтеграції та іспити. Мігранти повинні пройти курс громадянської інтеграції протягом трьох років із моменту прибуття. Новий курс включає уроки голландської мови та знання про голландське суспільство. Активно здійснюється політика громадянської інтеграції, і уряд проводить регулярний моніторинг інтеграції різних груп у голландському суспільстві.

Як пояснювалося вище, у Нідерландах наголос робиться на "участь" в голландському суспільстві в цілому, а не на інтеграцію як таку. Акцент робиться на співробітництві та взаємодії між різними соціальними групами, та організації, орієнтовані на мігрантів, відіграють певну роль у полегшенні цього процесу. У Нідерландах існують сотні організацій мігрантів, які займаються різними видами діяльності, включаючи спорт, молодіжні заходи, студентські групи тощо. буд. Організації, які проводять заходи, пов'язані з інтеграцією, зосереджені, зокрема, на освіті, роботі та участі у житті [82].

Загалом голландську модель вибудовування імміграційної політики відрізняє високий рівень політизації питань імміграції та інтеграції, прагнення відсікання «небажаних» мігрантів та посилення внутрішнього міграційного контролю. У сучасних Нідерландах ідеї захисників мультикультуралізму і ліберальних цінностей вже не мають колишньої сили переконання. Використовуючи термінологію Р. Брубейкера, можна назвати ситуацію, що склалася в галузі вибудовування інтеграційної політики пост-мультикультурної, та зафіксувати фактичне повернення до концепції асиміляції [2].

Розділ 3

Міграційні процеси в контексті економічних, соціально-культурних та демографічних змін в сучасних державах

3.1. Випадок Бельгії

У Бельгії мусульманське населення становить 6% населення країни (628 тис. осіб), тобто менше, ніж у Франції (9,6%), але більше, ніж у Німеччині (5%). Перша хвиля мігрантів-мусульман належить до 1960-х років. та пов'язана з підписанням відповідних угод з Марокко та Туреччиною, а потім з Алжиром та Тунісом. За оцінками бельгійського соціолога Я. Хертогена, перше місце за чисельністю займає марокканська діаспора (50% марокканського населення проживає в Брюсселі), друге місце — італійська, на третьому місці перебувають турки, які переважно проживають у містах Фландрії (понад 50%), таких як Гент та Антверпен. За різними даними (точної статистики щодо національності та релігійної приналежності мігрантів немає) в даний час від 20 до 26% населення Брюсселя і 17% населення Антверпена - це мусульмани [50].

На ринку праці зайнятість у некорінного населення вдвічі нижча, ніж у корінних бельгійців, особливо серед мусульманських вихідців із країн Північної Африки. Тільки 12% мусульман у Бельгії мають вищу освіту, 23% — середню, 65% — початкову та незакінчену середню. У 2012–2013 роках. у Бельгії було прийнято низку законів, які посилили отримання громадянства, знизили величину допомоги, що ускладнили доступ ринку праці [50].

Мігранти, які сповідують іслам, проживають компактно, у своєрідних гетто та анклавах, куди не рекомендується заходити іноземцям та місцевим жителям. Вони погано адаптуються, не асимілюються, дотримуються своїх традицій (зокрема, здійснюють правосуддя відповідно до норм шаріату) та релігійних звичаїв. Ці паралельні суспільства являють собою відповідний ґрунт для радикальних та екстремістських настроїв, особливо в умовах економічної нестабільності, зростаючого соціального розшарування та посилення впливу ісламістських угруповань.

За оцінками Міжнародного центру з вивчення радикалізації (Великобританія), 440 осіб із маленької Бельгії вступили до лав ІДІЛ. Для Великобританії та Німеччини, країн із значно більшим населенням, ця цифра становить 500 і 600 осіб, для Франції, де проживає найбільша мусульманська діаспора, — 1200 осіб. Серед бельгійських мусульман існують різні групи, орієнтовані як на помірний іслам, так і на його радикальні течії.

Ще у 2012 р. було опубліковано доповідь про роботу бельгійської служби безпеки «Сюрте», в якій було перераховано основні загрози стабільності в країні. Серед них був названий ісламський екстремізм, який загрожує інтеграції мусульман у приймаюче суспільство і створює умови для поширення радикальних поглядів серед молоді та виникнення тероризму. Ліберальне законодавство європейських країн та Бельгії, зокрема, не дозволяє обмежувати створення релігійних установ та організацій та запобігати поширенню екстремізму до того, як були здійснені протизаконні дії, а також не забороняє втручання в систему ісламських інститутів з боку іноземних держав та радикальних угруповань.

На нинішню ситуацію з мігрантами в Бельгії впливають не лише внутрішні, а й зовнішні чинники. Якщо згадати, як розвивалися відносини Євросоюзу з країнами Південного Середземномор'я, звідки прямує значна частина потоку біженців до Європи, то ми побачимо, що ЄС побудував не дуже ефективну, але досить розвинену систему зв'язків із цим регіоном, що включає такі ініціативи, як Євросередземноморське партнерство та Союз для Середземномор'я. Вони були спрямовані насамперед на забезпечення Європи енергоносіями, створення зони політичної стабільності у Середземномор'ї, а лише згодом на торговельно-економічну співпрацю з цим регіоном. При цьому не було реального бачення Євросоюзом економічної та політичної ситуації в цих країнах, де авторитарні режими тривалий час підтримували баланс між політикою, ідеологією та економікою.

У МВС Бельгії відзначають тенденцію різкого збільшення кількості мігрантів, які збираються у стихійному таборі в Брюсселі, що знаходиться

всього за три кілометри від штаб-квартири ЄС. Якщо у листопаді 2015 року, їх тут налічувалося не більше ста осіб, то після початку 2016 року, кількість біженців, які не стали на облік у місцевій соціальній службі, зростає вже у шість разів. Цей табір, розташований поряд із залізничним вокзалом Брюсселя та бельгійською імміграційною службою, став тимчасовим будинком для тисячі людей у розпал міграційної кризи у Бельгії у 2015 році. Він був закритий поліцією того ж року, проте знову відновив діяльність через кілька місяців.

Раніше глава МВС Бельгії Ж. Джамбон надав розширені повноваження поліції у протидії нелегальним мігрантам, що викликало запеклі протести активістів із числа європейських правозахисних організацій. На Джамбона, який просто хотів домогтися впорядкування процесу міграції в Бельгії, спустили всіх собак, звинувативши його в тому, що він готовий почати репресії щодо "принижених та ображених".

У 2013 р. у Бельгії частка осіб з мігрантським бекграундом вже перевищувала 30%. Так, у 2010-2016 роках. уродженці мусульманського Сходу, насамперед із Сирії, Афганістану та Іраку, становили 81% одержувачів статусу біженця в Бельгії [57].

Ні рівень економічного розвитку, ні частка соціальних витрат, ні питома вага мігрантів у країні практично не позначаються на оцінках співвідношення сплати податків та отримання соціальної допомоги мігрантами. У країнах із близькими значеннями душевого ВВП по-різному оцінюють можливість зловживання в отриманні соціальної допомоги. Наприклад, бельгійці – за найвищої частки у країнах витрат на соціальний захист – більшою мірою допускають можливість зловживань, ніж жителі Німеччини, де зазначена частка значно нижче [57].

Насправді ні рівень економічного розвитку, ні частка мігрантів не позначаються явно сприйнятті загрози погіршення життєвого простору. При цьому помітно вплив культурно-історичного контексту. У Скандинавських країнах та Німеччині (з їхньою протестантською культурою) відносно позитивно оцінюють вплив мігрантів на життя, тоді як у Бельгії та Франції

(католицькі країни) – негативно, пов'язуючи це з низкою небезпек та з погіршенням життєвого простору.

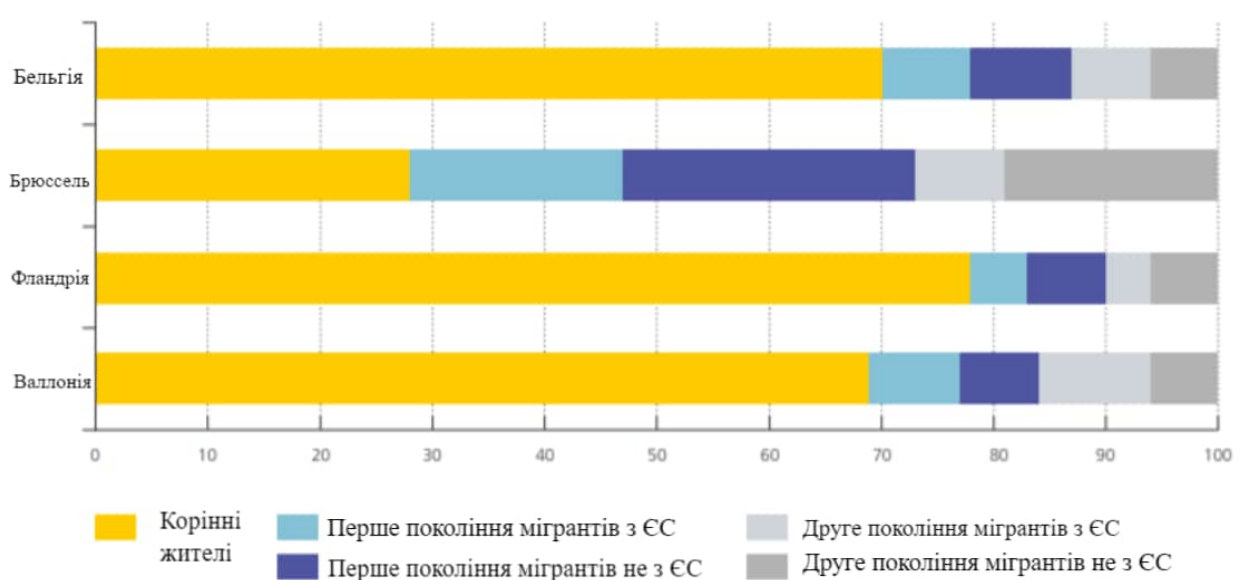
Заборона носіння символів мусульманської атрибутики (хіджаби, бурки) є у громадських місцях у Бельгії [57].

Національний банк Бельгії опублікував звіт під назвою «Економічний вплив імміграції в Бельгії». На прохання міністра фінансів Йохана Ван Овертвельдта (2018 р.) у цій доповіді дається огляд економічного впливу імміграції в Бельгії з точки зору трансфертів до та з держави, спираючись на статистичний аналіз [97].

Автори спираються на різноманітні національні та міжнародні дослідження, а також дані Crossroads Bank for Social Security (CBSS), які охоплюють усіх осіб, офіційно зареєстрованих у Бельгії за період 2009–2016 років. Вони розрізняють іммігрантів першого та другого покоління та між іммігранти з ЄС та не з ЄС. У дослідженні також розглядаються питання, пов'язані з каналами міграції, такі як статус біженця або возз'єднання сім'ї [97].

Цей звіт ведеться в бельгійському контексті, де міграція є центральною демографічною проблемою: 16,5% жителів країни є іммігрантами в першому поколінні, а 13,7% мають принаймні одного з батьків-мігрантів (друге покоління). Розглядаються пенсії та сімейні допомоги, допомога по безробіттю та соціальна допомога, допомога по хворобі та медична допомога в натуральній формі – податки на прибуток та соціальні внески, податки на споживання. Огляд показує відмінності між корінними громадянами, першим і другим поколінням мігрантів. [97].

Рисунок 8. Частка населення за походженням і за регіоном проживання (у % від загальної кількості населення, 2016 рік)

Порівняно з іншими країнами ЄС, Бельгія погано працює з інтеграцією іммігрантів на ринок праці. Дискримінація залишається реальністю для людей іноземного походження при влаштуванні на роботу, незважаючи на законодавчу базу [97].

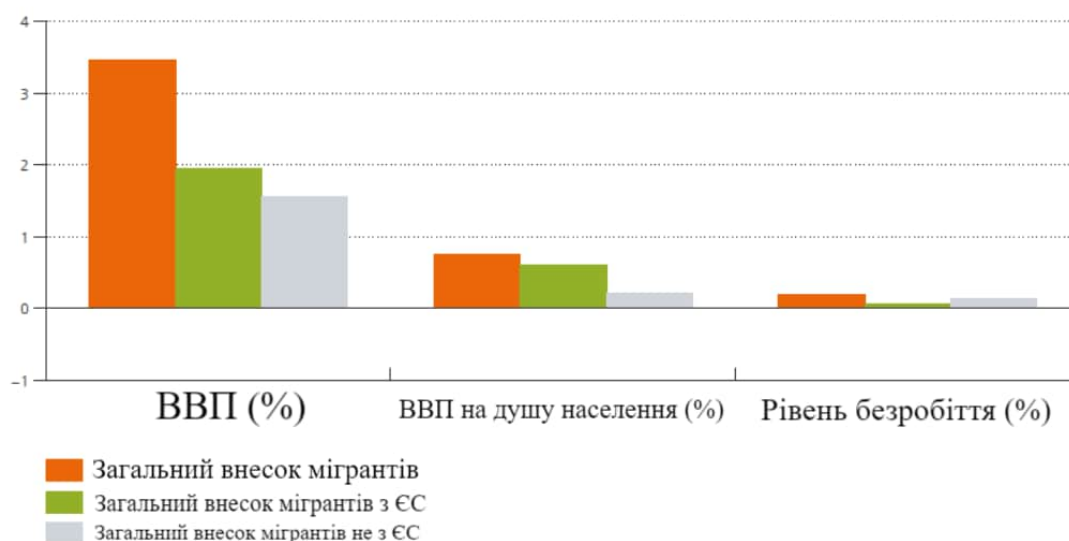
У той час як політика включення виявляється більш ефективною для місцевих жителів, цілеспрямована політика, як правило, є ефективнішою для покращення результатів на ринку праці іммігрантів. Проте такої цілеспрямованої політики в Бельгії небагато, і антидискримінаційні заходи є більш вигідними для ЄС, ніж для мігрантів, які не є членами ЄС. Що стосується статусу проживання, «політика, спрямована на стимулювання іммігрантів залишатися в країні на більш тривалий період, як правило, зменшує розриви щодо зайнятості та участі на ринку праці по відношенню до корінних громадян. У цьому відношенні найпотужнішим інструментом є легкий доступ до постійного місця проживання» [97].

Доступ до освіти тісно та позитивно пов'язаний з інтеграцією іммігрантів на ринок праці. Діти іммігрантів, як правило, мають кращі показники в контексті рівня зайнятості, але вони не мають таких же можливостей освіти, як корінні жителі. Бельгія демонструє низький рівень справедливості з точки зору походження індивіда в освітній системі [97].

Набуття бельгійського громадянства, володіння однією з національних мов, етнічна дискримінація, офіційне визнання кваліфікації та дипломів та можливості отримання освіти є основними факторами, які впливають на інтеграцію іммігрантів на ринок праці [97].

Щоб оцінити вплив імміграції, базовий сценарій будується з урахуванням ситуації в тому ж році після вилучення іммігрантів, які прибули до Бельгії за останні п'ять років. Базова рівновага базується на економічній ситуації в 2017 році [97].

Рисунок 9. Сукупний вплив мігрантів (у % за розрахунками Національного Банку Бельгії в період з 2015 по 2020 роки)

Модель показує, що імміграційний приплив за останні п'ять років позитивно вплинув на ВВП, збільшивши його на 3,5% (2% і 1,5% для іммігрантів з ЄС і не з ЄС відповідно). Більший приріст ВВП пов'язаний з вищим рівнем зайнятості. Жодних негативних наслідків імміграції для місцевих жителів щодо зайнятості, доходу чи добробуту не виявлено, в той час як іммігранти, які вже стали, можуть постраждати від легкої заміни новоприбулими [97].

Аналіз впливу імміграції на державні фінанси показує, що чистий внесок особи працездатного віку в державні фінанси в певний момент часу в першу чергу залежить від її/її позиції на ринку праці: він позитивний для зайнятих і негативний для люди, які не працюють. Значну роль відіграє і вікова структура

різних груп. Чистий внесок іммігрантів першого покоління в державні фінанси в середньому нижчий, ніж в корінних жителів. Різниця у внесках значною мірою пояснюється відмінностями в трансфертах, які сплачують фізичні особи: порівняно менше податків і внесків на соціальне страхування сплачують іммігранти. Це є прямим результатом відмінностей у рівнях зайнятості між групами. Але нижча середня заробітна плата людей, народжених за межами Бельгії, також грає роль. За даними за 2016 рік, чистий внесок дітей іммігрантів першого покоління (друге покоління) у державні фінанси в середньому вищий, ніж у корінних громадян, головним чином через їх молодшу вікову структуру. Підвищення рівня зайнятості серед іммігрантів (та їхніх дітей) є ключем до підвищення їхнього внеску в державні фінанси [58].

Тим не менш, Бельгія є однією з найгірших у ЄС у сфері інтеграції іммігрантів на ринок праці. У 2019 році 61% з них були працевлаштовані, що майже на 12 % нижче, ніж для осіб, які народилися в Бельгії. Друге покоління покращує інтеграцію на ринку праці, їх головним недоліком є можливості освіти. Канал міграції не є нейтральним для результатів ринку праці. Люди, які мігрують через возз'єднання сімей або міжнародний захист, мають на 30 % менше шансів знайти роботу, ніж трудові мігранти. Набуття громадянства, визнання дипломів і навичок, володіння мовою (мовами) країни перебування та дискримінація явно впливають на інтеграцію мігрантів. Виявлено, що низькі показники Бельгії в цій сфері пов'язані з рівнем освіти іммігрантів, а також із жорсткістю бельгійського ринку праці та тим, що мало політики спеціально розроблено, щоб допомогти іммігрантам знайти роботу [58].

У Бельгії питома вага іноземців в економічно активному населенні становить – 8%. Це при дещо грубому підрахунку означає, що ними вироблено у Бельгії - 8% сукупного ВВП, або 24,9 млрд дол. Таким чином, цифри говорять самі за себе: економічний ефект від трудової діяльності іноземців істотний.

У Бельгії питома вага іноземців-європейців збільшувалася у зв'язку з тим, що зростала роль установ Європейського Союзу, розташованих зокрема у Брюсселі.

Топ-5 національностей, які іммігрували до Бельгії в 2020 році, такі ж, як і в 2019 році: бельгійці (які повертаються до Бельгії після перебування за кордоном), румуни, французи, жителі Нідерландів, італійці [103].

Станом на 1 січня 2021 року у Бельгії було 11 521 238 законних жителів згідно з офіційними даними Statbel, бельгійського статистичного управління. За минулий рік населення Бельгії зросло на 28 597 жителів або на 0,25%. Це вдвічі менше порівняно з попередніми роками, коли темпи зростання завжди коливалися близько 0,5%. Пандемія Covid-19 справила серйозний вплив на кілька демографічних явищ. Природний баланс – різниця між народжуваністю та смертністю – у Бельгії від’ємний вперше з 1940-х років [103].

Таким чином, зростання населення є результатом позитивного міжнародного міграційного балансу. Це, з одного боку, компенсувало негативний природний баланс, а з іншого — спричинило незначне збільшення чисельності населення [103].

Рисунок 10. Зміна населення Бельгії впродовж 21-ого століття

Бельгії потрібні мігранти. Без них працездатне населення скоротиться більш ніж на 20 відсотків протягом наступних трьох десятиліть, згідно з оцінками уряду. «Міграція стане темою 21 століття», – каже Фредерік Док’є, професор економіки Католицького університету в Лувені. «Зростання імміграції, яке ми спостерігаємо протягом останніх 50 років, продовжуватиметься. Тому контроль імміграції ставатиме все більш важливим.

З економічної точки зору нам потрібен певний рівень імміграції для наших країн» [106].

Взагалі, політична система Бельгії від початку була унікальною. Сформувався своєрідний політичний трикутник: перший кут - християнські демократи, другий - соціалісти, третій - ліберали, які стояли на антиклерикальних позиціях і спиралися на середній клас, але не мали ні масової народної підтримки, ні соціальних структур на кшталт християнських чи соціалістичних [58].

Держава надавала населенню весь належний набір послуг у сферах освіти та охорони здоров'я, часто використовуючи структури політичних партій. У результаті партії отримали контроль над призначеннями на громадські посади та грошима, що крутяться у сфері громадських послуг. Політичні переваги, за деякими даними, виявлялися вирішальним чинником щодо призначення і посаду наглядача громадського дитячого садка, і посаду виконавчого директора національної авіакомпанії. Найбільше від того, що відбувається, страждала сама держава. Спроби реформ, як правило, зводилися до перерозподілу контролю за робочими місцями та фондами між різними політичними партіями.

Додали проблем і мовні відмінності: на півночі країни — Фландрія, яка розмовляє голландською мовою, на півдні — франкомовна Валлонія, на південному сході — невеликий німецькомовний анклав. У результаті Брюссель був оголошений двомовним регіоном, а для того, щоб нікого не образити, було побудовано паралельні структури [5].

Мовна напруженість посилюється економічними змінами. У ХІХ столітті Бельгія за Великобританією здійснила класичну промислову революцію, з допомогою природних багатств колоніального Конго розвинувши металургію, вугільну і залізничну промисловість. Саме розвиток цих галузей стимулював першу хвилю економічної міграції до країни: бельгійські компанії активно вербували жителів Північної Африки та Італії, щоб забезпечити робочою силою вугільні шахти та металургійні підприємства. Велика мусульманська діаспора

— нащадки вихідців з Алжиру, Марокко і Тунісу, що мешкає навіть у Моленбеку, виникла саме внаслідок цієї хвилі міграції.

Деіндустріалізація означала бідність і занепад колишнього двигуна бельгійської економіки — так званого «вугільного пояса», що простягся від Монса до Льежа через Шарлеруа.

Ще одна проблема полягає в тому, що навіть існуючі закони ніхто не прагне виконувати. Тих, хто вперше приїжджає до Брюсселя, вражає масштаб порушень на дорогах, у тому числі вимкнені ночами фари та їзда зустрічною на вулицях з одностороннім рухом. Ця культура зневаги до правил і законів у Бельгії набагато більш виражена, ніж у сусідніх Франції, Голландії та Німеччині. Якщо деяка група людей через належність до тієї чи іншої політичної партії отримує формальний чи неформальний імунітет до закону, то неповага до правових норм поширюється і на все суспільство [5].

У будь-якій іншій європейській країні боротьба з тероризмом передбачає додаткову централізацію влади, людей та грошей. Боротьба з тероризмом в епоху інтернету потребує створення спеціалізованих підрозділів з військових, поліцейських, співробітників спецслужб чи цивільних. Необхідне спеціальне обладнання для спостереження та збору розвідувальної інформації та транскордонного обміну. Більше того, тенденція до більшої централізації торкається й інших сфер — охорони здоров'я, освіти, наукових досліджень.

Але Бельгія через свою мовну політику рухається в протилежному напрямку. Після майже кожних виборів та узгодження коаліційного федерального уряду починається черговий раунд перерозподілу повноважень [5].

Нездатність налагодити зв'язки — особливість Бельгії як держави. Системи, яка в інших країнах пов'язує країну воедино на місцевому, регіональному та національному рівні просто немає. Політичні еліти змирилися з цим системним збоєм, розглядаючи його як плату за лінгвістичне та фракційне різноманіття [5].

Потрібно визнати, що саме ця особливість приваблює до Бельгії приїжджих. Роль держави скромна, і людям цілком достатньо неформальних структур. Здебільшого все добре обходяться без апеляції законам.

3.2. Приклад Франції

За останні 15 років Франції довелося зіткнутися із серйозними наслідками своєї ліберальної міграційної політики, що базується на принципі рівності всіх громадян незалежно від їхньої національності та країни походження. Французька міграційна система була заснована на традиційних історичних, політичних, економічних та культурних зв'язках із колишніми колоніями. На неї досі впливають особливості колоніальної системи, яка вже давно припинила своє існування [26].

Французька мультикультурна асиміляційна модель, що базується на інтеграції мігрантів, але без урахування культурних, релігійних та етнічних особливостей, призвела до деякого об'єднання та взаємодії імміграційних культур, але без їх злиття. Зараз імміграція перетворилася на важливий чинник впливу на економічну, соціально-політичну, релігійно-культурну сторони життя Франції, породивши цілий комплекс таких проблем, як:

- зміна якісного та кількісного складу мігрантів у бік збільшення сімейної міграції, прийому біженців на тлі зниження трудової міграції (що вносить позитивний внесок в економічне зростання), зростання нелегальної міграції;
- відсутність виразної міграційної політики та адекватних заходів впливу на міграційні потоки;
- посилення ролі мусульман та ісламу у Франції внаслідок возз'єднання сімей та появи мусульманських діаспор;
- крах політики мультикультуралізму, невдачі асиміляції, адаптації та інтеграції мігрантів [26].

За різними оцінками від 1/4 до 1/3 населення Франції має іноземне походження, але є громадянами Франції. У французькій статистиці існують терміни «іммігранти» та «іноземці». До перших відносять громадян, що

народилися в інших країнах, які не є на момент народження французькими громадянами, але проживають у Франції. Такий статус надається при першому перетині кордону на все життя навіть у разі отримання французького громадянства. Саме країна народження визначає географічне походження мігранта та його статус. До других відносять осіб, які проживають у Франції та не мають французького громадянства (наприклад, національні меншини, що народилися у Франції). Цей статус визначається національністю, але може бути змінено після набуття французького громадянства. Такий поділ спотворює повні дані щодо кількості мігрантів [26].

В даний час розширення припливу мусульманських мігрантів набуло незворотного характеру внаслідок натуралізації, високого рівня народжуваності (у 2-3 рази вище, ніж у корінного населення) та політики возз'єднання сімей мігрантів. Це призвело до того, що у Франції проживає найчисельніша мусульманська діаспора в Європі, а іслам перетворився на другу релігію країни. Фактично «Європу, зокрема і Францію “завойовують” ті, кого європейці завоювали у період колоніалізму». За різними даними та оцінками, у Франції у 2013–2014 роках налічувалося від 4,7 млн. до 6 млн. мусульман, тобто від 7% до 9,6% населення країни. Для порівняння у 2014 р. у Німеччині їх чисельність становила 4,1 млн (5% населення) [26].

На початку 2000-х років розпочався новий етап міграційних перетворень. Франція почала орієнтуватися на «виборчу» міграцію, що відповідає економічним потребам країни. Робоча сила із мусульманських країн Африки характеризувалася низькою кваліфікацією. У Франції у середині 2000-х років 47,6% усіх трудових мігрантів представляли малокваліфіковані робітники. Як і в південноєвропейських країнах, вони займали переважно робочі місця, які не залучали місцеве населення, тоді як в Ірландії 59% мігрантів – це висококваліфіковані спеціалісти. Частка іноземної робочої сили становила у Франції 7,2% працездатного населення у 2007 р., вона досягла 10% у 2012–2013 роках. При цьому рівень безробіття у мігрантів – як малокваліфікованих, так і

дипломованих – вдвічі вищий, ніж у місцевого населення. У 2011–2012 роках норма безробіття для іноземних мігрантів перевищувала у Франції 14% [26].

В умовах розвитку інноваційної економіки некваліфікована робоча сила виявилася менш затребуваною. У цій обстановці активніше заохочувався приїзд кваліфікованих та освічених молодих фахівців з більш розвинених країн, у тому числі з нових країн-членів Євросоюзу. Найбільший приплив мігрантів спостерігався у сфері послуг і тих галузях, які не залучали місцеве населення (будівництво, сільське господарство, трудомісткі галузі промисловості).

Основна частина вихідців із країн Магриба розміщується у трьох великих містах – Парижі, Марселі та Ліоні. Вони зайняті у будівництві, промисловості, сфері обслуговування та торгівлі. Політика воз'єднання сімей призвела до збільшення кількості жінок-мігрантів, на яких нині у Франції припадає 51% усіх мігрантів. 24% мігрантів другого покоління не змогли здобути базову освіту, серед вихідців з Африки ця цифра сягає 30%. 14% іноземців віком до 22 років проживає у т.зв. «нестабільних міських зонах» у той час, як для корінного населення ця цифра становить 4%. За деякими даними, лише 14% дітей мігрантів досягають високого соціального стану на ринку праці [26].

Значна частина мігрантів, переважно нелегальних, зайнята у малому бізнесі та тіньовому секторі економіки. Масштаб останнього постійно зростає та становить, за оцінками Єврокомісії, від 8 до 30% ВВП окремих країн ЄС та 20% загалом по Європі. Франція належить до країн із середнім за розміром тіньовим ринком – 15–16% ВВП. Крім того, практично 1/3 всіх мігрантів із мусульманських країн воліє не працювати, а жити на допомогу. Також вони мають право на отримання трудової пенсії після проживання у Франції хоча б протягом 10 років та більше 6 місяців на рік, що веде до посилення навантаження на соціальну систему. Економічні чинники відіграють важливу роль у вирішенні «мусульманської» проблеми, оскільки отримання вигод від французької соціально-економічної системи було основним мотивом, яким керувалися багато мусульман, які змінили місце проживання [26].

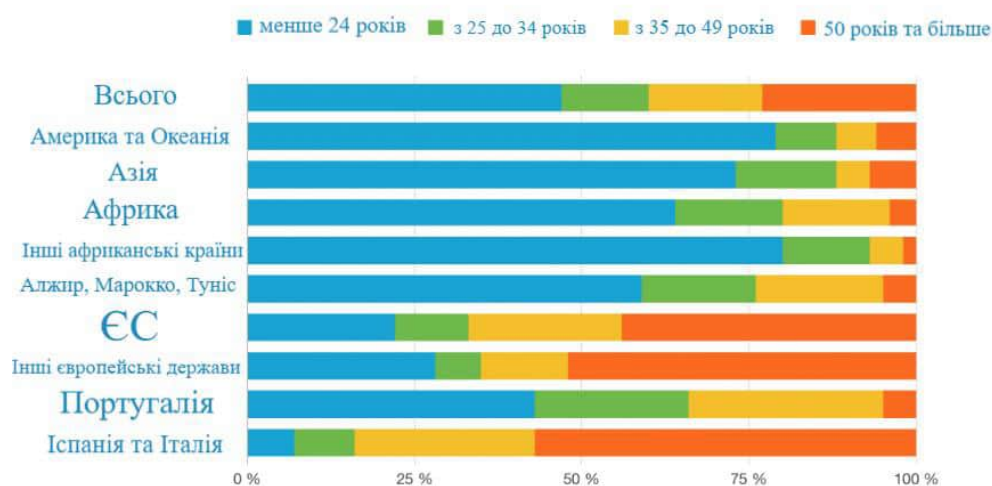
В останні роки чисельність мігрантів, які вїжджають на французьку територію, зросла, але не настільки, щоб сприймати це трагічно. Біженці нинішньої імміграційної хвилі (2015–2016) здебільшого прагнуть потрапити не до Франції, а головним чином – до Німеччини та Скандинавських країн [39].

Але навіть незважаючи на це мігрант, який приїжджає до Франції, не зазнає жодних обмежень у термінах подання заяви. Французький офіс із захисту біженців та осіб без громадянства згідно із законом про надання притулку та імміграції повинен опрацювати заяву протягом шести місяців з моменту її надходження. Якщо мігранту відмовлено у притулку, він може оскаржити рішення у Національному суді з прав біженців, що ще на якийсь час затягне справу. Якщо йому не пощастить і в суді, він може знову оскаржити зобов'язання залишити країну. Якщо адміністративний суд підтвердить зобов'язання залишити Францію, мігрант може подати апеляцію до адміністративного апеляційного суду. Зрештою, він може знову звернутися до французького офісу захисту біженців та осіб без громадянства і запросити продовження свого перебування у Франції з інших причин.

За даними Національного інституту статистики та економічних досліджень, станом на 2015 р. кількість іммігрантів у Франції перевищила 12% населення та становить близько 8 млн. осіб; ще приблизно стільки ж людей (7,6 млн.), що народилися у Франції, є нащадками іммігрантів, щонайменше по одному з батьків.

З них майже половина, і батько, і мати є іммігрантами. Незважаючи на те, що частки осіб, які мають європейське та африканське походження, серед нащадків іммігрантів приблизно рівні (45% та 42% відповідно), між ними є значні вікові відмінності. Так, нащадки іммігрантів із країн Європи значно старші і становлять 88% у віковій групі 50 років і більше, тоді як серед нащадків вихідців із країн північної Африки (Туніс, Марокко, Алжир), майже 60% не досягли віку 25 років.

Рисунок 11. Розподіл нащадків мігрантів в залежності від їхнього віку та країни походження батьків.

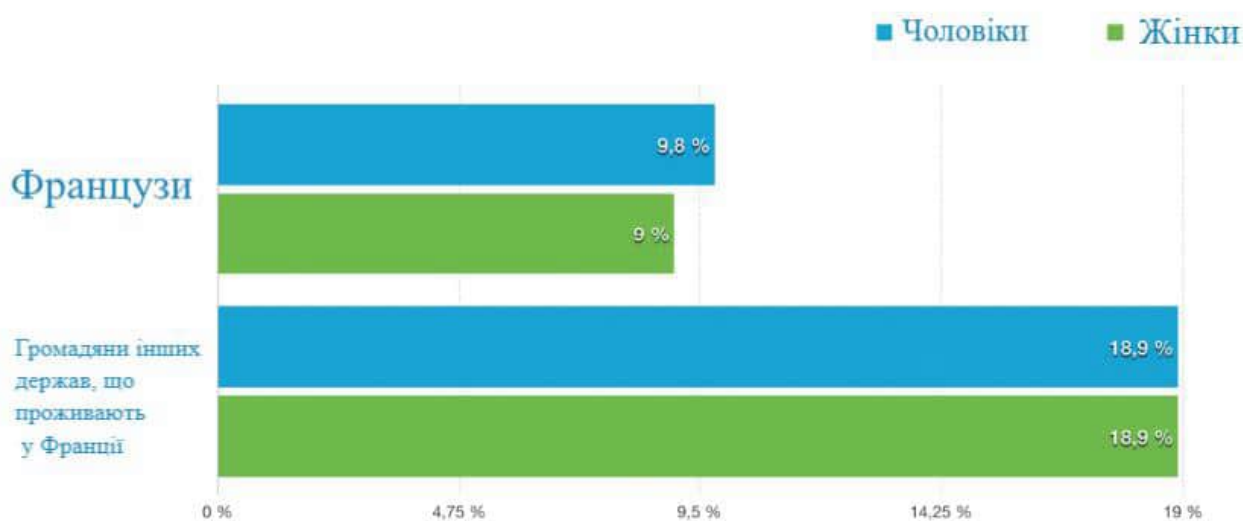
Такі пропорції у віковому та етнічному складі нащадком іммігрантів у Франції пояснюється тим, що основна частка людей, які переїжджали до країни на постійне проживання до 60-х років. XX століття припадала на іммігрантів із європейських країн. Однак після втрати Францією колоніальних володінь у другій половині XX століття, в країну ринув потік арабських та африканських іммігрантів, в результаті, у 90-ті роки частка європейців, які отримали французьке громадянство, зменшилася більш ніж удвічі (з 84% до 41,3 %), а частка африканців за аналогічним показником зросла 3,5 разу (з 13,5 до 46,3%) [27].

У Франції спостерігається територіальна сегрегація арабських та африканських іммігрантів. Вони зосереджуються у певних кварталах великих міст, у яких корінні французи уникають селитися, а також намагаються триматися на шанобливій відстані від них та у повсякденному житті. Таким чином, виникає феномен «етнічного гетто», в яких рівень життя значно нижчий, ніж відповідні середні показники по країні, а рівень безробіття, злочинності та наркоманії набагато вищий за середньокраїнний рівень. Делінквентні субкультури, що виникають у «етнічних гетто», схильні до відтворення, тому більшість дітей іммігрантів з мусульманських країн, що народилися у Франції і мають право на безоплатну освіту та медичне обслуговування, а донедавна і французьке громадянство з «права ґрунту» (за

народженням)), замикаються у тому середовищі, де вони виростили: часто закінчують школи і стають на злочинний шлях, займаючись крадіжкою, хуліганством і торгівлею наркотиками [27].

Проблема міграції потребує негайного вирішення. Крім того, важливо також розуміти, що внаслідок кризи 2008 року Франція зіштовхнулася із серйозними соціально-економічними проблемами. Після негативних темпів зростання ВВП у кризовий період була стагнація на рівні 0,6% зростання на рік; в останні 2 роки ситуація трохи покращилася, коли темпи зростання ВВП становили 1,2%. Рівень безробіття серед французів у 2015 році сягнув понад 10%, а серед іммігрантів цей показник перевищує 20%. Державний борг Франції у I кварталі 2016 року досяг 97,4% ВВП, а рівень бідності продовжує зростати: за даними Національного інституту статистики та економічних досліджень, 8,5 млн осіб у Франції живе за межею бідності.

Рисунок 12. Рівень безробіття у Франції (за громадянством) у 2015 році

Мігранти усвідомлювали, що у Франції їм доведеться зіткнутися з досить тривалим періодом розгляду запиту на притулок (до кризи в середньому від 13 до 20 місяців), труднощами з пошуком роботи (тільки після завершення процедури легалізації). Крім того, кількість позитивних рішень про надання статусу біженця або іншої форми міжнародного захисту, винесених OFPRA, була на диво невисокою і тільки з кризою почала збільшуватися [3].

Число прохачів притулку у Франції 2015 р. загалом досягло 79,1 тис. осіб, тобто. зростання за один цей рік становило 22,1%. Особливо сильно підвищувалася кількість прохачів притулку в останні місяці 2015 р. Тенденція зростання чисельності біженців до Франції відповідає загальній тенденції, що спостерігається в Європі, але у Франції її рівень незрівнянно нижчий від того, що існує в багатьох інших державах ЄС, особливо якщо порівнювати з Німеччиною [39].

Біженці, які вперше просять притулку, прибувають до Франції з Судану, Косова, Гаїті, але найбільше людей, які шукають притулку, тікають із зон конфліктів на Близькому Сході. Так, чисельність біженців із Сирії збільшилась порівняно з 2014 р. на 84%, з Іраку – на 248%. Число осіб, які отримали у Франції право на притулок, у 2015 р. склало 19,4 тис. осіб проти 14,6 тис. у 2014 р. (зростання на 33,3%). Серед тих, хто подав прохання про притулок, частка тих, хто остаточно отримав статус біженця, зросла з 28% у 2014 р. до 31,5% у 2015 р.

2017 року у французькому МВС зареєстрували історичний максимум прохань про притулок - понад 100 тис. заявок, це на 17% більше, ніж 2016 року. Ось тільки статистика схвалень набагато менш вражаюча: бажаний статус отримала лише третина прохачів - 32 тис. біженців. Ще близько 15 тис. людей залишили Францію у примусовому порядку (що на 14,6% більше, ніж у 2016 р.

Інша тенденція – уповільнення зростання чисельності біженців – спостерігалася у Франції у період, що передував кольоровим революціям в арабських країнах (2008–2011): якщо у 2008 р. він був 20%, у 2009 р. – 12, у 2010 р. – 10, 6%, то 2011 р. він опустився до 8,7%. Кількість поданих прохань на надання притулку була незначною: 252 – від єгиптян, 184 – від тунісців, 100 – від сирійців та 100 – від лівійців. Кольорові революції 2011 року породили потік біженців до Європи. За даними Французького офісу захисту біженців та осіб без громадянства (OFPRA1), чисельність прохачів політичного притулку з цього регіону у 2011 р. досягла у Франції 57,3 тис. осіб, що поставило її на

перше місце за цим показником серед європейських країн, що приймають (у в тому числі перед Німеччиною та Швецією) [39].

Крім надання притулку, Франція надала нужденним і т.зв. субсидіарний захист. Загальна кількість мігрантів, які набули статусу протекції, склала в 2016 р. 26 351 осіб. Які б параметри не враховувалися в цих статистичних підрахунках, очевидно, що цифри прийнятих у Франції біженців все-таки незрівнянно нижчі за ті, які характерні для Німеччини, що лідирує в цьому відношенні. Натомість, за даними показниками, Франція перебуває в загальному тренді Європейського Союзу в цілому: кількість клопотань про надання притулку, враховані Eurostat, зросла на 12% за перші дев'ять місяців 2016 р. порівняно з тим же періодом 2015-го. Зазначимо також, що Франція погодилася прийняти у 2016 р. у рамках європейських домовленостей 2696 біженців із Греції та Італії та 3005 сирійських біженців відповідно до програми їх переселення з Лівану, Йорданії та Туреччини. Крім того, Франція надала додатково притулок ще 1514 сирійським громадянам та 1729 іракцям. Таким чином, ця категорія переселенців налічує загалом 9000 осіб.

Франція не встигає створювати інфраструктуру з прийому біженців, проте докладает зусиль, щоб виконати намічену програму. Так, було збільшено бюджет Офісу захисту біженців та осіб без громадянства; найнятий додатковий персонал, який працює з біженцями на різних етапах; створено додаткові місця проживання у центрах прийому прохачів притулку тощо. У липні 2015 р. було внесено поправки до закону про притулок, завдяки яким терміни розгляду прохань про надання притулку було скорочено з двох років до дев'яти місяців. Таке прискорення процедур дає велику економію коштів, оскільки швидше виявляються та видаляються з країни особи, які безпідставно претендують на статус біженця. Оновлений закон про біженців дозволяє також більш рівномірно розподіляти прохачів притулку по території країни, оскільки запроваджує принцип директивного розселення прохачів притулку по Центрам прийому (4 тис. місць було створено у 2013 та 2014 рр. та 4,2 тис. – у 2015 р.) [39].

Важливо також зазначити, що у Європі з кінця ХХ століття спостерігається неухильне зниження народжуваності. Єдиний виняток – Франція. За середньою кількістю народжень на одну жінку — коефіцієнт сумарної народжуваності (КСР), що дорівнює майже 1,9 — Франція наблизилася до рівня простого заміщення поколінь. На зміну двом батькам приходять двоє дітей, що знижує ризик депопуляції. Вважається, що основний внесок роблять іммігрантки з колишніх французьких колоній [48].

У масовій свідомості заважає міф, що основний внесок у високу народжуваність у Франції зробили іммігранти. Це викликає побоювання, що іногородці незабаром чисельно перевершать корінне населення, а Франція назавжди втратить національну ідентичність. Проте, як стверджують французькі демографи Сабріна Волан, Жіль Пізон та Франсуа Еран, для тривоги поки що немає підстав. У 2017 році лише п'ята частина (19%) всіх пологів припадала на мігранток (143 000 із 760 000). Іншими словами, у 81% випадків діти народилися у корінних мешканців країни [48].

І хоча частка пологів серед іммігранток загалом народжень у Франції за останнє десятиліття зростає: у 2009 році вона становила 16%. У 2014 – 17,8%, у 2015 – 18%. А з 2016 до 2017 року вона не змінювалася (близько 19%). Проте їх вплив на відтворення населення поки що далеко від вирішального [48].

У 2017 році у корінних французенок було в середньому 1,77 дитини на одну жінку, а іммігранток — 2,6 дитини. При цьому для населення Франції КСР досяг 1,88. Тобто жінки родом з інших країн додали до національного показника лише 0,11 дитини [48].

Скромність цього внеску багато в чому пояснюється тим, що частка іноземок серед усіх жінок репродуктивного віку (15-49 років) у Франції невелика — лише 12% [48].

Рівень народжуваності іммігранток варіюється в залежності від країни походження. Максимальний КСР – у середньому 3,5 дитини – у уродженок країн Північної Африки. У жінок з Алжиру – 3,69, з Тунісу – 3,5, з Марокко – 3,47. Для Європи це майже немислимий рівень народжуваності [48].

Для жінок із країн Африки на південь від Сахари, а також із Туреччини коефіцієнт сумарної народжуваності становить приблизно 3 (2,91 та 3,12 відповідно). Жінки, що народилися в Європі, Азії (без урахування Туреччини) та США, мають у середньому по двоє дітей, як і корінні французьки [48].

Франція в міграційному питанні опинилася у конфлікті з Німеччиною, проте не такою мірою, як країни Вишеградської групи. Франція не змогла взяти на себе відповідальність повною мірою за врегулювання ситуації в ЄС і поступилася лідерством у цьому питанні Німеччині.

Керівництво Франції, усвідомивши втрати «пальми першості» у вирішенні міграційної кризи, намагається виступити в ролі арбітра між різними групами країн. Франція прагне лавірувати. З одного боку, влада країни не приймає повністю позицію керівництва Німеччини та деяких західноєвропейських країн (Бельгії, Нідерландів) та північноєвропейських (Швеції, Фінляндії, частково Данії та Норвегії) держав, політика яких характеризується більшим чи меншим ступенем «відкритості» для мігрантів. З іншого боку, Франція не хоче виступати з абсолютно жорсткими позиціями, які займають східноєвропейські країни (Вишеградська група, Австрія). Водночас Франція намагається уявити себе «розуміючим боком» в очах Італії, Іспанії та Греції, виступивши в ролі країни, до якої можна звернутися за підтримкою в масштабі Євросоюзу [3].

У результаті вивчення французького підходу з міграційної проблеми свідчить про те, що Франція намагається нажити певний «політичний капітал» усередині ЄС, претендує на лідерство серед країн, не згодних із політикою ФРН, але при цьому намагається запропонувати свій «рецепт» вирішення проблеми, невід'ємною частиною якого є співробітництво із країнами результату мігрантів [3].

У Франції існує проблема, яку важко вирішити, – це проблема з мігрантами, що скупчилися в районі м. Кале, яких можна з натяжкою назвати транзитними, оскільки вони не збираються залишатися на території Франції (але залишаються вже довгий час) і всіма силами прагнуть потрапити до

Велику Британію. У той же час, Великобританія робить все, щоб не допустити їх до себе. Вона передала Франції 35 млн євро на те, щоб мігранти, а серед них багато нелегальних, не змогли скористатися жодним видом транспорту з Франції на Британські острови. Частина коштів із цієї суми піде також на облаштування центрів прийому біженців та підтримку найнезабезпеченіших серед них. Франція, виконуючи зобов'язання перед Великобританією, за три роки збільшила у п'ять разів чисельність сил правопорядку в районі Кале, які здійснили 42 тис. затримань [39].

Табір для нелегальних мігрантів, відомий як «Джунгли», у місті Кале було зруйновано у 2016 році. На той момент у таборі проживало близько 8 тисяч мігрантів. Після рішення уряду зруйнувати табір усі біженці були перекинуті до різних міст. Однак через відсутність мінімальних умов проживання та низького рівня соціального забезпечення на нових місцях частина мігрантів була змушена повернутися в Калу [39].

Франція, яка вимагає захисту прав людини та демократії з трибун міжнародних платформ, не вживає жодних кроків для нормалізації рівня життя нелегальних мігрантів. Париж неодноразово зазнав жорсткої критики з боку світової спільноти за байдужість до плачевних умов проживання нелегальних мігрантів на території країни [39].

Чому ситуація у Калі сприймалася французьким керівництвом так болісно? З цієї простої причини, що те, що відбувається в Калі, за фактом дискредитувало французьку систему притулку, вказуючи на її недоліки. Той факт, що місцева влада не могла вирішити питання самостійно з низки причин, підривав і французькі позиції на європейському рівні.

У Франції труднощі мігрантів з погляду соціальної та економічної інтеграції часто посилюються адміністративними та правовими перешкодами, а також складністю системи соцзахисту, що на практиці відчувають не лише люди зі статусом іноземців, але й самі соцпрацівники, які покликані їм допомагати. У багатьох випадках приїжджим доводиться використовувати правову експертизу або вдаватися до суду для захисту своїх прав. Просте

продовження посвідки на проживання, надання додаткової державної медичної допомоги потребують підтримки або навіть використання правового інструменту в умовах обмеженої адміністративної практики. У більш широкому сенсі доступ до організацій загального права, житла та зайнятості є для багатьох мігрантів та їх нащадків справжньою «смугою перешкод» [56].

На формування політики Франції у сфері міграції як у національному, і на європейському рівні впливають як особливості історичного поступу країни, має багатий досвід вирішення міграційних проблем, а й настрою громадської думки щодо іммігрантів загалом. Тому при проведенні міграційної політики, зокрема виділенні додаткових коштів на розміщення нових мігрантів (у тому числі й біженців), влада Франції не може не брати до уваги поточні настрої серед населення. Як свідчить опитування громадської думки, проведене у вересні 2015 р., пік загострення ситуації з мігрантами в Європі, антиіммігрантські настрої у Франції досить сильні. Ставлення французів до прийому мігрантів, включаючи біженців, характеризується як «помірковано-доброзичливе» або «швидше негативне, ніж позитивне». 59% французів висловлюються проти того, щоб Франція наслідувала приклад Німеччини в питанні прийому біженців. Понад 83% вважають, що треба вислати із країни тих іноземців, які скоїли злочин. 82% допускають можливість посилення процедури отримання французького громадянства, яка надто ліберальна до іноземців [3].

На громадську думку у Франції також вплинуло жахливе зростання терористичної активності. Проблеми з мігрантами та загроза тероризму сьогодні викликають більший страх серед французів, ніж питання безробіття, погіршення економічного становища тощо. Загальновідомим є той факт, що радикальні ісламісти використовують міграційні канали для інфільтрації в європейські країни своїх бойовиків. Проте терористи прибувають не тільки прокладеними міграційними маршрутами – екстремістська пропаганда також активно поширюється серед нащадків мігрантів другого і третього поколінь, ними було організовано цілу низку заворушень і терактів у Франції: теракт у

редакції «Шарлі Ебдо», серія терактів у Парижі та його передмістях 13 листопада 2015 р., терористичний акт у Ніцці 14 липня 2016 року [49].

Праві цілком успішно спираються на невдоволення та страхи корінного населення щодо іммігрантів. Незважаючи на розвинені традиції демократії, поваги до «іншого», культуру толерантності, деякі з питань, пов'язаних із зростанням кількості іммігрантів, є досить гострими. До них відносяться бідність, підвищений відсоток делінквенції, соціальна напруженість у передмістях, населених людьми мігрантського походження, їх значна частка в населенні Франції в цілому, а також ті страхи та забобони, які пов'язуються в уявленні людей з присутністю в країні мігрантів. У центрі дискусій знаходиться думка, що мігранти створюють навантаження на інфраструктуру держави, а ті вигоди, про які приймає держава зазвичай заявляє, не такі істотні в порівнянні з витратами на їх соціальне забезпечення та житло, шкільне навчання їхніх дітей, медичну допомогу тощо. буд. 41 Характерними у зв'язку є висловлювання Марін Ле Пен. Так, в одній зі своїх промов вона заявила, що не проти мігрантів взагалі, але проти тих привілеїв, які вони одержують. На її думку, діти мігрантів не повинні мати права на безкоштовне навчання у французьких школах, що мігранти частіше, ніж «франко-французи», не працюючи, отримують соціальну допомогу, що несправедливо, а також, що французькі закони дозволяють літнім мігрантам, які ніколи не працювали у Франції, отримувати соціальну допомогу тощо. І хоча її позиція оспорується правозахисниками та ліво-ліберальними організаціями, проте подібна думка є поширеною.

Таким чином, можна говорити про якусь «нагромаджену» арабо- та ісламофобію серед різних верств населення, але насамперед тих, хто дотримується правих політичних поглядів [30].

Говорячи про позицію Франції щодо політики в галузі міграції на регіональному рівні, можна відзначити, що після терактів 13 листопада Франція активніше за інших членів Євросоюзу почала просувати заходи щодо координації зусиль щодо вирішення існуючої кризи на загальноєвропейському

рівні. Головним заходом, на думку Парижа, має стати посилення контролю над зовнішніми кордонами Євросоюзу, що передбачає більш ретельну перевірку всіх, хто в'їжджає до країн ЄС, нагляд за нелегальним провозенням мігрантів, розвиток відносин з Туреччиною з питання біженців. У той же час, Франція зайняла особливу позицію щодо збереження внутрішніх кордонів в ЄС, свободи пересування і виступила різко проти відновлення внутрішніх кордонів в ЄС, оскільки Шенгенська угода з права можна вважати одним з найважливіших досягнень євроінтеграції, а його скасування поставила б під питання саму ідею єдиної Європи [49].

Закон про інформацію та свободи від 6 січня 1978 р. не дозволяє вести облік населення за етнічним, релігійним та іншим, що відрізняє громадян, ознаками. Цей же закон карає тюремним ув'язненням на 5 років та штрафом у 300 000 євро збір та реєстрацію будь-якої інформації, що стосується етнічного походження та релігійної належності опитуваних. Таким чином, виходить, що кількість громадян, які мають іммігрантське походження, можна поррахувати тільки побічно, але воно, безперечно, дуже велике, а його сприйняття суспільством у зв'язку з ефектом «накопиченої імміграції» значніше, ніж свідчать цифри [30].

Слід також мати на увазі, що країна стикається з проблемою далеко не повної інтеграції цих громадян до французької нації. Культурно-релігійні відмінності різного ступеня зберігають багато груп колишніх іммігрантів. Це породжує т.зв. ефект «нагромадженої імміграції», що створює враження значно більшої присутності іммігрантів у порівнянні з даними офіційної статистики [30].

Як і інші в минулому колоніальні держави, Франція має свій міграційний «географічний профіль», більшість мігрантів, що в'їжджали в країну, були вихідцями з країн Магриба, колишніх французьких колоній, та інших країн франкомовної Африки. Культурно-релігійні відмінності різного ступеня зберігають багато груп колишніх іммігрантів, особливо арабо-мусульманського походження. Присутність помітної частки іммігрантів, які в різний час в'їхали і

продовжують прибувати в країну, повертає французьке суспільство по суті справи до проблеми, здавалося б, колись уже подоланої – досягнення гомогенності та єдності нації.

Посилення етнічного розмаїття, викликане саме імміграцією, тривалий час не бралось до уваги владою. Проте вже на початку 2000-х років стало очевидним, що етнокультурна плюралізація країни йде і може незабаром поставити владу перед новими проблемами. Незважаючи на те, що Франція офіційно дотримується асиміляційної моделі адаптації мігрантів, «мультикультуралізм», викликаний імміграцією, увійшов «у суперечність із ідеєю закритості та соціальної завершеності французького суспільства. Франція фактично стала мультикультурним суспільством». Це впливає з того, що вже для другого та третього покоління мігрантів Франція фактично є батьківщиною, але батьківщиною, яка не визнає їхньої етнічної культури, моралі та моделі поведінки [30].

Дуже близько до етнічних проблем, що відроджуються, стоять питання віросповідання, принцип світськості тощо, які насправді часто входять у суперечність із принципами французького республіканізму, у зв'язку з посиленням позицій ісламу та ісламської культури, а також мусульманського екстремізму, які поширені, в першу чергу черга, серед іммігрантів та населення з іммігрантською історією. І новий міграційний приплив швидше за все посилюватиме ці тенденції, що, звичайно ж, відчувається населенням країни, зокрема «корінними» французами, які тепер часом називають себе «франко-французами», цей термін все частіше з'являється у медійному просторі та мові політиків.

Передумови нинішньої кризової ситуації з мігрантами з'явилися давно. В їх основі лежать неефективність міграційної політики та прорахунки зовнішньої політики Франції в Африці та на Близькому Сході. Незважаючи на постійне реформування, спрямоване на обмеження міграції з третіх країн, французька міграційна політика не стала успішнішою. Протягом останніх 10 років приплив мігрантів залишається стабільним – 180–200 тис. на рік.

Відбулася зміна структури міграції – у бік зменшення трудової та зростання сімейної. Компактне проживання в етнічних «гетто» не сприяло інтеграції арабо-африканських мігрантів у французьке суспільство, а, навпаки, стимулювало збереження їхнього традиційного способу життя та звичаїв. Посилення ролі ісламу, що з зростанням чисельності мусульман-мігрантів та його нащадків, загрожує підвалинам французького світського суспільства. [26].

В основі ісламізації Франції лежать чотири основні фактори: високі темпи зростання чисельності французьких мусульман; їх відчуження від культурного та соціально-економічного життя французького суспільства; відстоювання мусульманами своїх релігійних традицій; зростаючий вплив ісламістів та радикалів на немусульман. На тлі економічних складнощів ті ж чинники ведуть до маргіналізації та радикалізації мігрантів, зростання терористичної загрози.

Зрештою, все це свідчить про провал етнокультурної політики Франції та політику мультикультуралізму в Європейському Союзі. Тому потрібне серйозне переосмислення основних напрямів та пріоритетів французької міграційної моделі з урахуванням економічних та соціально-політичних змін у країні та у світі. Поки що дії французької влади, як правої, так і лівої, і все ще ліберальне міграційне законодавство не створюють належних умов для інтеграції мусульман у приймаюче суспільство, їх адаптації до європейських цінностей та норм життя [26].

Збереження паралельного «мусульманського» суспільства зі своєю релігією та субкультурою посилює фрагментацію французького суспільства. Незадоволеність статусом «другорядної» нації та небажання частини мігрантів адаптуватися до світських норм – одна з причин того, що ісламські цінності часом стають ідеологією соціального протесту, сприяючи політизації та радикалізації ісламу [26].

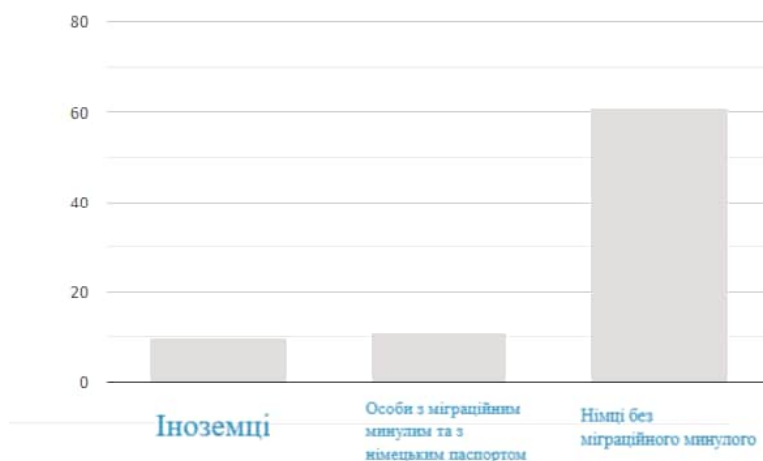
3.3. Приклад ФРН

Німеччина є найбільш населеною країною Європейського Союзу: тут проживає близько 83,1 млн. чоловік. Сучасна, відкрита країна стала однією з головних країн для імміграції.

Порівняно з іншими країнами у Німеччині високий життєвий стандарт та безліч можливостей вибору індивідуального способу життя. Human Development Index 2019 ООН ставить Німеччину на 4 місце серед 189 країн. А в Nation Brands Index 2019 (міжнародне опитування серед 50 країн на тему іміджу) Німеччина займає втретє поспіль 1-е місце, у тому числі через високі показники якості життя та соціальної справедливості. Німеччина називає себе соціальною державою, яка бачить своє першочергове завдання захисту всіх громадян.

Пенсійні виплати після досягнення 63 років, материнська пенсія та нові базові пенсії, що набирають чинності у 2021 р., покликані зміцнити соціальні зв'язки в суспільстві [40].

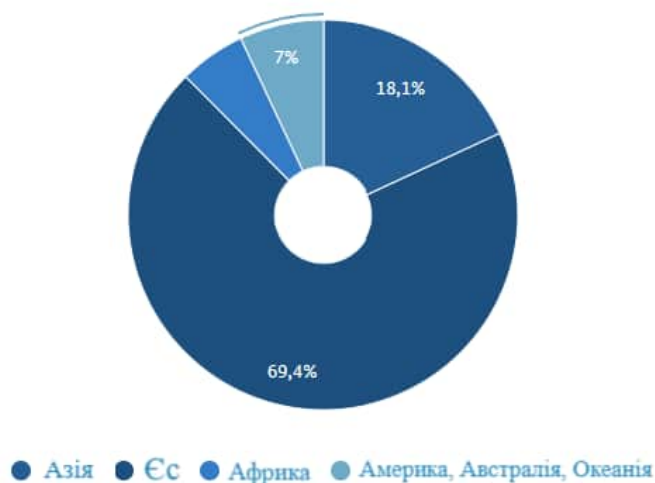
Рисунок 13. Міграційний статус населення станом на 2018 рік

Нові форми життя і нова реальність змінюють повсякденне життя людей. Законодавчі ініціативи останніх років призвели до того, що суспільство стало більш відкритим і толерантним по відношенню до альтернативних моделей життя та різних сексуальних орієнтацій. Сюди відноситься і поява нового поняття «шлюб для всіх», яке зрівнює у правах звичайні та гомосексуальні пари. У свідоцтві про народження з кінця 2018 р.

можна вказувати не лише «чоловічу» чи «жіночу» стать, а й «іншу». Це необхідно для вирівнювання в правах інтерсексуальних людей.

Рисунок 14. Походження мігрантів, станом на 2018 рік.

У Німеччині мешкає 20,8 млн. чол. з міграційним минулим. Німеччина належить до країн із ліберальними правилами імміграції. У березні 2020 р. набрав чинності закон «Про імміграцію фахівців». Він потрібен для того, щоб полегшити приплив кваліфікованих фахівців із неєвропейських країн. Німеччині потрібні іммігранти, тому що на німецьке суспільство величезний вплив почало надавати демографічні зміни: народжуваність останнім часом трохи зросла, але все одно встановилася на відносно низькій відмітці - 1,6 дитини в середньому на жінку. А очікування можливої тривалості життя (зараз вони становлять 81 рік), навпаки, зростають. До 2060 р. кількість жителів країни, ймовірно, скоротиться – залежно від інтенсивності імміграції приблизно до 67,6 млн. осіб; із цього виходить Федеральне статистичне відомство. Частка людей похилого віку постійно збільшується, що ставить системи соціального страхування перед новими викликами [40].

Соціоекономічна зміна останніх років призвела до появи в Німеччині нових соціальних ризиків, а також посилення соціальної диференціації за економічними критеріями. І хоча у 2019 р. рівень безробіття не перевищував

показників 1991 р. (у середньому 2,3 млн. чол.), проте майже над кожним п'ятим у Німеччині висить загроза бідності. Особливу групу ризику складають молоді люди, пенсіонери, матері та батьки-одиначки. Як і раніше, сильні соціальні відмінності між Сходом і Заходом.

З припливом біженців, що досяг апогею у 2015 р., у Федеративній Республіці активно обговорюються політичні рішення щодо біженців. У суспільстві відбулася поляризація думок. З 2015 до 2019 р. близько 1,8 чол. подали заявки на отримання притулку в Німеччині, багато хто з них шукає захисту від військових конфліктів та переслідувань.

Професор Інституту держслужби та управління РАНХіГС Тетяна Іларіонова пояснює, що у Німеччині накопичено великий досвід прийому мігрантів. «Німці мають гарну практику прийому та перевірки великих мас людей — не лише іноземців, а й етнічних німців. До них приїжджали люди з колишнього СРСР без знання німецької мови. Сьогодні вони інтегровані у суспільство», - розповіла вона.

Так, у Німеччині спостерігається явне переважання частки мігрантів у найбільш економічно привабливих галузях. У західних землях 25–33% всього населення має «мігрантське» коріння, у східних – 6–7%, а загалом по країні – близько 20%. Далекі від розуміння особливостей світової економіки біженці безпомилково обирали як мету міграції найуспішніші країни (регіони) ЄС, перетинаючи інші без зупинки.

Варто чітко розмежовувати поняття «мігрант» та «біженець». Більшість робітників, які приїжджали в попередні десятиліття, були саме мігрантами, які залишали рідну землю з власної волі в пошуках кращого життя. Безумовно, у перші роки свого перебування у ФРН вони отримували соціальну допомогу з бюджету приймаючої країни. Однак згодом, отримавши необхідну кваліфікацію або зайнявшись підприємництвом, вони зробили суттєвий внесок у економічний розвиток Німеччини. А біженці, які прибувають з 2015 р., просто змушені шукати політичного притулку, що і є їх першорядною метою. Їхнє бажання знайти належне робоче місце явно

нижче, ніж у мігрантів, що обумовлює й інший підхід до їхньої ресоціалізації та інтеграції.

Навіть у такої економічно розвиненої та надзвичайно благополучної країни, як ФРН, соціально-демографічні перспективи на найближчі десятиліття зовсім не райдужні. Згідно з прогнозом Єврокомісії, до 2050 р. держава досягне апогею нестачі робочої сили, коли близько 25 млн. громадян вийдуть на пенсію, а частка населення вікової групи старше 65 років складе 1/3 загальної кількості жителів. Більше того, у 2016 р. Німеччина була визнана країною з найнижчою народжуваністю у світі – коефіцієнт народжуваності становив лише 1,4 дитини на одну жінку. Тоді ж офіційне статистичне відомство країни спрогнозувало зниження чисельності населення у ФРН на 20 млн осіб. до 2060 р. За повідомленням Deutsche Welle, у 2018 р. дефіцит народжуваності збільшився зі 147 тис. до 150–180 тис. порівняно з попереднім роком. Все це означає, що Німеччині необхідний новий приплив робочої сили, який зможе заповнити брак трудових ресурсів, що посилюється з кожним роком.

Досі завдяки новинному порядку багатьох великих ЗМІ прийнято вважати, що десятки тисяч біженців і мігрантів з країн Близького Сходу і Африки, які щорічно прибувають до ФРН, несуть лише додаткову нестабільність і величезне навантаження на державний бюджет. І варто визнати, що виплати допомоги справді стають все більш здійсненним заходом навіть для розвиненої економічної системи Німеччини. Про це свідчить постійне зниження їхнього розміру. Так, якщо на початку міграційної кризи уряд Ангели Меркель погодився виплачувати по 670 євро щомісяця на кожного новоприбулого в країну біженця, то вже в березні 2019 р. допомога становила 344 євро на місяць [28].

Безумовно, переважна більшість людей, які прибувають до ФРН у результаті посиленої нестабільності на Близькому Сході, є саме політичними біженцями. І на даний момент уряд витрачає на їх утримання та інтеграцію більше коштів, ніж отримує назад у вигляді податкових та соціальних платежів. Однак за небезпідставним прогнозом Німецького інституту економічних

досліджень, баланс стане позитивним вже до 2021 р. По-перше, згідно з даними Федерального відомства у справах міграції та біженців, близько 35% біженців, які прибули в 2015 р., були працевлаштовані до жовтня 2011 року. порівняно з 20% роком раніше. Цей факт свідчить про те, що їхня трудова інтеграція йде повним ходом, а ринок праці ФРН отримує ресурси, які йому бракують. По-друге, за заявою керівника відділу міграційних досліджень Федерального інституту досліджень зайнятості (IAB) Герберта Брюкера, більше 50% біженців, які вже мають постійне місце роботи, зайняті у сферах, які потребують кваліфікації, при тому що лише 20% біженців мають необхідні для цього сертифікати. Це означає, що далеко не всі біженці є некваліфікованою робочою силою, і багато з них дійсно готові навчатися і підвищувати свої професійні навички, приносити користь стороні, що приймає[28].

Ключовим та першорядним аспектом інтеграції, безперечно, є мовний. Знання німецької мови – перший щабель на шляху успішного включення мігрантів у соціально-економічне життя країни, оскільки воно дає доступ до освіти і, як наслідок, стабільному та високооплачуваному становищу на ринку праці. У Берліні, незважаючи на традиційно високий рівень безробіття, серед мігрантів у 2006 р. він становив 41,9%, тоді як серед німців лише 17,7%. У Мюнхені зайнятість вища, проте аналогічні диспропорції спостерігаються і там – 16% та 6,8% відповідно. Статистика також показує, що більшість мігрантів проходили лише обов'язкову шкільну програму або мали неповну середню освіту: це характерно для 60% турків, італійців та вихідців із колишньої території Югославії, 50% греків та 40% поляків. Ще до початку міграційної кризи влада ФРН вживала заходів для підвищення освітнього рівня мешканців «з міграційним минулим» [28].

За даними фахівців дошкільної педагогіки та психології, у відвідувачів ясла до досягнення трирічного віку дітей у майбутньому шанси на закінчення гімназії та навчання в університеті зростають на 40%, а серед дітей мігрантського походження цей показник становить 55%. У період з 2006 по 2015 р. кількість дітей, які не розмовляють німецькою, з сімей мігрантів зростає

в 3 рази. Проте вже у 2015 р. 90% дітей із сімей іноземців віком від 3 до 6 років відвідували дитячі дошкільні заклади. Це свідчить про те, що переважна більшість дітей біженців та мігрантів уже були включені до процесу активної соціалізації та отримували необхідне знання німецької мови. Крім того, на регіональному рівні з бюджету федеральних земель виділялося фінансування додаткових місць, що збільшувало кількість вихованців. Для батьків уряд випустив спеціальні перекладені 15 мов посібники у вигляді брошур, відеофільмів і курсів, де даються методичні рекомендації щодо навчання дітей німецькій мові. Однак це лише тимчасова міра підтримки, на відміну від спеціалізованих федеральних програм, якою, наприклад, є «Мова в дитячих садках. Ключ, що відкриває світ». Вона розрахована на підвищення якості навчання німецької мови та фінансується з федерального бюджету у розмірі 1 млрд євро за період з 2016 по 2020 р. Варто також згадати курси Інституту імені Гете для педагогів, розраховані на викладання німецької як другої мови. Таким чином, мовна та освітня інтеграція мігрантів та біженців у сучасній Німеччині розвивається стрімкими темпами, що підтверджується даними статистики [28].

Теорія Уве Гінрікса стверджує, що під час вивчення німецької і її використання мігранти обов'язково роблять помилки, адже це складна мова. З плином часу носії мови повільно «запозичують» ці помилки, також починаючи їх вживати. Таким чином мова змінюється. Насамперед це стосується усного мовлення, значно меншою мірою – письма, пояснює професор [1].

Перший камінь спотикання, зокрема і для самих німців, це відмінки. У німецькій мові їх чотири: називний, родовий, давальний, знахідний. «Постійно можна почути помилки в давальному відмінку». За словами Гінрікса, відмінки іменників часто плутають або ж взагалі відкидають відмінкові закінчення. Особливо часто замість родового відмінка вживають давальний, що призводить до того, що й самі німці родовий відмінок вживають все рідше [1].

Те, що відмінки часто плутають, мовознавець пояснює тим, що мігранти є носіями різних мов. Ще однією проблемною площиною залишаються німецькі артиклі, адже у мовах більшості мігрантів їх немає. Тому, за словами науковця,

багато хто з іноземців будує речення німецькою, пропускаючи артиклі перед іменниками.

Трапляються і випадки суржику, коли мігранти в одному реченні змішують слова з двох різних мов, наприклад, німецької та турецької. «Ця суміш наявна у таких великих містах, як Франкфурт, Маннгейм або Дюссельдорф. Це ознака молодіжних груп, які вживають німецьку й турецьку або також російську», - каже філолог [1].

Так само й інші німецькі лінгвісти спостерігають цю тенденцію. Гаральд Гаарманн, котрий живе і працює у Фінляндії, видав понад 40 книжок про розвиток мов, культурний вплив на мовну еволюцію, історію писемності. Він підтверджує тези свого лейпцизького колеги. «Це логічно – шукати джерело змін у вживанні мови у вихідців з інших країн. Мовні звички потрапляють певним каналом до розмовної мови. Наприклад, у 1990-х роках так було з мігрантами з балканських країн і з Туреччини. Виплекані ними мовні звички дедалі частіше вживалися на шкільних подвір'ях і німецькими дітьми. «Шкільне виховання хоча й може цьому протидіяти, але тиск спільноти ззовні є сильнішим» [1].

Коли Уве Гінріхс навесні презентував свої теорії, його одразу ж почали атакувати. Його називали і зрадником Батьківщини, і мовознавцем лівого спрямування, котрий малює «прикрашену картинку чудової мультикультурної Німеччини». І те, і інше – дурниці, вважає професор, додаючи, що бажає лише зобразити реальність. «Німці повинні, очевидно, інакше підійти до наслідків міграції, не так, як досі». Те, що цей процес має і мовний бік, за його словами, вже почали поволі розуміти. Ще ніколи не було у світовій історії такого, щоб мова, до поля якої потрапили інші мови, не зазнала великих змін. «Так було у Римській імперії, в Англії, на Балканах. Чому з німецькою мовою має бути інакше?» - запитує філолог.

Говорячи про активність мігрантів, практика показує, що мігранти, що з часом адаптувалися до місцевих умов, стимулюють колосальну підприємницьку активність і тим самим не тільки поповнюють федеральний

бюджет ФРН за рахунок податкових надходжень, а й самостійно створюють робочі місця. За статистикою, сьогодні у Берліні кожен підприємець іноземного походження створює 6 робочих місць, а згідно з дослідженням Міністерства економіки ФРН, лише за період з 2005 по 2015 р. кількість мігрантів-підприємців зросла з 171 000 до 737 000 осіб. Це також свідчить про сприятливий діловий клімат для іноземців. На федеральному та регіональному рівнях існують понад 200 програм підтримки підприємців-початківців, у т.ч. та програми з підтримки мігрантів. Як правило, це система пільгових кредитів, для отримання яких необхідно надати бізнес-план у банк за місцем проживання, після чого, у разі схвалення, можливе надання кредиту за ставкою менше ніж 1–2% річних. Значно спрощено в Німеччині і саму систему реєстрації малого підприємства – для цього потрібно лише стати на облік в одному з відділень торгового представництва [Онучак 2016]. Цілком очевидно, що багато іноземців, не зумівши зайняти робочі місця, досягають успіхів на підприємницькій ниві, користуючись наявними для цього вигодами та генеруючи згодом великі податкові надходження до бюджету ФРН [28].

Наплив біженців, як і розраховували Меркель та її прихильники, обернувся припливом для економіки Німеччини. Соціологи підраховали, що після п'яти років життя у Німеччині на постійну роботу влаштовується майже половина іммігрантів – а це сотні тисяч пар робочих рук [53].

49% біженців останньої хвилі, тобто ті, що приїхали до Німеччини після 2013 року, протягом п'яти років знайшли постійну роботу - такі недавно опубліковані результати дослідження, проведеного німецьким Інститутом вивчення трудової зайнятості (IAB).

Якщо ж рахувати і тих, хто працює на постійній основі і на повну ставку, і тих, хто зайнятий неповний робочий день, то виходить, що роботу мають вже 68% біженців, які приїхали до Німеччини у 2013 році та пізніше.

17% беруть участь у субсидованих програмах навчання та підвищення кваліфікації, 3% перебувають на оплачуваних стажуваннях і лише 12%

мігрантів перебиваються випадковими заробітками, отримуючи не більше 450 євро на місяць.

"Інтеграція в ринок праці йде швидше, ніж очікувалося", - сказав в одному з інтерв'ю німецькій пресі співавтор дослідження Херберт Брюкер.

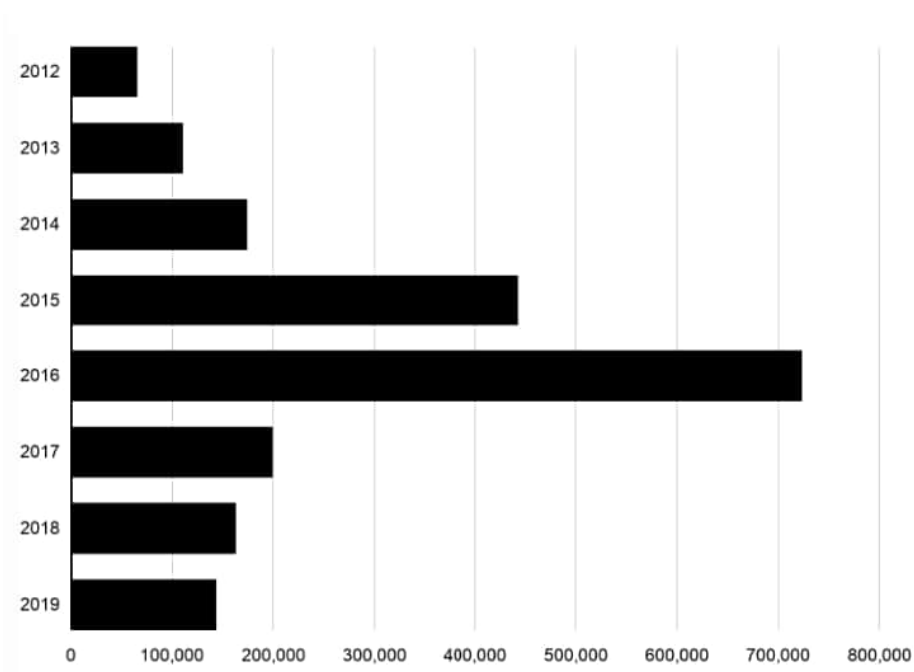
У той же час більшість іммігрантів цієї останньої хвилі все ще отримує допомогу. За підрахунками IAB навіть серед тих, хто має постійну роботу, 30% заробляють настільки мало, що їм платять допомогу [51].

Експерт з імміграції з німецького Інституту бізнесу Відо Гайс-Тенен говорив нещодавно в інтерв'ю газеті Welt, що приблизно половина працюючих іммігрантів зайнята низькокваліфікованою працею, тоді як частка таких працівників у всьому населенні Німеччини - 16%.

"Дохід часто недостатній для того, щоб прогодувати сім'ю. Ми ще не подолали перевал у справі інтеграції", - сказав Гайс-Тенен.

За мінімальними підрахунками, щорічно Німеччина витрачає на біженців понад 20 млрд євро, а за максимальними - близько 55 млрд. Щоправда, третина цієї суми йде на допомогу біженцям за межами країни.

Рисунок 15. Кількість прохань про притулок, поданих біженцями

Слід окремо відзначити, що ці заходи націлені і культурну інтеграцію. Іслам вже давно став другою за чисельністю конфесійною групою у ФРН. Згідно з результатами досліджень, 57% мусульман-мігрантів першого

покоління підтвердили, що прихильність до заповідей релігії для них важливіша, ніж дотримання норм держави, в якій вони живуть. Серед опитаних мігрантів другого покоління, однак, ця цифра становила 36%. 54% переселенців першого покоління вважали іслам єдиною вірною релігією, тоді як серед мігрантів другого покоління так гадають 46%. При цьому 86% респондентів другого покоління зазначають, що їм необхідно зберігати свою ідентичність та культурні особливості. Показником глибини інтеграції є частота контактів із місцевим населенням. Так, 74% молодих мусульман-іммігрантів регулярно взаємодіють із німцями, тоді як серед їхніх батьків цей показник сягає лише 47%. Показовою є і кореляція між наявністю освіти та рівнем релігійності – мусульмани-шіїти є найосвіченішою групою мігрантів, і саме у них релігійна ідентичність найменш яскраво виражена. Можна зробити висновок, що через несумісність західноєвропейських цінностей з мусульманськими традиціями, а також небажання навіть молодих мігрантів повністю асимілюватися і прийняти місцеву культуру необхідно підвищувати їхній освітній рівень та знання мови, так само як і кількість постійних контактів із місцевими жителями [Толмачова 2017: 59]. Саме на це і націлені мовні курси та програми з трудової інтеграції, і, як показує статистика, кожне наступне покоління дотримується набагато менш радикальних релігійних поглядів, що свідчить про успішне згладжування міжцивілізаційних протиріч за неможливості їх повного викорінення.

На думку дослідників, багато в чому позитивна динаміка пов'язана з тим, що влада почала приділяти велику увагу мовним курсам та різним програмам з інтеграції, на які в останні роки було витрачено багато коштів.

Що таке курс з інтеграції?

- він складається з двох частин: німецька мова та методи соціальної адаптації
- мовна частина складає 600 академічних годин, після чого здається іспит на рівень B1
- курс є обов'язковим для іноземців з правом перебування в Німеччині. Виняток робиться для тих, хто вже говорить німецькою

- звільнення від курсу приїжджому може надати лише профільне відомство у справах мігрантів¹

За підрахунками соціологів, наприкінці 2018 року 44% біженців, які недавно прибули, вже досить добре володіли німецькою, при тому, що до прибуття до Німеччини цю мову знали менше одного відсотка з них.

Розподіл праці до 2018 року серед біженців, які приїхали до Німеччини у 2013-16 рр. : (статистика IAB)

- 44% - некваліфікована праця (різноробочі, продавці, кур'єри та ін.)
- 52% - кваліфікована робота (кухарі, перукарі, електрики, будівельники та ін.)
- 4% - висококваліфікована робота (вужчі спеціальності)
- 25% - встигли повчитися у німецьких школах, вузах чи профучилищах

Німецьке суспільство щодо біженців розколоте. З одного боку, за даними різних опитувань, 70-80% німців погоджуються, що біженцям треба допомагати. З іншого - дуже багато негативно ставляться до того, що цих біженців Німеччина прийняла до себе.

У ході опитування, проведеного навесні 2019 року газетою Welt, 54% опитаних погодилися з припущенням "Більшість тих, хто клопочеться про притулок, насправді не переслідуються у своїх країнах", тобто більше половини опитаних вважають, що більшість біженців обманом проникають до Німеччини і користуються її посібниками [51].

На цих настроях піднялася правопопулістська партія "Альтернатива для Німеччини".

На доповіді про те, що більшість біженців успішно інтегрується, лідери АдГ заявляють, що склянка насправді наполовину порожня, що більшість і не хоче інтегруватися і їх треба відправити на батьківщину.

"Заяви про те, що інтеграція більше мільйона біженців, яких Меркель впустила в країну, йде добре, суперечать тому, що в реальності бачать багато наших громадян. Вони щодня стикаються з наслідками безвідповідальної політики відкритих кордонів: дефіцит житла, зростання цін на оренду житла. і для наших громадян це виглядає знущенням, коли глава спілки роботодавців

погоджується з мантрою Меркель "ми зможемо", особливо коли велика кількість біженців живе на державну допомогу", - так один з лідерів АдГ Александер Гауланд минулого року заочно полемізував з главою Федеральної асоціації роботодавців Німеччини Інго Крамером.

Експерти ІАВ відзначають величезний розрив між числом працюючих чоловіків і жінок: серед біженців-чоловіків, що прожили в Німеччині, п'ять років постійну роботу мають 57%, серед жінок - всього 29%.

Багато в чому це пов'язано з тим, що більшість біженців – з патріархальних країн, де місце жінки за традицією вдома з дітьми.

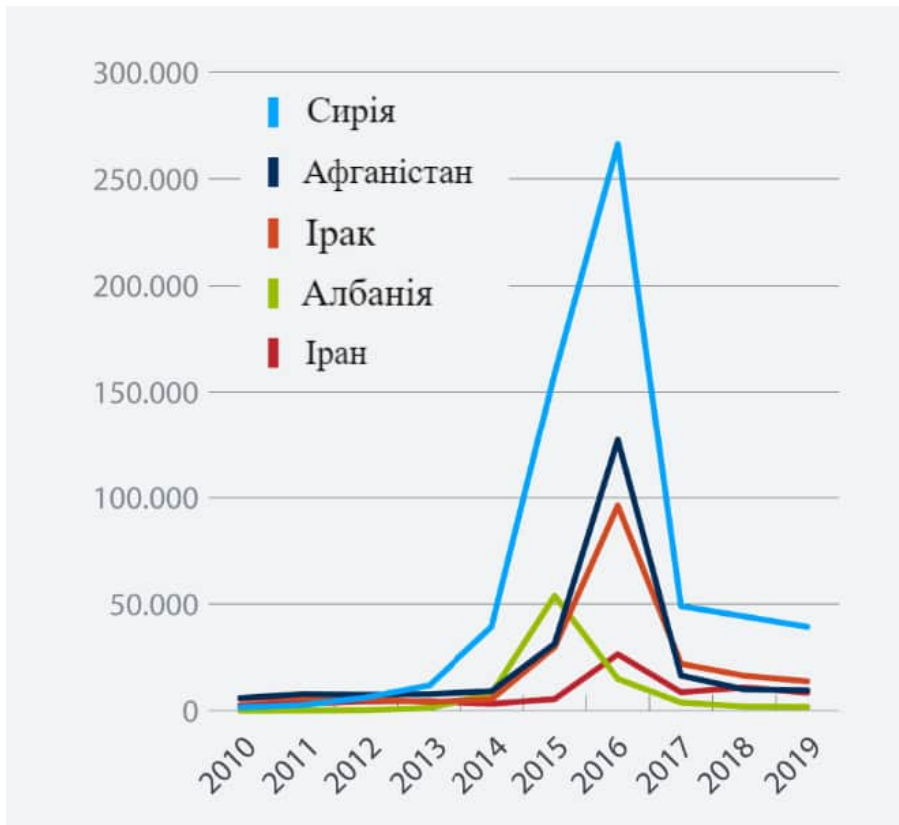
Як правило, кажуть соціологи, жінки інтегруються повільніше через наявність маленьких дітей. Для мам при багатьох курсах організовані спеціальні групи, де дитину можна залишити під наглядом на час уроку.

За даними Федерального департаменту з міграції та біженців (BAMF), сьогодні у Німеччині у пошуку роботи перебувають приблизно 450 тисяч біженців. Всі вони зареєстровані на біржі праці та в різних бюро з працевлаштування.

При цьому, згідно з останніми даними, 17% з тих, хто проходить програми з інтеграції, елементарно не навчені грамоти та їх майбутнє працевлаштування під великим питанням.

З 2015 року кількість осіб, які клопочуть про надання притулку у Німеччині, значно скоротилася. На той момент із клопотанням про надання притулку до німецької влади звернулися майже мільйон людей. Більшість із них прибули із Сирії, Афганістану та Іраку. Іншими словами, з регіонів, де військові дії або загроза терористичних атак були частиною повсякденного життя людей [54].

Рисунок 16. Країни, що найчастіше клопотали про надання політичного притулку

Влада ФРН надала притулок не всім прохачам. Але в період міграційної кризи, яка почалася в 2015 році, частка позитивних рішень щодо надання статусу біженця була особливо високою. Почасти це можна пояснити тим, що до Німеччини прибуло дуже багато біженців із Сирії, де на той час уже точилася війна.

Чи потребувала Німеччина мігрантів для того, щоб заповнити нестачу кваліфікованої робочої сили? Чи вони були надто великим навантаженням для системи соціального забезпечення країни? Серед німців, як і раніше, немає єдності в цьому питанні. У той час як праві популісти з партії "Альтернатива для Німеччини" (АдГ) стверджували, що Німеччина не впорається з витратами на біженців, і обґрунтовували своє неприйняття міграційної політики уряду ФРН саме цією причиною представники інших політичних партій у бундестазі та об'єднань роботодавців наголошували на них значення для ринку праці [54].

Німеччина заявила про нестачу робітників приблизно за 70 професіями. Найбільший недолік фахівців серед соціальних педагогів. Про це заявив виконавчий директор Федерального об'єднання малих та середніх підприємств Маркус Йєргер. Все більше і більше компанії у всіх галузях не знаходять ні

фахівців, ні стажистів. Це елементарно ставить під загрозу конкурентоспроможність середнього бізнесу а, отже, і місце Німеччини в цілому, – пояснив виконавчий директор [16].

Глава Федерального агентства з праці Детлеф Шеле підтвердив, що ситуація з трудовими мігрантами в країні дійсно залишається незадовільною. Найбільший недолік фахівців відзначається серед соціальних педагогів, а також серед персоналу з догляду за літніми та хворими.

Сьогодні очевидно, що значна частина людей, які приїхали до Німеччини як прохачі притулку, насамперед потребує навчання, щоб знайти тут роботу. Рівень освіти мігрантів суттєво відрізняється залежно від країни походження. Часткова відсутність освіти та недостатнє знання німецької мови – основні причини того, що багато біженців у Німеччині спочатку не змогли знайти собі роботу. У той же час 2 з 3 осіб, які прибули до Німеччини з інших країн ЄС, які тут живуть і економічно активні, змогли працевлаштуватися. Однак їхня частка все ще нижча, ніж до 2015 року, тому робота з подальшої інтеграції біженців ще чекає [54].

Рисунок 17. Економічно активне населення, віком від 15 до 65 років, що має роботу (громадяни держав, що не входять в ЄС, у %)

Певного прогресу вдалося й у вирішенні житлового питання. Багато хто з тих прохачів притулку у ФРН, хто у 2016 році жив у гуртожитку, досі знайшли орендоване житло. Що ж до ставлення жителів Німеччини до фрази Ангели Меркель "Ми впораємося!", сказаної п'ять років тому, у розпал міграційної

кризи, вони досі розходяться у думках. Загалом кількість тих, хто виступав проти прийому біженців, з 2015 року зросла.

Меркель привселюдно не пошкодувала про своє рішення відкрити кордони. Однак, під час з'їзду ХДС у грудні 2016 року вона заявила, що події 2015 року, коли до Європи прибуло близько мільйона біженців, не повинні повторитися. З 2016 року кількість клопотань у ФРН про набуття статусу біженця неухильно знижується – насамперед завдяки закриттю так званого "балканського маршруту". В останні роки влада ФРН також суттєво посилила правила надання притулку.

Рівень злочинності серед мігрантів у Німеччині також дещо вищий, ніж серед корінного населення країни. Втім, у загальній структурі злочинності такі чинники як громадянство та національність мають другорядне значення: багато не можна пояснити лише етнічною приналежністю, вважає професор Поліцейської академії в Гамбурзі, соціолог Рафаель Бер. Роль відіграють такі чинники як безробіття, соціальне середовище, низький рівень освіти.

Бер також наголошує, що відповідальність за злочини здебільшого несуть не біженці, які нещодавно прибули до країни, а ті, хто живе в Німеччині більш тривалий час. "Переважає більшість злочинів за участю так званих мігрантів скоюються як мінімум через шість місяців після їхнього прибуття до Німеччини", - зазначає Бер. Здебільшого злочинці з міграційним корінням живуть у ФРН досить давно і добре знайомі із загальноприйнятими стандартами поведінки у цій країні. "Тому зазвичай міграційне коріння або етнічне походження - всього лише маленький камінчик у загальній мозаїці", - пояснює соціолог.

Меркель привселюдно не пошкодувала про своє рішення відкрити кордони. Однак, під час з'їзду ХДС у грудні 2016 року вона заявила, що події 2015 року, коли до Європи прибуло близько мільйона біженців, не повинні повторитися. З 2016 року кількість клопотань у ФРН про набуття статусу біженця неухильно знижується – насамперед завдяки закриттю так званого "балканського маршруту".

3.4. Приклад Нідерландів

Різні політичні та адміністративні заходи в Нідерландах вплинули на розмір імміграції. Іноді вони замислюються як стимулювати людей приїхати до Нідерландів, в інший раз, щоб відлякати [70].

Політика надання притулку є дещо розчаровуючою. Яскравим прикладом цього є Закон про іноземців, ухвалений у 2001 році. Він значно ускладнив процедуру здобуття притулку. Наприклад, залежно від ситуації у країні чи регіоні значно зменшується можливість колективного захисту. Також у 2004 році було збільшено вимоги до доходів для возз'єднання сім'ї. Людина, яка хоче привезти до країни свого партнера, має заробляти не менше 120 відсотків від мінімальної заробітної плати. Наразі партнери також мають скласти інтеграційний іспит, перш ніж вони зможуть приїхати. Крім того, вікова межа, в якій дозволено створення сім'ї, було збільшено з 18 до 21 року [70].

Водночас у 2004 році було запущено систему залучення до країни висококваліфікованих мігрантів. Кабінет міністрів розраховував у такий спосіб стимулювати економіку знань. Мета схеми полягає в тому, щоб по можливості спростити процедури прийому висококваліфікованих робітників-мігрантів (висококваліфікованих мігрантів) з-за меж Європи [70].

Вражає, що майже 40 відсотків мігрантів залишили країну протягом десяти років. Статистичне управління Нідерландів вивчило дані щодо імміграції за 2009 рік, щоб з'ясувати, куди поділися люди, які приїхали до Нідерландів. Багато людей, які шукали притулку, повернулися на батьківщину або переїхали до іншої країни. У 2009 році найбільша кількість клопотань про надання притулку припадала на вихідців із Сомалі, Іраку, Афганістану, країн колишнього Радянського Союзу та Ірану. Така сама картина спостерігається серед робітників-мігрантів з-за меж Європи. Трохи більше ніж 3/4 тих, хто приїхав до Нідерландів у 2009 році, поїхали протягом наступних десяти років. При цьому за останні двадцять років кількість неєвропейських трудових та учнів мігрантів з-за меж Європи поступово збільшувалася.

У Нідерландах серед мігрантів другого, і навіть першого покоління є значна кількість осіб, які вважають себе голландцями і значною мірою інтегровані в голландське суспільство, але проблема в Західній Європі полягає в тому, що більша частка іммігрантів саме другого покоління навіть більш відчужена від суспільства, що їх прийняло, ніж їхні батьки. І проблема ця серйозна в таких країнах, як Нідерланди.

Число мігрантів постійно збільшується з 2005 року. З початку цього періоду до Нідерландів прибуло близько 2,6 мільйона іммігрантів. Їх залишилося трохи більше 2 мільйонів людей.

У Нідерландах практично всі іноземці неєвропейського походження проживають в одному з чотирьох найбільших міст - в Амстердамі, Роттердамі, Утрехті та Гаазі, іноземці європейського походження або сконцентровані в найдорожчих районах цих міст, або, як і корінне населення, перемістилися до їхніх передмість [58].

У Нідерландах питома вага іноземців в економічно активному населенні становить – 20,1. Це при дещо грубому підрахунку означає, що в Нідерландах ними вироблена п'ята частина ВВП, або 95 млрд дол. Таким чином, цифри говорять самі за себе: економічний ефект від трудової діяльності іноземців вагомий [58].

Вона ж стала причиною зростання частки населення, що сповідує іслам (до 36% всіх іноземців у Нідерландах). Останнє – загальноєвропейська тенденція, невласлива раніше Західній Європі та Бенілюксу у тому числі. Насамперед у його межах переважало католицизм та протестантизм, сьогодні, крім появи інших конфесій, близько 40% населення ще й невіруючі. Збільшилася кількість так званих “чорних шкіл”, де навчаються виключно діти іммігрантів афро-азіатського походження, підвищилася частка серйозних злочинів та менш небезпечних порушень закону, які вчиняють іноземці. Тому перед Бельгією та ще гостріше перед Нідерландами постала важка проблема інтеграції іноземців у своє суспільство [58].

Вже кілька десятиліть поспіль у Нідерландах існує велика потреба у висококваліфікованих працівниках у таких секторах, наприклад, як будівельний, аграрний, харчовий та виробничий. З одного боку, можна сказати, що такі європейські трудові мігранти дуже потрібні Голландії, але, з іншого боку, історичний досвід країни за останні 50 років показує, що згодом присутність таких трудових мігрантів у результаті призводить до проблем на внутрішньому ринку праці [55].

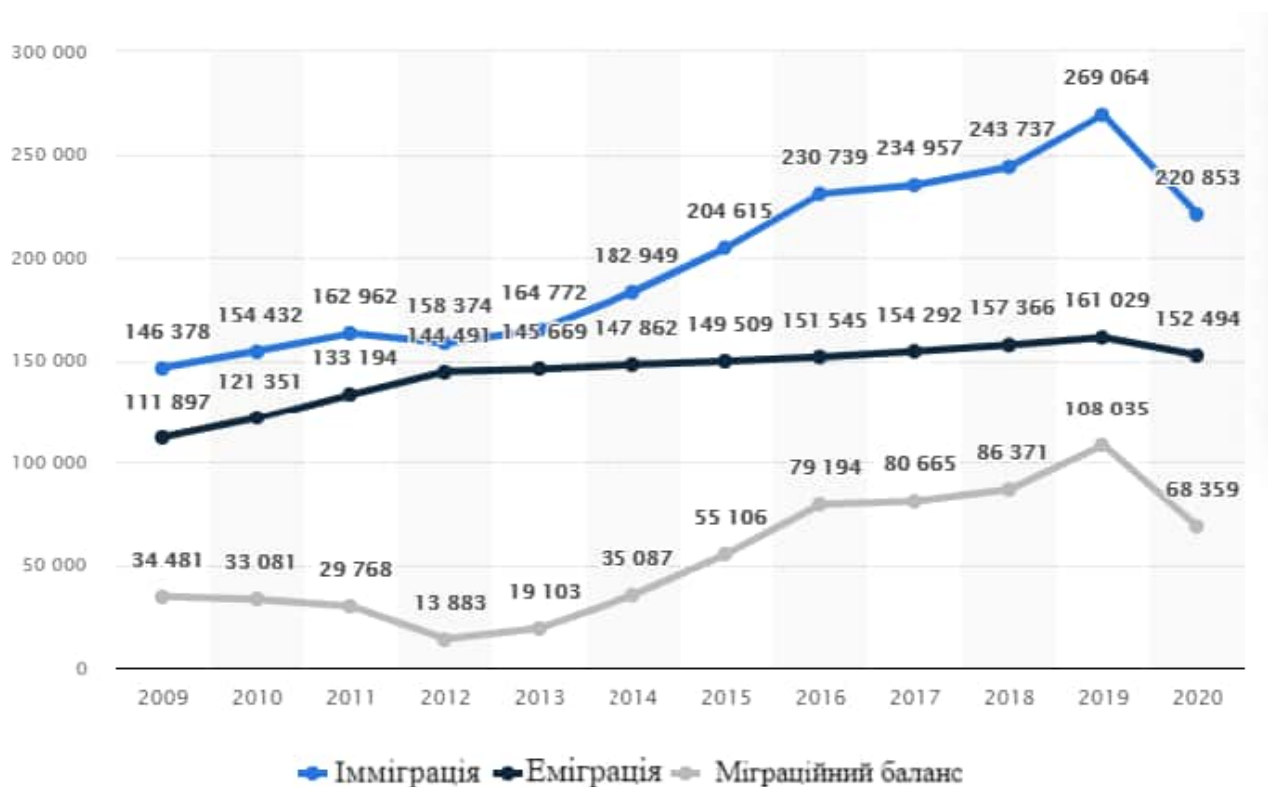
З нідерландської сторони в минулому для захисту свого ринку праці була спроба вимагати дозвіл на роботу від нідерландського роботодавця для таких трудових мігрантів, як вихідці з неєвропейських країн. У відповідь на цю вимогу Європейський Суд створив важливий прецедент, який, по суті, зламав плани нідерландського уряду убезпечити таким чином країну від дешевих трудових мігрантів. Коротко на практиці це означає, що, наприклад, агентства зайнятості з інших європейських країн можуть залучати дешеву робочу силу з неєвропейської країни для роботи в Нідерландах [55].

Таким чином, нідерландського законодавця на європейському рівні насильно змусили впровадити найважливіший принцип внутрішнього європейського ринку, а саме вільне надання послуг європейськими компаніями по всій території Євросоюзу.

Одним із важливих елементів нідерландського закону є той факт, що іноземний працівник повинен отримувати зарплату, еквівалентну нідерландській мінімальній заробітній платі.

Директива про відрядження викликає багато дискусій у Нідерландах. У такі моменти голландці замислюються про те, що членство в ЄС дедалі більше обмежує та витісняє суверенність та незалежність їхньої країни. Багато голландців відкрито заявляють, що вони вже давно відчують чужинцями на своїй землі [98].

Рисунок 18. Імміграція, еміграція та міграційний баланс в Нідерландах впродовж 2009-2020 років.

У 2017 році Нідерланди ухвалили 142 000 нових іммігрантів на довгостроковій або постійній основі (включаючи зміну статусу та вільну мобільність), що на 2,2% більше, ніж у 2016 році. Ця цифра включає 61,4% іммігрантів, які користуються безкоштовною мобільністю, та 12,7% трудових мігрантів. , 20,5% членів сімей (включаючи родичів, що їх супроводжують) і 5,5% гуманітарних мігрантів.

Близько 17 000 дозволів було видано іноземним студентам вищих навчальних закладів та 3 200 – тимчасовим та сезонним трудовим мігрантам (за винятком міграції всередині ЄС). Крім того, у 2017 році було зареєстровано 112 000 відряджень усередині ЄС, що на 23% більше, ніж у 2016 році. Ці відряджені співробітники, як правило, працювали за короткостроковими контрактами.

Польща, Сирія та Німеччина входили до трійки країн з найбільшою кількістю прибулих до Нідерландів у 2017 році. Серед 15 країн походження найбільше зростання (2 400), а Сирія - найбільше скорочення (-9 800) потоків до Нідерландів порівняно з попереднім роком.

Коаліційна угода, укладена у жовтні 2017 року для формування уряду Нідерландів, передбачає серйозні зміни у системі громадянської інтеграції у Нідерландах. Хоча ці зміни ще не були реалізовані, угода зобов'язувалася покласти відповідальність за організацію курсів громадянської інтеграції на муніципалітети, а не на самих мігрантів. Очікується, що муніципалітети також фінансуватимуть курси за рахунок коштів центрального уряду, а також контролюватимуть якість таких курсів та розроблятимуть плани особистої інтеграції з кожним мігрантом. Рівень володіння мовою, необхідний для складання іспиту з громадянської інтеграції, буде підвищено з A2 до B1.5

Наприкінці 2017 року до правил сімейної міграції було внесено низку змін. Іноземці віком до 18 років, які мають «тісні особисті зв'язки» з бабусями та дідусями, які мешкають у Нідерландах, отримали право на отримання посвідки на проживання. Навпаки, дорослі, які не можуть продемонструвати, що вони зазвичай живуть зі своїми батьками в Нідерландах або мають звичайний ступінь залежності, більше не мають права на дозвіл на проживання. Подружнім парам, які прагнуть возз'єднатися в Нідерландах, більше не потрібно доводити, що вони раніше мешкали за кордоном.

За даними Статистичного управління Нідерландів, у 2018 році в країну прибуло 191 000 іммігрантів. Переважна більшість (110 000) прибула з країн-членів ЄС або з інших європейських країн: Ліхтенштейну, Норвегії, Ісландії та Швейцарії. Статистичне управління опублікувало результати дослідження мотивів, які спонукають людей їхати до Нідерландів.

Основною причиною для 81 000 іммігрантів з-за меж ЄС чи Європейської зони вільної торгівлі було возз'єднання сім'ї чи освіта. Це стосується однієї третини мігрантів з-за меж Європи в 2018 році. До першої п'ятірки країн, з яких приїжджають нові члени сім'ї, входять Туреччина, Марокко, Суринам, США та Філіппіни.

Трохи більше ніж 20 відсотків несвропейців приїхали до Нідерландів на роботу. Ще 20 відсотків прибутку на навчання, а найменша група (16 відсотків) були мігрантами, які шукали притулку.

На додаток до воєн, політичні рішення за кордоном також впливають на міграційні потоки в Нідерландах. Це чітко видно на прикладі робітників із країн Східної Європи.

Завдяки розширенню ЄС у Нідерланди значно збільшився потік трудових мігрантів з Польщі, Румунії та Болгарії. Європейське законодавство дає їм право працювати в Нідерландах без дозволу на роботу [70].

У 2018 році кількість перших прохачів притулку збільшилася на 27,2% і склала близько 20 000. Найбільші групи прохачів прибувають із Сирії (3 000), Ірану (1 900) та Еритреї (1 400). Найбільше зростання з 2017 року торкнулося громадян Ірану (1200), а найбільше зниження – громадян Еритреї (-200). Із 10 000 рішень, прийнятих у 2018 році, 35,2% були позитивними [87].

Еміграція громадян Нідерландів до країн ОЕСР збільшилася на 2,4% до 43 000. Приблизно 22,1% цієї групи мігрували до Німеччини, 17,7% до Бельгії та 16,1% до Сполученого Королівства.

У «Комплексній міграційній програмі» голландського уряду, запущеній у березні 2018 року, сформульовано низку довгострокових політичних цілей. Очікується, що конкретні заходи уряду сприятимуть просуванню порядку денного в найближчі роки. Порядок денний наголошує на взаємозв'язку між областями політики та необхідності координації різних зацікавлених сторін. Цілі політики, зокрема, включають: запобігання нелегальній міграції; посилення підтримки біженців у регіоні походження, а також для переселення; гармонізація систем надання притулку у Європейському Союзі; краще управління поверненнями; більш ефективне просування існуючих шляхів легальної міграції; та активізація зусиль з інтеграції, особливо на ранніх етапах.

У травні 2018 року збори, що стягуються Службою імміграції та натуралізації Нідерландів, суттєво знизилися за низкою категорій віз та пов'язаних з ними послуг. Плата за подання заяви для висококваліфікованих трудових мігрантів знизилася з 983 євро до 582 євро (а також для внутрішньокорпоративних перекладачів), з 802 до 570 євро для сезонних робітників (та аналогічно для стажистів), з 321 євро до 192 євро для іноземних

студентів та від 641 євро до 285 євро для іноземних випускників, які подають заяву на рік пошуку роботи. Одноразовий внесок для компаній, щоб стати визнаним спонсором висококваліфікованих трудових мігрантів, знизився з 5354 євро до 3861 євро.

Спочатку заплановане на січень 2019 року скорочення на три роки терміну дії так званого правила 30% для висококваліфікованих трудових мігрантів було відкладено до 2021 року. Відповідно до цього правила може бути виплачено до 30% заробітної плати. виплачується як не оподатковуваний податком, що розглядається як відшкодування додаткових витрат на проживання як експатріант. Початкові плани, мабуть, відштовхнули, зокрема, тих висококваліфікованих трудових мігрантів, восьмирічний період яких усе ще продовжувався і скоротився б через зміни [87].

У 2020 році 49 тисяч осіб були натуралізовані як голландські громадяни. Це майже вдвічі більше, ніж 2019 року. Ще 7000 осіб отримали громадянство через усиновлення та інші процедури. СВ5 поінформувало, що четверо з десяти натуралізованих у 2020 році голландців спочатку мали сирійське чи еритрейське громадянство [70].

На початку 2020 року у Нідерландах налічувалося 17,4 мільйона громадян. Понад 4 мільйони з них мають принаймні одного з батьків, який народився за межами Нідерландів, що становить 24 відсотки населення. У решти 13,2 мільйона громадян обидва батьки мають голландське походження

Розглядаючи різні коефіцієнти народжуваності, очікувану тривалість життя та сценарії імміграції та еміграції, дослідники дали прогноз, що у 2050 році населення Нідерландів становитиме від 17,1 до 21,6 мільйона осіб. Число жителів лише з голландським походженням складе від 11,2 до 13,4 мільйона чоловік [19].

При цьому від 30 до 40 відсотків від загальної чисельності населення становитимуть ті, у кого хоча б один батько мігрував з іншої країни.

В даний час батьки 60 відсотків голландців з цієї категорії мають коріння в західних державах-членах ЄС або в традиційних для Голландії імміграційних

країнах - Індонезія, Суринам, колишні голландські Антильські острови, Туреччина та Марокко.

Проте, за оцінками дослідників, у зв'язку з розширенням Європейського Союзу, збільшенням кількості трудящих-мігрантів та іноземних студентів з Латинської Америки та Азії, а також більш потужним припливом претендентів на притулок з Близького Сходу та з Африки, їх частка впаде нижче 50 відсотків⁸

Країна має прийняти той факт, що вона є країною міграції та структурної політики з метою розвитку. Це дозволяє іммігрантам, які перебувають у Нідерландах, швидше осісти, знайти свій шлях і стати частиною Нідерландів. Про це повідомляє Наукова рада з державної політики [90].

Зіткнувшись із певними труднощами у практичному вирішенні проблеми біженців на загальнонаціональному рівні, уряд не має повної підтримки в цьому питанні на рівні місцевого самоврядування. Влада на місцях аж ніяк не в захваті від постійного збільшення чисельності населення керованих ними територій за рахунок біженців із Близького Сходу. Дуже показовою є історія з табором біженців у місті Гелдермалсен, яке було взято в облогу корінними жителями. В результаті влада відмовила у притулку 1,5 тис. біженців, вважаючи, що для міста з населенням у 10 тис. осіб така кількість нових жителів є явно надмірною. Така ситуація, коли корінне населення виступає проти планів влади, підтверджується і опитуваннями громадської думки. Згідно з опублікованим напередодні нового року опитуванням Управління соціального та культурного планування Нідерландів, лише 13% респондентів підтримують плани збільшення кількості біженців у країні, а 56% виступають категорично проти напливу іммігрантів. Мотивація корінного населення ґрунтується не лише на, на їхню думку, надмірних матеріальних та соціальних витратах заради біженців, а й на можливих кримінальних і навіть терористичних діях з боку частини людей Близького Сходу.

Останніми роками в Нідерландах головною темою передвиборної кампанії стали не фінансова політика уряду та не економічні перспективи, а

національне питання За півтора місяці до парламентських виборів у Нідерландах прем'єр-міністр країни Марк Рютте зробив гучну заяву. Він сказав, що ніхто не тримає в його країні людей, які не поділяють її цінностей. Місцеві політологи вважають, що за рахунок такого різкого випадку на адресу мігрантів та біженців Рютте сподівається перед виборами зміцнити позиції своєї Народної партії за свободу та демократію [90].

Тему неприйнятності для Нідерландів різкого збільшення числа "чужинців" на всю експлуатує радикал-націоналістична Партія свободи. Її лідер Г. Вілдерс закликає закрити в'їзд жителям мусульманських країн або, як мінімум, ізолювати чоловіків-біженців, щоб уникнути повторення в Нідерландах кельнських новорічних подій. Водночас Вілдерс разом з лідерами інших парламентських партій Нідерландів підписав наприкінці жовтня 2015 р. спеціальний лист до громадян країни із закликом виявити "порозуміння та терпимість у ході дебатів щодо біженців". Король Нідерландів Віллем-Олександр також закликає до дискусій на тему біженців, бо силові методи у цьому питанні "роз'їдають цінності, на яких засноване наше суспільство". Думку монарха поділяє партія "Зелені ліви", акцентуючи гуманістичну складову в імміграційному питанні [60].

Однією з причин неефективності мультикультуралізму, на наш погляд, є стагнація голландської економіки – стан, в якому вона перебуває вже десять років, – стільки, скільки голландські політики критикують мультикультуралізм. Той факт, що погіршення економічної ситуації провокує зростання антиіммігрантських настроїв у суспільстві (заклопотаність демпінговим рівнем зарплат і можливими претензіями з боку іммігрантів на кількість робочих місць, що скорочується, обернено пропорційні темпам економічного зростання), – загальне місце теорії інтеграції. Якщо врахувати, що голландська економіка з початку 1980-х років, як у більшості розвинених країн Заходу, перейшла в стадію сервіс-орієнтованої, то стане зрозумілим, чому значній частині іммігрантів, раніше зайнятих у виробничих секторах, залишається або претендувати на робочі, що вимагають більшої кваліфікації. місця у

невиробничій сфері, або жити на допомогу. І те й інше викликає негативні емоції у корінного населення та сприяє зростанню популярності політиків, які висувають антиіммігрантські гасла [8].

Ще однією причиною можна назвати високий рівень концентрації іммігрантів. Саме собою число іммігрантів у Голландії недостатньо велике у тому, щоб спровокувати невдоволення корінного населення. Однак той факт, що у великих містах є райони, де майже не залишилося корінних голландців, де на вулиці, в магазинах та кафе звучить чужа мова, а люди одягаються як на Близькому Сході, викликає у ліберальних голландців страх, що незабаром так виглядатиме вся Голандія. Цей страх стимулюється даними соціологічних досліджень, які свідчать, що діти іммігрантів віддають перевагу культурі своїх батьків, а чи не культурі країни, де вони народилися і вирости [90].

Голландська більшість, як виявилось, готова миритися з «особливістю» меншин доти, доки ці меншості залишаються меншинами. Відчувши себе у відносній меншості, корінні голландці починають панікувати

Третя причина, про яку, на наш погляд, варто згадати, безпосередньо пов'язана з першими двома. Вона полягає у відносному зростанні політичної самосвідомості представників етноконфесійних меншин у Голландії, про яку можна судити хоча б з гостроти коментарів, які вони дають пресі на тему зміни курсу голландської політики щодо них. Проживши в країні вже досить довгий час, повною мірою зіткнувшись з її політикою щодо меншин, економічними проблемами та побутовими проявами нетерпимості, іммігранти першого, другого та третього покоління виявилися близькими до формулювання політичних цілей та усвідомлення того, що їх реалізація вимагатиме від них політичної активності. Іншими словами, іммігрантські спільноти почали демонструвати готовність, хоч і не консолідовано, але все ж таки заявити про свої права, зокрема про право на самостійне визначення способу життя та право на економічні блага, якими має корінне населення. Голландська культурна більшість до цього не готова [8].

Можна назвати також інші, менш значущі причини, однак і перерахованих досить, щоб засумніватися в тому, наскільки правдивою є офіційна позиція влади. Пропонована як універсальне пояснення низького ступеня інтегрованості іммігрантських меншин неефективність мультикультурної програми інтеграції найбільше схожа на політкоректний привід для тепер уже відкритої відмови меншинам (а в тому числі – особливо лякаючому корінних голландців своєю можливою політичною активністю мусульманській спільноті) в праві інтегруватися від тих, що монопольно визначає культурна більшість Голландії [8].

Висновки

Європейська історія нерозривно пов'язана з міграційними процесами. У 1950-х і 1960-х роках країни Західної Європи проводили активну політику найму іноземних робітників. В той час, досліджувані держави підписали двосторонні угоди з Туреччиною, Марокко, Португалією, Тунісом і Югославією про трудову міграцію. Такі дії з боку Німеччини, Франції, Бельгії та Нідерландів пояснюються тим, що тамтешнє населення не бажало братись за нездорову і погано оплачувану роботу.

У період між 1950 та 1970 роками, міжнародна міграція в цілому сприймалася позитивно, тому що було багато економічних вигод з точки зору як відправляючих, так і приймаючих країн. Іноді імміграція також розглядалася як вирішення проблеми демографічного спаду, а у деяких випадках грошовий прибуток мігрантів ставав життєво важливим елементом економіки. Економічна інтеграція мігрантів в той період часу не представляла великої проблеми, оскільки вони прибули в післявоєнний час і були в тому числі задіяні в швидке зростання економіки країн Західної Європи. На той період часу, жодних комплексних досліджень з приводу міграції не було.

Кінець "золотого міграційного періоду" ознаменувався нафтовою кризою 1973 року. Окрім того, в державах Західної Європи почали проявлятися перші проблеми, пов'язані з мігрантами: низький рівень освіти, неможливість урядів вплинути на міграційні потоки, високий рівень безробіття серед мігрантів, періодичні терористичні акти. Однак, найбільшою проблемою було те, що мігранти не бажали повертатись додому, хоча європейські уряди сподівались, що мігранти покинуть їх держави після завершення трудової діяльності. Саме тому, мігрантам зазвичай надавали мало прав або ж вони зовсім не отримували підтримки.

Всебічний розвиток досліджень європейських міграційних процесів почався приблизно з 1970-х рр., що пов'язувалося, в першу чергу, з консолідацією і інтеграцією європейських держав та спільними проблемами, що виникли внаслідок політики залучення мігрантів. Основу європейських

теорій формували економічні теорії міграції, що стали основою теоретичних досліджень у європейському суспільстві з урахуванням специфіки їхніх зовнішніх і внутрішніх міграційних потоків як в цілому у європейських країнах, так і по окремих країнах. До XXI століття, дослідження міграції носили порівняльний характер та торкалися політики і національної практики окремих європейських країн.

Характерними рисами сьогodнішніх досліджень міграційних процесів в Європі є: помітно зростаючий науковий інтерес до міграції і тем, що пов'язані з міграцією; збільшення частки якісних досліджень з 2000 року; наявність інтерв'ю як найважливішого інструменту якісних досліджень, зростання інтересу вчених до історичних досліджень міграції, низький рівень використання інтернет-досліджень та візуальних матеріалів; зростання частки порівняльних досліджень; тенденція до розгляду мігрантів не через призму національних/етнічних груп; невелика кількість статей, в яких мігранти класифікуються з гендерних категорій; перетворення Північної Європи на один з основних майданчиків аналізу, домінування досліджень міграції на національному рівні; переважання теми ідентичності в наукових роботах; скорочення кількості статей про молодь та вимушену міграцію

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених міграції в Європі, на пострадянському просторі феномен міграційних процесів вивчений недостатньо. Найбільшу увагу вітчизняні дослідники приділяють проблемі сучасної міграційної кризи у країнах ЄС, розгляд основних причин її виникнення та загроз, які сьогодні та у близькій перспективі постануть перед Європейським Союзом. Однак, часто поза увагою залишаються теми молоді, другого покоління, натуралізації, мовні та культурні питання. Окрім цього, на пострадянському просторі, немає жодного наукового видання де б системно публікувались наукові дослідження феномена міграції у контексті глобалізаційних процесів.

Основною відмінністю сучасної німецької інтеграційної моделі є відкритість для іммігрантів основних соціальних інститутів (ринок праці,

освітні системи, розміщення). Однак, мультикультуралізм у Німеччині довгий час використовувався в якості можливості не дати мігрантам стати частиною німецького суспільства. "Мультикультурні" заходи, таким чином, були націлені в ФРН швидше на сегрегацію, ніж на інтеграцію. У Бельгії великий вплив на міграційну політику мають сусідні Нідерланди та Франція: фламандська модель інтеграційної політики більше схожа на мультикультуралізм у Нідерландах, а валлонська – на французький «вибірковий» мультикультуралізм і іноді навіть асиміляційність. Брюссель проводить політику «прагматичного мультикультуралізму», використовуючи різні заходи відповідно до поточної ситуації. Місцева влада має дуже широкі повноваження у сфері імміграційної та інтеграційної політики. Це заважає веденню єдиної федеральної політики щодо іммігрантів. Міграційна політика Франції є найбільш нестабільною серед усіх держав. Будучи державою з найбільш м'яким міграційним законодавством в 90-х роках Франція постійно еволюціонувала і вже в 2000-х її міграційну політику характеризували метод "селективної міграції" та постійне введення заходів щодо встановлення більш жорстокого контролю над міграційними потоками. Голландську модель вибудовування імміграційної політики відрізняє високий рівень політизації питань імміграції та інтеграції, прагнення відсікання «небажаних» мігрантів та посилення внутрішнього міграційного контролю. У сучасних Нідерландах ідеї захисників мультикультуралізму і ліберальних цінностей вже не мають колишньої сили переконання. З 2010 року уряд Нідерландів вирішив не проводити конкретну політику інтеграції. Це означає, що немає конкретної політики, спрямованої виключно на інтеграцію мігрантів.

У всіх чотирьох державах впродовж сучасного періоду історії міграційні потоки поступово збільшувались і досягли апогею в 2015 році під час міграційної кризи. Серед досліджуваних держав найбільше постраждала Німеччина, адже вона є лідером серед європейських держав за кількістю отриманих заяв стосовно надання політичного притулку, а також за кількістю прийнятих мігрантів.

Економічні мотиви в контексті проведення міграційної політики - надзвичайно важливі. Можливості «витягнути» економіку на більш високий рівень, створити там нові робочі місця - пріоритет всіх досліджуваних держав. Значна частина мігрантів, переважно нелегальних, зайнята у малому бізнесі та тіньовому секторі економіки. Активніше заохочується приїзд кваліфікованих та освічених молодих фахівців з більш розвинених країн. Особливо це помітно у випадку Бельгії (залучення мігрантів з Італії, Румунії та Франції) та Нідерландів (залучення мігрантів з Польщі, Румунії та Болгарії). Ще один тренд - постійне зниження розмірів соціальної допомоги мігрантам. Також варто зазначити і про те, що у всіх державах є величезний розрив між числом працюючих чоловіків і жінок. Найбільша питома вага іноземців в економічно активному населенні - в Нідерландах, найменша - в Бельгії.

Важливо також зазначити, що у Європі з кінця ХХ століття спостерігається неухильне зниження народжуваності. Єдиний виняток – Франція. За середньою кількістю народжень на одну жінку — коефіцієнт сумарної народжуваності (КСР), що дорівнює майже 1,9 — Франція наблизилася до рівня простого заміщення поколінь. КСР у ФРН - 1.44 у Бельгії - 1.74, у Нідерландах - 1.79. Найгірша ситуація - в Німеччині. Переживаючи серйозну демографічну кризу, Німеччина, більш ніж будь-яка інша держава потребує нового припливу робочої сили, який зможе заповнити брак трудових ресурсів, що посилюється з кожним роком. Деяко краща ситуація у Бельгії, Нідерландах та Франції. Однак, це не заперечує те, що працездатне населення скоротиться, а кількість літніх людей - збільшиться.

Значний вплив мігрантів вплинув на соціально-культурне життя в кожній державі. Мігранти, які сповідують іслам, проживають компактно, у своєрідних гетто та анклавів, куди не рекомендується заходити іноземцям та місцевим жителям. Вони погано адаптуються, не асимілюються, дотримуються своїх традицій (зокрема, здійснюють правосуддя відповідно до норм шаріату) та релігійних звичаїв. Ці паралельні суспільства являють собою відповідний ґрунт для радикальних та екстремістських настроїв, особливо в умовах

економічної нестабільності, зростаючого соціального розшарування та посилення впливу ісламістських угруповань. Тому, пріоритетом держав є заходи націлені і культурну інтеграцію. Іслам вже давно став другою за чисельністю конфесійною групою у досліджуваних державах. Окрім того, труднощі мігрантів з погляду соціальної та культурної інтеграції часто посилюються адміністративними та правовими перешкодами, а також складністю системи соцзахисту, що на практиці відчувають не лише люди зі статусом іноземців, але й самі соцпрацівники, які покликані їм допомагати. Праві партії цілком успішно спираються на невдоволення та страхи корінного населення щодо іммігрантів. Незважаючи на розвинені традиції демократії, поваги до «іншого», культуру толерантності, деякі з питань, пов'язаних із зростанням кількості іммігрантів, є досить гострими в кожній державі.

Список використаних джерел та літератури

1. Арнольд Р. Як мігранти змінюють німецьку мову [Електронний ресурс] / Р. Арнольд, Н. Неділько // Deutsche Welle. – 2012. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/як-мігранти-змінюють-німецьку-мову/a-16127804>.
2. Аршба О. И. Иммиграция и мультикультурализм: опыт Нидерландов [Електронний ресурс] / О. И. Аршба // Журнал "Государственная служба". – 2014. – Режим доступу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22030048>.
3. Балаянц Т. И. Миграционный кризис ЕС в современной политике Франции [Електронний ресурс] / Т. И. Балаянц // Национальный исследовательский университет "Высшая школа экономики". – 2017. – Режим доступу: <https://www.hse.ru/edu/vkr/206752886>.
4. Безушко М. Міграційне законодавство Європейського Союзу: Проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / М. Безушко // Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – 2020. – Режим доступу: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1001/1/Безушко%20Микита%20Сергійович.pdf>.
5. Бельгия как несостоявшееся государство Документ дня: От каких проблем страдает столица Европы [Електронний ресурс] // Российское новостное интернет-издание Lenta.ru. – 2015. – Режим доступу: <https://lenta.ru/articles/2015/11/20/belgium/>.
6. Бердин А. Л. Местный уровень интеграции мигрантов (на примере Бельгии и ФРГ) [Електронний ресурс] / А. Л. Бердин, Е. Г. Довбыш // Журнал "Человек. Сообщество. Управление". – 2015. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/mestnyu-uroven-integratsii-migrantov-v-es-na-primere-belgii-i-frg/viewer>.
7. Бурда М. Миграционные процессы в Европе и феномен роста влияния правых политических партий [Електронний ресурс] / Михаил Бурда // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – 2017. – Режим

- доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnye-protsessy-v-evrope-i-fenomen-rosta-vliyaniya-pravyh-politicheskikh-partiy>.
8. Веретевская А. В. Политика интеграции мусульман в современных Нидерландах: эволюция парадигмы [Электронный ресурс] / А. В. Веретевская // Институт научной информации по общественным наукам РАН – Режим доступа: <http://inion.ru/site/assets/files/3679/1.pdf>.
  9. Войников В. От Средиземноморья до Балтики: проблема имплементации принципа солидарности в рамках политики ЕС в области иммиграции и убежища [Электронный ресурс] / В. Войников // Научная электронная библиотека e-library.ru. – 2019. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38556792>.
  10. Гаджимурадова Г. Женская миграция из арабо-мусульманских стран в Европу: причины, современное состояние и перспективы [Электронный ресурс] / Г. Гаджимурадова // Полис. – 2017. – Режим доступа: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/4844>.
  11. Гаджимурадова Г. Миграционный кризис: последствия для Европы и уроки для России [Электронный ресурс] / Г. Гаджимурадова, С. Рязанцев, М. Храмова // Московский государственный институт международных отношений. – 2017. – Режим доступа: https://mgimo.ru/library/publications/migratsionnyy_krizis_posledstviya_dlya_evropy_i_uroki_dlya_rossii/.
  12. Градовська М. Вплив міграційної кризи в країнах ЄС на безпекову ситуацію в Україні [Электронный ресурс] / М. Градовська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2018. – Режим доступа: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/648423.pdf>.
  13. Громцев О. Эволюция правового регулирования трудовой миграции в Западной Европе [Электронный ресурс] / О. Громцев // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – 2013. – Режим доступа:

<https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-pravovogo-regulirovaniya-trudovoy-migratsii-v-zapadnoy-evrope>.

14. Демір Г. Глобальні міграції та етнокультурна ідентичність турецьких мігрантів у контексті європейських реалій / Г. Демір // Практична філософія. - 2015. - № 1. - С. 21-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pf_2015_1_6.
15. Демчишина В. Принципи міграційної політики Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. Демчишина // Часопис Київського університету права. - 2018. - Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/670074.pdf>.
16. Захарова А. Німеччина чекає на трудових мігрантів: у країні бракує 1,2 мільйона працівників [Електронний ресурс] / Альона Захарова // 24 Канал. - 2021. - Режим доступу: https://zakordon.24tv.ua/nimechchina-chekaye-trudovih-migrantiv-krayini-brakuye-12-milyona_n1780529.
17. Иванников И. В. Провал французского мультикультурализма как кризис миграционной политики [Електронний ресурс] / И. В. Иванников // Санкт-Петербургский государственный университет. - 2017. - Режим доступу: https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/11331/1/Proval_francuzskogo_multikul_turalizma_kak_krizis_migracionnoj_politiki_.pdf.
18. Иммиграционное законодательство и миграционная политика нидерландов [Електронний ресурс]. - 2009. - Режим доступу: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/36432-immigracionnoe-zakonodatelstvo-migracionnaya-politika-niderlandov>.
19. Как мигранты изменят демографическую ситуацию в Голландии — прогноз [Електронний ресурс] // ИА Красная Весна. - 2020. - Режим доступу: <https://rossaprimavera.ru/news/36e793c6>.
20. Калягина А. Миграция как вызов национальной безопасности современной Европы [Електронний ресурс] / А. Калягина // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». - 2018. - Режим доступу:

<https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-kak-vyzov-natsionalnoy-bezopasnosti-sovremennoy-evropy>.

21. Касаткин П. Евробезопасность, интеграция и «мягкая сила» миграции в XXI в. [Электронный ресурс] / П. Касаткин, И. Хрусталёв, В. Аватков // Вестник МГИМО-Университета. – 2012. – Режим доступа: <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/1585>.
22. Квашнин Ю. Европейские города как акторы миграционной политики [Электронный ресурс] / Ю. Квашнин // Современная Европа. – 2020. – Режим доступа: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2020/7-2020/Kvashnin-7-20.pdf>.
23. Комиссарова Ж. Н. Иммиграция и иммиграционная политика во Франции [Электронный ресурс] / Ж. Н. Комиссарова, П. А. Глушков // Московский Государственный Институт Международных Отношений – Режим доступа: <https://mirec.mgimo.ru/upload/ckeditor/files/immigration-and-immigration-policy-in-france.pdf>.
24. Костюк Л. Міграційна політика Бельгії упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття. [Електронний ресурс] / Леся Костюк // Фонд "Україна–Європа–Світ" – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9473/1/18Kostyuk.pdf>.
25. Кримова М. Інтеграція мігрантів як інструмент функціонування ринку міграційних послуг країн ЄС / М. Кримова // Економіка і організація управління. - 2019. - Вип. 2. - С. 56-64. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2019_2_8.
26. Кузнецов А. В. Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века [Электронный ресурс] / А. В. Кузнецов, М. В. Клинова, А. К. Кудрявцев // Национальный исследовательский институт мировой экономики и международных отношений. – 2016. – Режим доступа: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2016/2016_007.pdf.
27. Купцов А. Решение проблемы иммиграции во Франции в контексте выборов [Электронный ресурс] / Александр Купцов // International Studies.

- 2017. – Режим доступа: <https://internationalstudies.ru/reshenie-problemy-immigratsii-vo-frantsii-v-kontekste-vyborov/>
28. Кучеров М. Ю. Миграционный кризис в Германии: нагрузка или инвестиции в будущее? [Электронный ресурс] / М. Ю. Кучеров // Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД РФ. – 2020. – Режим доступа: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/7429>.
29. Лысенко Я. «Они грабят наши магазины, насиляют наших девушек» [Электронный ресурс] / Я. Лысенко, И. Власова // Газета.Ru. – 2018. – Режим доступа: <https://www.gazeta.ru/social/2018/07/02/11823265.shtml>.
30. Любарт М. К. Миграционный кризис в Евросоюзе 2015-2016 гг.: Этнокультурный аспект. I – Франция [Электронный ресурс] / М. К. Любарт // Институт Этнологии И Антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. – 2017. – Режим доступа: http://static.iea.ras.ru/Neo_256.pdf.
31. Макарычев М. В Бельгии опасаются, что мигранты создадут "джунгли" у штаб-квартиры ЕС [Электронный ресурс] / Максим Макарычев // Российская газета. – 2018. – Режим доступа: <https://rg.ru/2018/01/23/v-belgii-opasaiutsia-chto-migranty-sozdadut-dzhungli-u-shtab-kvartiry-es.html>.
32. Миграционная политика в зарубежных странах и Российской Федерации: опыт сравнительного анализа [Электронный ресурс] / М. Б. Денисенко, Е. В. Фурса, О. А. Хараева, О. С. Чудиновских // Институт экономики переходного периода. – 2003. – Режим доступа: <https://www.iep.ru/files/text/usaid/migrat.pdf>.
33. Миграционные проблемы в Европе и пути их решения / Н. Кондратьева, О. Потемкина, Н. Говорова, Е. Романова. – Москва: Институт Европы Российской академии наук, 2015. – 144 с.
34. Миграционные процессы в Евросоюзе: современные проблемы и вызовы [Электронный ресурс] / О. Трофимова, А. Четверикова, Ю. Квашнин, Е. Хесин // Национальный исследовательский институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М. Примакова Российской

- академии наук. – 2019. – Режим доступа:
<https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019-017.pdf>.
35. Монусова Г. Что думают о мигрантах в Европе [Электронный ресурс] / Г. Монусова // Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». – 2017. – Режим доступа:
<https://iq.hse.ru/news/204070771.html>.
36. Мухитденова А. Т. Миграционная политика Германии: проблемы интеграции [Электронный ресурс] / А. Т. Мухитденова // Издательство "Наука сегодня". – 2012. – Режим доступа:
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17956995>.
37. Муштуков О. Афро-арабская миграция в Европе и проблемы сохранения национально-государственной идентичности [Электронный ресурс] / О. Муштуков // Вестник Астраханского государственного технического университета – Режим доступа:
<https://vestnik.astu.org/temp/3fd2d62fae189de7335e731252365264.pdf>.
38. Надеждин А. Е. Влияние современных миграционных процессов на национальную безопасность Германии [Электронный ресурс] / А. Е. Надеждин // Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Дипломатическая академия Министерства иностранных дел Российской Федерации". – 2021. – Режим доступа:
http://dipacademy.ru/documents/2234/итоговый_файл_диссертация_АЕНад_еждин_2021_1.pdf
39. Новоженова И. С. Миграционный кризис и положение беженцев во Франции [Электронный ресурс] / И. С. Новоженова // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – 2016. – Режим доступа:
<https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnyy-krizis-i-polozhenie-bezhentsev-vo-frantsii>.

40. Обогащающее многообразие [Электронный ресурс] // Tatsachen – Режим доступа: <https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/ru/germaniya-obzor/obogaschayuschee-mnogoobrazie>.
41. Павлів-Самойл Н. П. Філософсько-правовий феномен міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) [Електронний ресурс] / Надія Петрівна Павлів-Самойл // Національний університет «Львівська політехніка». – 2011. – Режим доступа: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/dissertation/10144/disertaciyna-robotana-zdobuttya-naukovogo-stupenya-doktora-yuridichnikh-nauk-pavliv-samoil-nadii.pdf>.
42. Пак Н. Міграційна політика Європейського Союзу: проблеми і перспективи / Н. Пак // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. - 2017. - Вип. 6. - С. 54-57. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2017_6_11.
43. Паутова А. С. Концепция мультикультурализма как основа миграционной политики ФРГ в ХХІ веке [Электронный ресурс] / А. С. Паутова // Уральский государственный педагогический университет. – 2019. – Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/224977485.pdf>.
44. Потемкина О. “Европейская повестка дня по миграции” - новый поворот в иммиграционной политике ЕС? [Электронный ресурс] / О. Потемкина // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – 2015. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-povestka-dnya-po-migratsii-novyy-povorot-v-immigratsionnoy-politike-es>.
45. Потемкина О. Миграционный кризис в ЕС: роль стран Вишеградской группы [Электронный ресурс] / О. Потемкина // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – 2015. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnyy-krizis-v-es-rol-stran-vishegradskoy-gruppy>.

46. Почти половина мигрантов, приезжающих в Нидерланды, уезжают из страны через десять лет [Электронный ресурс] // Nalog.Nl. – 2020. – Режим доступа: <https://www.nalog.nl/news/2020/08/13/pochti-polovina-migrantov-priezzhayushhix-v-niderlandy-uezzhayut-iz-strany-cherez-desyat-let/>.
47. Родионова М. Вопросы миграции в электоральных процессах Европы (позиции ведущих партий Европы относительно миграционного вопроса) [Электронный ресурс] / Марина Родионова // Финансовый университет при Правительстве РФ. – 2020. – Режим доступа: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/7088>.
48. Соболевская О. В. Великая демографическая революция. Как Франция добилась высокой рождаемости [Электронный ресурс] / О. В. Соболевская // Научно-образовательный портал IQ. – 2020. – Режим доступа: <https://iq.hse.ru/news/376573816.html>.
49. Тищенко К. О. Франция и миграционный кризис ЕС [Электронный ресурс] / К. О. Тищенко // Издательство "Грамота". – 2017. – Режим доступа: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2017_5_45.pdf.
50. Трофимова О. Е. К вопросу о миграционной ситуации в Бельгии [Электронный ресурс] / О. Е. Трофимова // Национальный исследовательский институт мировой экономики и международных отношений. – 2016. – Режим доступа: <https://www.imemo.ru/news/events/text/k-voprosu-o-migratsionnoy-situatsii-v-belygii>.
51. Успенская А. Мигранты в Германии: права ли была Меркель, открыв двери сотням тысяч беженцев? [Электронный ресурс] / Анастасия Успенская // BBC News. – 2020. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/features-51501662>.
52. Фокин В. И. Проблема культурной интеграции иммигрантов на примере Франции. [Электронный ресурс] / В. И. Фокин // Санкт-Петербургский государственный университет. – 2017. – Режим доступа:

https://docviewer.yandex.ua/view/873918409/?page=1&*=h38rxRAteqXPQ%2F07vUhICQv5CaN7InVybcI6InlhLWJyb3dzZXI6Ly80RFQxdVhFUFJySIJYbFVGB2V3cnVIRFZTRExzTVNGRkxNUWNIWVpxVIZVVVFROERrc3hZNDV6OElfelZaYi1VMVVKblIndk9DUTdvUktvRXIYnNhVIZINXJqREJKa3d0NI96WIE5VIJPSzdMYUY1UIM1NDd3TzlNbnlMYkNCOTNhR114OU9JblpNemQySEhUR19BY3c9PT9zaWduPW1Cd09UcTJ3QVNBckF4MIFtNG1XaFhRZEVEOXJaeEhJM3I5UIBSR0JxSTg9IiwidGI0bGUiOiJQcm9ibGVtYV9rdWx0dXJub2pfaW50ZWdyYWNpaV9pbW1pZ3JhbRvd19uYV9wcmltZXJlX0ZyYW5jdXpza29qX1Jlc3B1YmXpa2kuZG9jeClIm5vaWZyYW1lIjpmYWxzZSwidWlkIjoiODczOTE4NDA5IiwidHMiojE2MzcXNTkwMTY2NzgsInl1IjoiMjE3NjIyODcxMTYwMzc0MDQ5NyJ

53. Хассельбах К. Миграционный кризис пять лет спустя: справилась ли ФРГ с интеграцией беженцев? [Электронный ресурс] / Кристофор Хассельбах // Deutsche Welle. – 2020. – Режим доступа: <https://www.dw.com/ru/migracionnyj-krizis-pjat-let-spustja-spravilas-li-frg-s-integraciej-bezhencev/a-54695523>.
54. Хилле П. Справилась ли ФРГ с миграционным кризисом: цифры и факты [Электронный ресурс] / Питер Хилле // Deutsche Welle. – 2020. – Режим доступа: <https://www.dw.com/ru/справилась-ли-фрг-с-миграционным-кризисом-цифры-и-факты/a-54795132>.
55. Ходак М. Какие трудности ждут украинских трудовых мигрантов в Нидерландах [Электронный ресурс] / Максим Ходак // Delo.ua. – 2018. – Режим доступа: <https://delo.ua/lifestyle/kakie-trudnosti-zhdut-ukrainskih-trudovyh-migrantov-v-niderlandy-340988/>.
56. Ходинова О. Франция: попытки интеркультурализма [Электронный ресурс] / Ольга Ходинова // Журнал Международная жизнь. – 2019. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2199>.
57. Цапенко И. П. Интеграция инокультурных мигрантов: перспективы интеркультурализма [Электронный ресурс] / И. П. Цапенко, И. В. Гришин // Национальный исследовательский институт мировой экономики и

- международных отношений. – 2018. – Режим доступа: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_15.pdf.
- 58.Цевух Ю. Розвиток міграційних процесів у країнах Європи / Ю. Цевух // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2011. - Вип. 3. - С. 213-218. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2011_3_33.
- 59.Числова Э. В. Мультикультурализм в миграционной политике Бельгии - опыт для России [Электронный ресурс] / Э. В. Числова // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – 2017. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/multikulturalizm-v-migratsionnoy-politike-belgii-opyt-dlya-rossii>.
- 60.Швейцер В. Нидерланды [Электронный ресурс] / В. Швейцер // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка» – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/niderlandy/viewer>.
- 61.Швец С. Сучасний міграційний процес: позитивні та негативні наслідки для європейських країн [Електронний ресурс] / С. Швец // Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – 2019. – Режим доступу: <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2019/shvec/dis.pdf>.
- 62.Ahmed A. Discrimination in the rental housing market: A field experiment on the Internet [Электронный ресурс] / A. Ahmed, M. Hammarstedt // Journal of Urban Economics. – 2008. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1016/j.jue.2008.02.004>.
- 63.Akgündüz A. Labour Migration from Turkey to Western Europe (1960–1974) [Электронный ресурс] / Ahmet Akgündüz // Capital & Class. – 1993. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1177/030981689305100107>.
- 64.Ala-Mantila M. Gender differences in labour market integration trajectories of recently arrived migrants in the Netherlands [Электронный ресурс] / M. Ala-Mantila, F. Fleischmann // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2017. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1382340>.

65. Auspurg K. Closed doors everywhere? A meta-analysis of field experiments on ethnic discrimination in rental housing markets [Электронный ресурс] / K. Auspurg, A. Schneck, T. Hinz // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2018. – Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2018.1489223>.
66. Auspurg K. What Fuels Publication Bias? [Электронный ресурс] / K. Auspurg, T. Hinz // *Université Paris Ouest Nanterre La Défense*. – 2011. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1515/jbnst-2011-5-607>.
67. Baldini M. Ethnic discrimination in the Italian rental housing market [Электронный ресурс] / M. Baldini, M. Federici // *Journal of Housing Economics*. – 2011. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1016/j.jhe.2011.02.003>.
68. Baykara-Krumme H. The impact of migration on intergenerational solidarity types [Электронный ресурс] / H. Baykara-Krumme, T. Fokkema // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2018. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1080/1369183X.2018.1485203>.
69. Bengtson V. Intergenerational Solidarity in Aging Families: An Example of Formal Theory Construction [Электронный ресурс] / V. Bengtson, R. Roberts // *Journal of Marriage and Family*. – 2013. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.2307/352993>.
70. Booy F. ‘Nederland moet migratiebeleid aanpassen aan de nieuwe realiteit’ [Электронный ресурс] / Floor Booy // *Kis.Nl*. – 2020. – Режим доступа: <https://www.kis.nl/artikel/‘nederland-moet-migratiebeleid-aanpassen-aan-de-nieuwe-realiteit’>.
71. Bosch M. Information and discrimination in the rental housing market: Evidence from a field experiment [Электронный ресурс] / M. Bosch, A. Carnero, L. Farré // *Regional Science and Urban Economics*. – 2010. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2009.11.001>.
72. Carlsson M. Experimental Evidence of Discrimination in the Hiring of First- and Second-generation Immigrants *labr_482 263..278* [Электронный ресурс] /

- Magnus Carlsson // Labour. – 2010. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1111/j.1467-9914.2010.00482.x>.
73. Carol S. Delinquency among majority and minority youths in Cologne, Mannheim and Brussels: the role of religion [Электронный ресурс] / S. Carol, F. Peez, M. Wagner // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2019. – Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2019.1620415>.
74. Castles S. Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe [Электронный ресурс] / S. Castles, G. Kosack // American Journal of Sociology. – 1973. – Режим доступа: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/225929>.
75. Die Türken kommen - rette sich, wer kann [Электронный ресурс] // Der Spiegel. – 1973. – Режим доступа: <https://www.spiegel.de/politik/die-tuerken-kommen-rette-sich-wer-kann-a-5b1ba6e5-0002-0001-0000-000041955159>.
76. Diehl C. Religiosity and gender equality: comparing natives and Muslim migrants in Germany [Электронный ресурс] / C. Diehl, M. Koenig, K. Ruckdeschel // Ethnic and Racial Studies. – 2009. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1080/01419870802298454>.
77. Discrimination against Turkish minorities in Germany and the Netherlands: field experimental evidence on the effect of diagnostic information on labour market outcomes [Электронный ресурс] / L. Thijssen, B. Lancee, S. Veit, R. Yemane // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2019. – Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2019.1622793>.
78. Emmer P. Migration from the Colonies to Western Europe since 1800 [Электронный ресурс] / P. Emmer, L. Lucassen // European History Online. – 2012. – Режим доступа: <http://ieg-ego.eu/en/threads/europe-on-the-road/economic-migration/pieter-c-emmer-leo-lucassen-migration-from-the-colonies-to-western-europe-since-1800>.
79. Fassmann H. European Migration in the Late Twentieth Century [Электронный ресурс] / H. Fassmann, R. Munz // International Institute for

- Applied Systems Analysis Laxenburg. – 1994. – Режим доступа: <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/3985/1/XB-94-010.pdf>.
80. Fassmann H. Patterns and Trends of International Migration in Western Europe [Электронный ресурс] / H. Fassmann, R. Munz // Population and Development Review. – 2015. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.2307/1973654>.
81. Fielding A. Migration and Urbanization in Western Europe Since 1950 [Электронный ресурс] / Fielding // The Geographical Journal. – 2016. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.2307/635381>.
82. Fischler F. Integration Policy Netherlands Country Report [Электронный ресурс] / Fenya Fischler // European University Institute. – 2014. – Режим доступа: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/32657/INTERACT-RR-2014%20-%202015.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
83. Fleischmann F. Gender and migration on the labour market: Additive or interacting disadvantages in Germany? [Электронный ресурс] / F. Fleischmann, J. Höhne // Social Science Research. – 2013. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1016/j.ssresearch.2013.05.006>.
84. Fleischmann F. Religion and integration: does immigrant generation matter? The case of Moroccan and Turkish immigrants in the Netherlands [Электронный ресурс] / F. Fleischmann, M. Beek // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2019. – Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2019.1620417>.
85. Green S. Much ado about not-very-much? Assessing ten years of German citizenship reform [Электронный ресурс] / Simon Green // Routledge. – 2014. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1080/13621025.2012.667610>.
86. Naas H. European Migrations Dynamics, drivers, and the role of policies [Электронный ресурс] / Hein Naas // Publications Office of the European Union. – 2018. – Режим доступа: <http://www.migration4development.org/fr/node/47188>.

87. International Migration Outlook 2019. Netherlands [Электронный ресурс] // OECD. – 2019. – Режим доступа: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/a112978b-en/index.html?itemId=/content/component/a112978b-en>.
88. Kaas L. Ethnic Discrimination in Germany's Labour Market: A Field Experiment [Электронный ресурс] / L. Kaas, C. Manger // University of Konstanz. – 2011. – Режим доступа: <https://scihub.se/https://doi.org/10.1111/j.1468-0475.2011.00538.x>.
89. Kayser B. Cyclically-Determined Homeward Flows of Migrant Workers and the Effects of Emigration [Электронный ресурс] / Bernard Kayser // OEC Publication Center. – 1972. – Режим доступа: <https://catalogue.nla.gov.au/Record/4769985>.
90. Klaassen N. Pikken ze onze woningen in? - en 9 andere vragen over immigranten beantwoord [Электронный ресурс] / Niels Klaassen // AD. – 2020. – Режим доступа: <https://www.ad.nl/binnenland/pikken-ze-onze-woningen-in-en-9-andere-vragen-over-immigranten-beantwoord~af6a47f0/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com.ua%2F>.
91. Kretschmer D. Explaining differences in gender role attitudes among migrant and native adolescents in Germany: intergenerational transmission, religiosity, and integration [Электронный ресурс] / David Kretschmer // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2017. – Режим доступа: <https://scihub.se/https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1388159>.
92. Le Figaro: миграционный кризис во Франции, вопреки заявлениям, далеко не позади Оригинал новости ИноТВ: <https://russian.rt.com/inotv/2018-07-09/Le-Figaro-migracionnij-krizis-vo> [Электронный ресурс] // ИноТВ. – 2018. – Режим доступа: <https://russian.rt.com/inotv/2018-07-09/Le-Figaro-migracionnij-krizis-vo>.
93. Luthra R. Explaining Ethnic Inequality in the German Labor Market: Labor Market Institutions, Context of Reception, and Boundaries [Электронный

- ресурс] / Renee Luthra // European Sociological Review. – 2013. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1093/esr/jcs081>.
94. Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field [Электронный ресурс] / A. Pisarevskaya, N. Levy, P. Scholten, J. Jansen // Migration Studies. – 2019. – Режим доступа: <https://academic.oup.com/migration/article/8/3/455/5543467>.
95. Martiniello M. Belgium, migration, 1946 to present [Электронный ресурс] / Marco Martiniello // The Encyclopedia of Global Human Migration. – 2013. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1002/9781444351071.wbeghm063>.
96. Mazzolari F. Dual Citizenship Rights: Do They Make More and Richer Citizens? [Электронный ресурс] / Francesca Mazzolari // Demography. – 2009. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1353/dem.0.0038>.
97. Minders J. The Economic Impact of Immigration in Belgium [Электронный ресурс] / Julie Minders // European Commission. – 2020. – Режим доступа: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/economic-impact-immigration-belgium_en.7. <https://www.nbb.be/en/articles/economic-impact-immigration-belgium>
98. Mol C. Migration and Immigrants in Europe: A Historical and Demographic Perspective [Электронный ресурс] / C. Mol, H. Valk // Springer. – 2016. – Режим доступа: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-21674-4_3.pdf.
99. Parrenas R. Long distance intimacy: class, gender and intergenerational relations between mothers and children in Filipino transnational families [Электронный ресурс] / Rhacel Parrenas // Global Networks. – 2005. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1111/j.1471-0374.2005.00122.x>.
100. Rooyackers I. Mother–Child Relations in Adulthood: Immigrant and Nonimmigrant Families in the Netherlands [Электронный ресурс] / I. Rooyackers, H. de Valk, E. Merz // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2014. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1177/0022022113519856>.

101. Soehl T. Social politics: the importance of the family for naturalisation decisions of the 1.5 generation [Электронный ресурс] / T. Soehl, R. Luthra, R. Waldinger // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2018. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1080/1369183x.2018.1534584>.
102. Sprietsma M. Discrimination in grading? Experimental evidence from primary school [Электронный ресурс] / Maresa Sprietsma // Empirical Economics. – 2009. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/46457591_Discrimination_in_grading_Experimental_evidence_from_primary_school.
103. Structure of the Population [Электронный ресурс] // Statbel. – 2021. – Режим доступа: <https://statbel.fgov.be/en/themes/population/structure-population.10>.
104. The Refugee Crisis: What Europe Can Learn From the Past [Электронный ресурс] // Stratfor. – 2015. – Режим доступа: <https://worldview.stratfor.com/article/refugee-crisis-what-europe-can-learn-past>.
105. Vink M. Immigrant Naturalization in the Context of Institutional Diversity: Policy Matters, but to Whom? [Электронный ресурс] / M. Vink, T. Prokic-Breue, J. Dronkers // International Migration. – 2013. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1111/imig.12106>.
106. Wallis E. 'Buried alive' in the heart of Europe: The reality of migration in Belgium [Электронный ресурс] / Emma Wallis // InfoMigrants. – 2019. – Режим доступа: <https://www.infomigrants.net/en/post/14551/buried-alive-in-the-heart-of-europe-the-reality-of-migration-in-belgium>.
107. Yalaz E. Mapping the Qualitative Migration Research in Europe An Exploratory Analysis [Электронный ресурс] / E. Yalaz, R. Zapata-Barrero // Departament de Ciències Polítiques i Socials Universitat Pompeu Fabra. – 2017. – Режим доступа: <https://www.upf.edu/web/gritim/wp-32>.

108. Zimmermann K. Tackling the European Migration Problem [Электронный ресурс] / Klaus Zimmermann // Journal of Economic Perspectives. – 1995. – Режим доступа: <https://sci-hub.se/10.1257/jep.9.2.45>.